

ગુજરાતી પ્રાદ્યમરી નિશાળના પાંચમા ધોરણની
સઘળી બાબતોની ખુલાસાવાર નોટ.

મુ. ઇ.; હિ.; એ.બ.; અને યુ.બ.ના નકશા
સહિત સુધારા વધારા સાથે છપાવી
પ્રસિદ્ધ કરનાર.

કુંવરજી ગગજી ભટ્ટ. 3338

(પાણુશીજી વાળા)

પ્રરકારી વર્નાશ્યુર સ્કૂલ માસ્તર, મોણુપુર.
તથા.

છગનજીભ મોતીરામ બેશી.

(લખતર વાળા.)

વાલુદા સ્કૂલ માસ્તર, ચીતલ; કાડિયાવાડ.

આવૃત્તિ પહેલી.

સંવત ૧૯૪૪.—ઇ. સ. ૧૯૯૯.

અમદાવાદ આર્યોદય પ્રેસ.

કિંમત. રૂ. ૧-૪-૦

ગૂજરાતી પ્રાદ્યમરી નિશાળના પાંચમા ધોરણની
સઘળી બાપતોની ખુલાસા વાર નોટ.

મું. ઇ. ; હિ. ; એ. ખ. ; અને યુ. ખ. ના નકશા

સહિત મુધારા વધારા સાથે છપાવી

પ્રસિદ્ધ કરનાર.

કુંવરજી ગગજી ભટ્ટ.

(પાણ્ડીશીલા વાળા)

સરકારી વર્ગીયુક્તર સ્કૂલ ભારતર, મોણપુર.

તથા.

છગનલાલ મોતીરામ જોશી.

(લખતર વાળા.)

તાલુકા સ્કૂલ ભારતર. ચીનલ; કાકિઆવાડ.

આવૃત્તિ પહેલી.

સંવત ૧૯૪૪.—ઇ. સ. ૧૮૮૮.

અમદાવાદ આર્યોદય પ્રેસ.

કિંમત. રૂ. ૧-૪-૦

આ નોટ સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા આકટ
મુજબ સરકારમાં રજીસ્ટર કરાવી કપ્તી-
એ સર્વ હક સ્વાધીન રાખેલા છે માટે
આ નોટ અગર તે માંહેલી
ખાખતોનો ઉતારો કરી
લેવો કે છપાવવો
એ ધણું જો-
ખમ બરે-
લું છે.

પ્રસ્તાવના.

॥વવાનો હેતુ એ છે જે હાલમાં જૂદા જૂદા વિષયોપર
 ઝંર્યાએકાં છે; પરંતુ બહુનારાઓને તે ખુડાનાં જાદે
 મહેનત ને રોકાતો વખત મુંઝવણમાં નાંખી દે છે; તો પણ જો-
 નેવો હેતુ પાર પડતો નથી. તે પાર પાડવાના ધરાદાયી આ-
 ની જરૂર જણી; આ નોટ સેવામાં મુકું છું. આ નોટોનો
 ફેલાવો કરી ખપાવવામાં રાજકોટ નિવાસી કાઠિઆવાડ અ-
 નીઅરીંગ ઓફીસના શિરસ્તેદાર સાહેબ સખાવત રા. રા. ભાઈ લ-
 ક્ષ્મશંકર જાદવજી એ ઉદારતાથી મહેનત લીધી છે, અને લે છે; તે
 માટે તેઓ સાહેબનો; તથા આ નોટ છાપવામાં નાણાંની મદદ અ-
 હીના પટેલ વધાશીઆ કાનજી પ્રેમજીએ મોટી ઉદારતાથી આપી છે;
 તેથી તેમનો પણ માન્ય સાથે મોટા હર્ષથી ઉપકાર માનીએ છીએ
 આ અમારો પહેલો પ્રયત્ન છે; માટે તેમાં કાંઈ ચૂક જણાય,
 તે વાંચનારી આલમ દરજીનર કરશે; તેમજ તે તથા કાંઈ સુધારવા
 જેવું જણાય; તે મહેરબાની કરી લખશે, તો ખીજી આવૃત્તિમાં ઉપ-
 કાર સાથે સુધારીશું.

અંત કર્તા,

અનુક્રમણિકા.

આખત.

૧ વાંચન	
૨ કવિતા	
૩ વ્યાકરણ	
૪ ડિક્શન, વ્યુત્પત્તિ, શબ્દાર્થ અને પદચ્છેદ	
૫ ક્ષાષ્ણ વાંચવા માટે સુચના	
૬ ડિક્શન સંબંધી સુચના	
૭ લેખાવળી	૧૧
૮ ઇતિહાસ	૨૪
૯ ભૂગોળ	૬૦
૧૦ સુખર્ષ દલાકાનો નકશો	
૧૧ હિંદુસ્થાનનો નકશો	
૧૨ એશિયા ખંડનો નકશો	
૧૩ યુરોપ ખંડનો નકશો	
૧૪ અંગ્રેજિયત	૧૧૬
૧૫ લેખાં	૧૧૨
૧૬ પરીક્ષાના પ્રશ્નો	૧૫૦
૧૭ ખાનગીના વખતનું વખત પત્રક	૧૮૨
૧૮ ઉપયોગી શીખામણ	૧૭૫
૧૯ બાર સારી શીખામણો	૧૭૬
૨૦ ઉપયોગી કહેવતો	૧૮૦
૨૧ ઉપયોગી સાર	૧૮૧
૨૨ જાહેર ખબર	૧૮૨
૨૩ ધોરણ	૧૮૪

છઠ્ઠી ચોપહીના વાંચનની નોટ.

પાઠ ૧ લો. આ પાઠ ઉદ્યોગ વિષે છે. એ પરથી શીખા-
મણુ એ લેવાની કે જે નાનપણમાં ભણવાનો ને જીવાનીમાં પૈસા
કમાવાનો વખત ખુબી તે પછી ધરડપણમાં દુઃખી થાય છે.

પાઠ ૨ જો. આ પાઠ આગ્રહ અથવા ખંત રાખવા વિષે છે.
દરેક કામ કરતા પેહેલાં ત્રણ બાબતોનો વિચાર કરવો. (૧) એ કામ
સારું છે કે નહીં, (૨) એ કામથી ફાયદો થશે કે નહીં, (૩) એ
આપણાથી થઈ શકશે કે નહીં. એવા વિચાર કરવાથી જો કામ યોગ્ય
લાગે તો તેનો આરંભ કરવો, અને આરંભ કરવો તો તે ફરી ફરી-
ને પૂરું કરવું.

પાઠ ૫-૬ ભોંય. આ પાઠ ભુસ્તર વિદ્યા સંબંધી છે, એટલે
પૃથ્વીનો પોપડો શાનો બનેલો છે તે વિષે છે. આપણા મનમાં તે
વિષે વિચાર ન આવવાનું કારણ એ કે જે વસ્તુ ધણી વાર જોવામાં
આવે છે તે સાધારણ થઈ જાય છે, તેથી તેના વિષે વિચાર કરવાની
સૂઝ પડતી નથી. પ્રથમ જ્યારે પરમેશ્વરે પૃથ્વી પેદા કરી ત્યારે બ-
ળતા રસનો ગોળો હતો, પછી ધીમે ધીમે તે રસ ઠરવા લાગ્યો; ને
જેમ દૂધપાક ઠરતાં તેના ઉપર પડ બંધાય છે, તેમ પૃથ્વીપર ઠરેલા
રસનું પડ બંધાયું. ત્યાર પછી કેટલેક કાળે મહાસાગરો થયા, પછી
પ્રાણી, ને વનસ્પતિ થયાં, એ બેનો જવાળા મુખી ફાટવાથી નાશ
થયો, એમ થતાં આપણે જોઈએ છીએ તેવી પૃથ્વી થઈ. કોઈ પણ
વસ્તુનો નાશ થતો નથી પણ તેનાં રજકણ દુનિઆના કોઈ ભાગમાં
પણ રહે ખરાં.

પાઠ ૧૪ મો. હાડકાં. માણસની મધ્યમ ઉમ્મરે ચૂનો ને સરેશ જને સરખાં હોયછે, અને ઘરડપણમાં ચૂનાનો ભાગ વિશેષ હોયછે, એ ચૂનો માણસના ખોરાકમાંથી આવેછે, માણસના આખા શરીરમાં ૨૪૬ હાડકાં છે.

પાઠ ૧૫ મો. દાંત. બે જાતનાછે. (૧) દૂધીઆ, (૨) કાયમ દાંત. કાયમ દાંત ચાર પ્રકારના છે. (૧) કાપનાન (૨) રાક્ષસી (૩) બે આણીવાળા (૪) દાઢ. દૂધીઆ દાંત બાળકને ધાણું કરીને છઠ્ઠીશ માસની અંદર આતી જાય છે, પાકા નખ, ને વાળ સિવાય આખા શરીરમાં જ્ઞાનતંતુઓ જ્યાં જોઈએ ત્યાં છે.

પાઠ ૧૬-૧૯ રેતીનાં રણ. આ પાઠમાં સાર એ છે કે જ્યાં સુધી હરકોઈ વસ્તુની ખાટ પડતી નથી ત્યાં સુધી તેની ખરી કીમત આપણા સમજવામાં આવતી નથી, પણ જ્યારે તે વિનાના આપણે થઈએ ત્યારેજ તેની ખરી કીમત આપણી નજરે આવે છે. પાણી વિના કેટલું કપટ ભોગવવું પડેછે, તે વાત તો અક્ષીબેગ ને તેના સાથીઓ જોને વીલ્યું હતું તેજ જાણે છે. અને આ વાત ખરી જાનેલી છે.

પાઠ ૨૦ માનો સાર તે પાઠની પાછળના પારિચાદમાં છે.

પાઠ ૩૨ મો. જૂઠું. જે વાત મનથી ખરી માનતા હોઈએ, તેજ કહેવી એ સત્ય છે. જૂઠું ને સાચું એ માણસના મન પર આધાર રાખેછે, મનથી જૂઠું જાણી કહે, અને વળતે સાચું પડે તો પણ તે જૂઠું બોલ્યો કહેવાય. અને સાચું જાણી કહે, અને વળતે જૂઠું પડે તોપણ જૂઠું બોલ્યો ન કહેવાય. આ પાઠમાં મનસુખ

જૂઠું બોદ્યો, ને ઓચ્છવ સાચું બોદ્યો.

પાઠ ૩૩ મો. ધર. ગાણસ પોતાનું અને ગાલ મિલકતનું રક્ષણ કરવાને ધર બાંધે છે. સરદી એટલે લીની હવા ભોંયની લગો-લગ રહે છે, માટે ભોંય તબીકાં ઊંચું કરવું જોઈએ. ધરની પાસે ઘણું ઝાડ હોય તો તેથી એ નુકસાન છે (૧) સૂર્યનું અન્વણું બરાબર આવી શકતું નથી, ને બીજું રાત્રે ઝાડ જે પવન કાઢે છે તે શરીરને નુકસાન કરતાં છે.

પાઠ ૩૪ મો. આરોગ્યતાનું સંરક્ષણ. આપણે જ્યારે શ્વાસ લઈએ છીએ, ત્યારે ઓકરીજન, હૃદયજન, કારબોન એ ત્રણે ગ્યાસ આપણા શરીરમાં આવે છે. તેમાંથી ઓકિસજન ગ્યાસ છૂટો પડી સોહી જોડે મળે છે, અને આપણા શરીરનું રક્ષણ કરે છે, અને પેલા બીજા એ ગ્યાસ નાક તથા મોં વડે બહાર નીકળી જાય છે. એ નીકળેલો વાયુ શરીરને નુકસાનકારક છે. જે હવામાં ઓકિસજન ગ્યાસ વધારે હોય તે ગ્રામ્ય બીજી. ખુલ્લો હવા વગર કેટલું નુકસાન છે, તેનો દાખલો, કલકતાનું કારાગૃહ. ગુણકારી ભોજનમાં નીચેની ચાર વાનનો વિચાર કરીને ખોરાક ખાવો. (૧) પોપણ મળે એવો (૨) પચી શકે એવો (૩) જેટલું પચી શકે એટલું ખાવું, (૪) વખતસર ખાવું. પાણી નહાઈ હોય તો તેને સાફ કરવાની એ રીત છે. એકંતો પાણીની વરાળ કરીને તેનું પાછું પાણી કરવું. બીજું વિભાયતી કાચલાની ગળાણી આવે છે તે વડે પાણી ગળી કાઢ્યું હોય તો તેનો અવશું જતો રહી સ્વચ્છ થાય છે. નહાઈ પાણી ખીવાથી વાળા નીકળે છે. સુધડતાં પોતાનું શરીર, વસ્ત્ર, ને ધર સ્વચ્છ રાખવું.

કસરત, આપણે કોઇ પણ જાતની મેહેનત ન કરીએ તો આધેડું ન પચતાં શરીરમાં રોમ ઉત્પન્ન થાય છે, માટે દરેક માણસે કસરત કરવી જોઈએ. તેમાં જે માણસને બેઠાં બેઠાં ધંધો કરવાનો હોય તેણે અવશ્ય કસરત કરવી. કસરતથી એ ફાયદો છે કે શરીરની ચંચળાઈ વધે છે. તેમ મનની ચંચળાઈ પણ વધે છે.

પાઠ ૩૫ મો. મરકી. ગરમ કપડામાં દ્રવાનલ સાથી સાફ છે. કોગળીઆનો રોગ હવામાં બિગાડ થવાથી થાય છે, એ રોગ ચેપી છે, પણ જેનું શરીર રોગને લાયક થયું હોય; તેના પર એ પવનની અસર વધારે થાય છે, જો શીતળાનો શોષ ડાક્ટર જેનર નામના ઈન્જેને કર્યો છે. શરીર તંદુરસ્ત હોય તો ટાઢે પાણીએ નહાવું એ સાફ છે, અને નળાનું થઈ ગયું હોય તો ટાઢે પાણીએ અગર ખુદ્દી જાગામાં નહાવાથી શરીરે નુકસાન થાય છે.

પાઠ ૪૩ મો. વડને ઘેટાનું બચ્ચું. આ વાત કલ્પિત છે, તે છેલ્લી લીટી સમજવા માટે રચેલ છે.

પાઠ ૪૪ મો. વસ્તુઓના આકાર. આ પાઠ ભુગિતિ વિદ્યાનો છે. સઘળી વસ્તુઓને આકાર હોય છે. પણ તે બધાંનાં નામ ભાષામાં પાડેલાં નથી; કેમકે પછી તે એટલાં બધાં નામ થઈ પડે કે તે ઓળખવાનું મુશ્કેલ પડે. સઘળા આકારનું મૂળલીટી છે. આ પાઠમાં મુખ્ય મુખ્ય આકાર દર્શાવ્યા છે.

પાઠ ૫૭ મો. પરમેશ્વર છે, અસર આરબી શબ્દ છે. સંસ્કૃતમાં તેને કાર્ય કહે છે. હર કોઈ કામ કારણ વિના થતું નથી, અને જ્યાં કાર્ય હોય ત્યાં તેનું કારણ હોવું જોઈએ. અને તેજ રીતે જ્યાં

યુક્તિબંધ ગોઠવણ હોય ત્યાં યુક્તિનો કરનાર હોવો જોઈએ. હવે આ દુનીયામાં બધે યુક્તિબંધ ગોઠવણી જોવામાં આવે છે. તે તે યુક્તિનો કરનાર હોવો જોઈએ, અને તે કરનાર પરમેશ્વર છે. માણસને જ્ઞાન બે રીતે પ્રાપ્ત થાય છે. (૧) ઇંદ્રીઓથી, (૨) અનુમાનથી. તેવી રીતે ઉપલીવાત અનુમાનથી સિદ્ધ થાય છે ને તે ખરીજ છે.

પાઠ ૬૭ મો. છાપવાની કળા ચીનમાં ૧૦ મા, યુરોપમાં ૧૫ મા, અને હિંદુસ્તાનમાં ૧૯ મા, સેંકડામાં નીકળી. ચીનના લોકોનાં છાપખાનામાં સુધારો નથી થયો તેનાં બે કારણ છે. (૧) તેઓ જાણે છે કે અમારું સર્વ સંપૂર્ણ છે, (૨) તેમની ભાષામાં મૂળાક્ષર નથી પણ હરેક શબ્દને માટે જૂદાં જૂદાં ચિન્હો છે. ચિનાઈ ભાષામાં એવા ૭૦-૮૦ હજાર શબ્દો છે. છાપખાનાં બે જાતનાં છે (૧) શિળા છાપનું, (૨) ખીખાં છાપનું. ખીખાં છાપના બે પ્રકાર છે. (૧) છૂટાં ખીખાંનું, (૨) સામટાં પાટીઆં કાતરેલાનું, ચીનમાં સામટાં પાટીઆં કાતરીને છાપજાનો આવે છે. આ ત્રણે છાપખાનામાં સૌથી સરસ છૂટાં ખીખાંનું, તેથી ઉતરતું શિળા છાપનું, ને તેથી ઉતરતું ચીનનું છે.

પાઠ ૬૮ મો. યુરોપ ખંડમાં વસ્તી ઘણી વધી જવાથી ઘણા લોક પરદેશ જઈ વસવા લાગ્યા, તે પ્રમાણે અંગ્રેજ લોકો ત્યાં જઈને વસેલા. અને પછી સોનાની ખાણો મેલમ પડી ત્યારે ઘણી વસ્તી વધી, ને હાલ તે ત્યાંના વતની થઈ ગયા છે. બાઈડીઓની દુર્દશા એ લોકોની જંગલીપણાની નિશાની છે. જેમ બાઈડીઓની દુર્દશા વધારે વધારે હોય, તેમ તે લોકોની હાલત વધારે નકારી જાયવી. એક એવો

સ્વાભાવિક નિયમ છે કે જ્યારે જંગલી પ્રજાની આગળ બળવાન પ્રજા વસે છે; ત્યારે જંગલી પ્રજાનો નાશ થાય છે, અથવા તેમને ત્યાંથી જતા રહેવું પડે છે, કે ગુલામ થઇને રહેવું પડે છે. તેજ પ્રમાણે આસ્ટ્રેલિયાના મૂળ વતનીને યશું છે ને તેઓ વચલા ભાગમાં જઈ વસ્યા છે. આપણી ને આસ્ટ્રેલિયાની રૂતુમાં ઘણો ફેર હોવાનું કારણ એ કે આપણે વિષુવવૃત્તની ઉત્તરે છીએ, ને આસ્ટ્રેલિયા વિષુવવૃત્તની દક્ષિણમાં છે.

પાઠ. ૭૪—૭૫. છાપવાની કળા ભાગ. ૧—૨. ડોઈ ચોપડીની ધણીજ. પ્રતોનો બપ વારે વારે પડતો હોય ત્યારે બીજાં પરથી બધો છાપો પતરાં પર ઉતારી લે છે તેને સ્ટીરીઓ ટાઇપ કહેછે. તેથી બીજાં ગોઠવવાની મેહેનત દૂર થાય છે. રેવંચીનો શીરો એ એક જાતના ઝાડનો રસ છે, એ ઝાડ તુર્કસ્તાનમાં થાય છે. તેમાં મુખ્ય ત્રણ બાબત યાદ રાખી લેવી.

(૧) બીજાં વતી ચોપડીઓ કેમ છાપેછે? (૨) સ્ટીરીઓ ટાઇપ કરવાની રીત, (૩) શિળા છાપ વિષે.

પાઠ. ૭૬ મો. ચોપડીઓ બાંધવા વિષે. આ પાઠમાં ચોપડી બાંધવાની રીત તેમાં લખી છે તે મુજબ હુકામાં કહેવી જોઈએ.

પાઠ ૮૧-૮૨-૮૩. હરકોઈ માડી ટેવ ધીમે ધીમે વધતી જાયછે, અને પછી છોડવી કઠણ પડે છે, તે અંખુના દાખલા પરથી માલમ પડે છે. અને પછી એ માડી ટેવવાળાને પૂર્ણ સજ્જ થયા વિના સાન આવતી નથી. જૂઠું બોલવાની ટેવ પડી હોય, તો જ્યારે અને ત્યારે સાચું બોલવાનો આગ્રહ રાખવો; અને મસ્કરીમાં પણ

ભૂકું ન બોલવું. એમ કીધાથી એ નહારી ટેવ જાય છે.

ખાઠ ૮૮ મો. વનસ્પતિ. પ્રાણી અને વનસ્પતિ ધણી ખરી જાણતમાં મળતાં આવેછે. (૧) પ્રાણીને અને વનસ્પતિ બંનેને હવાની ને અજવાળાની જરૂરછે, (૨) પ્રાણીને જેમ પગ, તેમ વનસ્પતિને મૂળછે, (૩) પ્રાણીને જેમ મોં, તેમ વનસ્પતિને મૂળાડીઆં છે. (૪) પ્રાણીને જેમ નસો છે તે વડે તેના શરીરમાં લોહી ફરેછે, તેમ વનસ્પતિને રેસા છે તે વડે તેનામાં રસ ફરેછે. (૫) પ્રાણીને જેમ ચામડી તેમ વનસ્પતિને છાલછે. વાદળી એ એક જનનરતું ખોણું છે, તે જનનવર દરિઆ કિનારે થાય છે.

ખાઠ ૧૧૦ મો. સેનાપતિ વાશિંગ્ટન. એ સંસ્થાનનું નામ સ્વતંત્ર સંસ્થાન પડવાનું કારણ એ કે તે દેશમાં જે લોકો છે તે પ્રથમ ઈંગ્લાંડ, સ્કોટલાંડ, આયર્લેંડ, વગેરે દેશોમાંથી આવી વસેલાછે. તેઓ પ્રથમ ધણું વરસ સુધી ઈંગ્લાંડની સરકારના તાબામાં રહ્યા, ત્યાર પછી ઈંગ્લાંડના લોકોને અને એ લોકોને કેટલાક કરને માટે લડાઈ થઈ; તેમાં તે લોકની તરફનો સેનાપતિ વાશિંગ્ટન હતો, એ લડાઈ ઇ. સ. ૧૭૭૬ થી ૧૭૮૩ સુધી ચાલી. તેમાં આખરે એ લોકો જીત્યા, અને ઈંગ્લાંડની સરકારે એ લોકોનું સ્વતંત્રપણું કબૂલ કર્યું તે પરથી એ દેશનું નામ એ પ્રમાણે પડેલું છે.

“વાશિંગ્ટનનો એક મિત્ર હતો” તેને જદલે વાશિંગ્ટનને એક મિત્ર હતો એમ લખ્યું હોત તો અર્થ વધારે સ્પષ્ટ થાત. ખ્રિસ્તીશ લોક=ઈંગ્લાંડના લોક.

સલાહની વેળ એ તેનો રાજનો સોજતી હતો=ધણું વંરસ આ-

લેલી લડાઈમાં અને પછી ખંને પ્રજા વચ્ચે સલાહ થઈ તે વેળાએ પણ તેનો સોજતી હતો. મતલબ કે એટલી લાંબી સુદત-સુધી પણ ખંને મિત્રો જૂદા પડ્યા નથી. તેની ચાલ આગળ પડવાની હતી= દરેક કામમાં આગેવાન થતો. તે મિત્રે સિપાઈગીરીની નોકરી કરેલી, તે કામમાં પણ ઘણી ખુદ્દિ જોઈએ છીએ, પણ રાજ્ય ચલાવવાની ખાખતમાં જે ખુદ્દિ જોઈએ તે કરતાં લશ્કરી કામમાં જૂદાજ પ્રકારની ખુદ્દિ જોઈએ છીએ. અને સદરહુ મિત્રે લશ્કરી નોકરી કરેલી તેથી તેનામાં રાજકારણાર ચલાવવાના ગુણ નહોતા. રાજનીતિ પ્રકરણમાં સામાવાળીઓ હતો=એટલે તેમને કંઈ ખાનગી વેર નહોતું પણ રાજકાજ ચલાવવાને જે ટાળીઓ હોય છે, તેમાં સામેની ટાળીમાંનો હતો. અને રાજ ચલાવવાની ખાખતમાં તેના ને એના વિચાર હમેશ જૂદાજ પડતા હતા. “વાશિંગ્ટનના મતથી ઉલટું કરવાને ઘણી તદ્દબીરો કરી હતી”=વાશિંગ્ટન જે ઠરાવ કરવાને ઇચ્છે, તે ના મંજૂર કરવાને તેનો સામાવાળીઓ ઘણી યુક્તિઓ કરતો. વાશિંગ્ટનનો મિત્ર પણ વિરૂદ્ધ હતો=તે પણ આ વખતે જગા લેવાને હમો થયો હતો. આ પાઠ નીતિ વિષે છે. અને તેનો સાર એટલોજ છે કે સરકારી કામમાં ખાનગી કામનો કાંઈ વિચાર ન કરવો, પણ રાજ્યને જેથી ફાયદો થાય તેજ કરવું જોઈએ. આવી રીતે વાશિંગ્ટને નિષ્પક્ષપાતપાણતું મોટું કામ કર્યું તેથી તેની મોટાઈ ખરેખરી જાહેર થઈ. માટે ન્યાયી માણસ સત્રણે વખાણ પામે છે.

પાઠ. ૧૧૭ એ. અપકારને ખદ્દલે ઉપકાર. એ મથાળા ઉપર રચેલો છે, અને તેમાંથી છેલ્લી પાંચ લીટી શીખામણ લેવા યોગ્ય છે.

પાઠ. ૧૧૮ મો. માન આપવાની રીત. દેશ દેશમાં સૌ સૌના મન પ્રમાણે જૂદી જૂદી રીતો હોય છે. માન આપવામાં કંઈ ચૈસા બે-સતા નથી. પણ તેથી સામા માણસને સારું લાગે છે. માટે દેશ દેશના રીવાજ મુજબ તે રીત રાખવી જોઈએ. અને એ વિષે કોઈ યું લક્ષણ છે.

પાઠ ૧૨૫ મો. કોહિનૂર. ઉગદા રત્નો એ એક જાતના સુંદર પથરા છે, તેની કીમત તેના કદ અને ચળકાટમાં રહેલી છે. કોહિનૂરને સંસ્કૃતમાં કૌસ્તુભ મણી કહે છે. એ ગોવળકોંડાની ખાણમાંથી નીકળેલો છે; રશિયા, ને પોર્ટુગાલના રાજા પાસે છે તે બ્રાજીલની ખાણના છે. પેહેલ પાડવા=ખાણુઓ પાડવી. ખાણુ પાડયાથી તેની જોટલી ખાણુઓ હોય તેનું જૂડું જૂડું અજવાળું પડે છે. હીરો એ જાતે પ્રકાશિત નથી, પણ દીવા બગેરે હરકોઈ જાતના અજવાળા-થી ઘણું પ્રકાશ આપે છે. દુનિયા માંહેલા સધળા પદાર્થમાં હીરો ઘણોજ કઠણ છે. બીજી કોઈ વસ્તુથી તેના પર ધસરકો પણ પડતો નથી, હીરો હીરા વડે કપાય છે. હીરાના પથર જ્યારે ખાણમાંથી નીકળે છે, ત્યારે તેમાં કંઈ તેજ હોતું નથી; ભાગતાં માંહેથી તેજ નીકળી આવે છે. કોહિનૂરને હાલ લંડન શહેરના એક સંત્ર-હસ્થાનમાં મૂકેલો છે.

પાઠ ૧૨૭ મો. કીમીઓ. એટલે હલકી ધાતુમાંથી બારે ધાતુ કરવી. કીમીઓ થઈ શકતો નથી કેમકે સોનું ને રૂપું મૂળ તત્વ છે તે બીજા કોઈની મેળવણીથી બને નહીં. તત્વ=જે પદાર્થ બીજા કોઈની મેળવણીથી થયો નથી. કીમીઓ એ કેવળ ઠગાઈ છે,

માટે વિચારવંત માણસે એ લાલચમાં કદી લપટાવું નહીં.

પાઠ ૧૩૩ મો. વાતાવરણ. ભાગ ૧—૨. કેટલાએક વિદ્વાનોએ ગણિત શાસ્ત્રથી એવું શોધી કાઢ્યું છે કે પૃથ્વીથી ૪૦-૫૦ મૈલ સુધી વા છે. માણસ પૃથ્વીથી ૪-૫ મૈલ સુધી ઉંચે ચડી શકે છે, જે આગળ જ્ઞય તો પાતળા પવનને લીધે દમ ન લેવાયથી માણસ મરી જાય. વાતાવરણનો ઉપયોગ—(૧) એના વિના પાણી તથા વનસ્પતિ એક ક્ષણ પણ જીવી શકે નહીં, (૨) વા વડે શબ્દ યાય છે. શબ્દ કરવો એટલે આપણા મોંમાંની હવાને હલાવવી. (૩) વાતાવરણ ગરમી એકઠી કરે છે, ને તેને ફેલાવે છે. ગરમ હવા પાતળી થઈ ઉંચે ચડે છે, ને તેની જગ્યા પૂરવાને આસપાસની હવા ધસી આવે છે. (૪) વાતાવરણ અજવાળાને ફેલાવે છે, જે વાતાવરણ ન હોત તો સૂરજ ઉગ્યા પેહેલાં અને આથમ્યા પછી જે અજવાળું મળે છે તે ન મળત. આપણા શરીરમાં જે વા છે તે વા પાણી કરતાં હલકા છે, માટે આપણે પાણીમાં તરી શકીએ છીએ. એ વાનું દબાણ બમારે ઓછું થાય છે, ત્યારે વા પાતળો થાય છે, ત્યારે તે ઉપરના વાદળોનો ભાર ઝીલી શકતો નથી, તેથી વરસાદ આવે છે. એવે સમયે આપણને ખુબ ધામ લાગે છે તેનું કારણ એ કે આપણા શરીરની અંદર જે વા છે, તે જેટલા જોરથી બહાર નીકળવાનું જોર કરે છે, તેટલા જોરથી બહારનો વા અંદર જવાનું જોર કરતો નથી. વળી અસ્વચ્છ વા સ્વચ્છ બાના કરતાં પાતળો બનાવ્યો છે. તેમાં ધ્રુવરતું ધણું ડાહપણ છે, કેમકે જે જાડો બનાવ્યો હોત તો જલદીથી ઉંચે ચડી ન જતાં પૃથ્વીની સપાટી ઉપરજ રહેત. ને તેથી ધણું માણસો

મરી જાત. વાનું દગાણુ વધારે હોય=ના ધણો જાડો હોય છે. અને વાનું દગાણુ ઓછું હોય ત્યારે વા પાતળો હોય છે. પાણી એ એ વા-યુનું યાનેલું છે. (૧) ઓક્સિજન, (૨) હાઈડ્રોજન. તેમાં હાઈડ્રોજન કરતાં ઓક્સિજન આઠ ગણો છે.

પાઠ ૧૩૭ મો બલૂન. એ ઈંગ્રેજી શબ્દ છે. બલૂન=હવા-માં ઉડવાનો અથવા મુસાફરી કરવાનો સંચો. શણુની કાચગીમાં કા-ગળાનું અસ્તર કરવાનું કારણ એકે તેમાં જે છિદ્ર હોય છે, તે વાટેથી હવા નીકળી ન જાય. બલૂનમાં પેહેલવેહેલાં જનાવરને મુસાફરી કર-વા મોકલ્યાં તેનું કારણ એકે તે જે સહી સલામત નીચે આવે તો પછી માણુસને ચડવાને હરકત નહીં. એ વિમાન ઉંધું વળી ન જાય માટે ભારને વાસ્તે રેતીની કાચગીઓ રાખે છે. આપાઠ લખાયા પછી બલૂનની કળામાં ધણો સુધારો થતો આવ્યો છે, સ્વતંત્ર સં-સ્થાનમાં કોઇએ એવો સુધારો કર્યો છે કે તેથી બલૂન ગરજ માફક ચાલી શકે છે. ઇ.સ. ૧૮૩૬માં ફ્રાન્સ ને જર્મનની વચ્ચે લડાઇ થઇ ત્યારે એ લડાઈમાં બલૂનનો ધણો ઉપયોગ થયો હતો, એક વખત એક જર્મન ઇજનેરે ફ્રાન્સનું કેટલું લશ્કર છે તે તપાસવા માટે બ-લૂનમાં બેસી જાંચે ચડ્યો, અને પોતાની પાસે તારનું દોરડું લઈ ગ-યો હતો તે વડે પોતાના લશ્કરને બધી હકીકત જાહેર કરી. વળી બ્યારે જર્મન લશ્કરે પારીસને ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યારે પારીસના ધણા લોકો બલૂન વાટે સંદેશો લઇ જતા હતા. એક વખતે એક જર્મનને અને ફ્રેંચને એવી રીતે સંદેશો લઇ જવામાં આકાશમાં લડાઇ થઈ હતી અને તે બંને બલૂન વાળા પિસ્તોલથી લડ્યા હતા.

પાઠ ૧૩૮મો આપેવડાઇ. = પોતાનાં વખાણ પોતાને મોઢે કરવાં. માણસ પોતાને ઝોળખી શકે છે = પોતાના ગુણ દોષ જાણે છે. પોતાના ગુણ દોષ જાણવા એ કામ ધણું કઠણ છે. માણસને જ્યારે પાકી ઉમર થાય છે, અને ઘણો અનુભવ થાય છે, ત્યારેજ ગુણ દોષ જાણી શકે છે; માટે જીવન અને મુખમાં આપવડાઇનો મોટો દોષ હોય છે. કેમકે જીવનને ધણાં વરસ થયાં હોતાં નથી, અને મુખને સમજવાની શક્તિ નથી. આપણો દાવો ઉઠશે = આપણે વધારે હલકા ગણાઈશું. “પોતાનું” નામ જાહેર કરવાને જ્યાં ત્યાં ઘોચી ધાસે છે” યોપાનીઆ અગર વર્તમાન પત્રમાં જરૂરીઆતી વગરના વિષય લખીને અથવા તે ટુકાણે નામ લખવાની પણ જરૂર હોય નહીં, છતાં પોતાનું નામ જાહેર કરવાને વાસ્તે લખે છે. એક અવગુણની પાછળ બીજા ધણા અવગુણ લાગેલા હોય છે, તેમ આપ વડાઇની પાછળ જૂઠાણ, અદેખાઈ, નિંદા, વગેરે ધણા અવગુણ આવે છે. “આપણે તેની પુઠે દોડવું નહીં.” = વડાઈ મેળવવાને ફાંફાં ન મારવાં. પણ તેને આપણી પુઠે દોડાવવી = આપણે એવાં કામ કરવાં કે જેથી લોકો પોતાની મેજેજ માન આપતા આવે. જેમ જંગલી સાગને ગમે તેટલો ઓપ ચડાવીએ પણ સારા સાગ જેવો થાય નહીં, તેમજ જે લાયકાત આપણામાં હોય નહીં, તે છતાં તે છે એમ જતાવવાને ગમે તેટલો ઢોંગ કરીએ, તો પણ લોકોમાં તો જાહેર થાય કે તેમાં તેવા ગુણ નથી. માટે વડાઈ મેળવવાનો ટુકામાં ટુકા ને સારામાં સારો માર્ગ એ છે કે જેવા દેખાવાને ઈચ્છતા હોઈએ, તેવા આપણે જાતે થવું જોઈએ.

પાઠ. ૧૪૦ મો પૃથ્વીની ફરજેજની ગતિ સાથે ૧-૨, યો-

ળ ધ્રુમટ=અર્ધ ગોળાકાર. જેમ આપણે દેશની અંદર ઉભા રહીએ છીએ ને જણાય છે તેમ. તારાના ઝૂમખાને નક્ષત્ર કહે છે. અને એવાં નક્ષત્ર આકાશમાં ઘણાં છે, તેમાં સૌથી પ્રકાશમાન નક્ષત્ર ઉત્તર દિશામાં માલમ પડશે. તેને સમન્ત્રપિ કહે છે. સમન્ત્રપિ નક્ષત્ર જોનું હોય તો મધ્ય રાત્રે આપણા માથા પર જે બિંદુ આવે તેની તે ધ્રુવના તારાની વચ્ચે આવે છે. ધ્રુવના તારાની આસપાસ આકાશનો બધો ધ્રુમટ ફરતો માલમ પડશે તેનાં બે કારણ હોય શકે. (૧) આપણે નજરે જોઈએ છીએ. તે પ્રમાણે આકાશના બધા પ્રદાયો પૂર્વથી પશ્ચિમમાં ફરવા જોઈએ (૨) અથવા પૃથ્વી પોતાની ધરી ઉપર પશ્ચિમથી પૂર્વદિશામાં ફરતી હોય, તોપણ ભ્રમે કરીને તારા ફરતા દેખાય. આ બેમાંથી કયું કારણ સંભવિત છે તે જોઈએ. પેહેલું કારણ સંભવિત નથી, કેમકે તારા એ મોટા મોટા સૂર્ય છે, અને તે અનંત છે, ને તે અનંત અંતરે રહેલા છે, તેને જો ફરતા માનીએ તો તેને એક કલાકમાં કેટલું ચાલવું પડે, તેનો સુમારજ થઈ શકે નહીં. સૃષ્ટિની રચનામાં ઇશ્વરની ચતુરાઈ જોવામાં આવે છે. તો નાની વસ્તુની આસપાસ મોટી વસ્તુ ફરે એવી અધરી ને કઠંગી ગોઠવણ કરેજ નહીં. માટે પેહેલું કારણ સંભવિત નથી ને પૃથ્વી ફરે છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. ને ભ્રમે કરીને આપણને ઉલટો દેખાવ એટલે આકાશ મંડળ ફરતું લાગે છે.

પૃથ્વીની દરરોજની ગતિને લીધે રાત દિવસ થાય છે; પૃથ્વી ગોળા છે તેથી તેના અર્ધા ભાગ ઉપર અજવાળું ને અર્ધા ભાગ ઉપર અંધારું પડે છે, જ્યાં અજવાળું હોય ત્યાં દહાડો, ને અંધારું હોય

ત્યાં રાત કહેવાય છે. પછી જેમ જેમ પૃથ્વી ફરતી જાય છે, તેમ તેમ અજવાળાનો ભાગ અંધારામાં, ને અંધારાનો ભાગ અજવાળામાં આવતો જાય છે. તે એક ફેરો ૨૪ કલાકમાં પૂરો કરે છે, તેટલામાં પૃથ્વીના તમામ ભાગ ઊપર એક ફેરો અજવાળું ને અંધારું આવી જાય છે એટલે તેટલા વખતમાં રાત ને દિવસ થઈ જાય છે. ઉંડા ખાડામાં ઉતરીને અથવા ઉંચી જ્વલતી દૂરબીનથી આકાશમાં જોઈએ તો દિવસે તારા દેખાય છે.

પાઠ ૧૪૨-૧૪૩. જાણવાનોગ આજ્ઞાનો ભાગ. ૧-૨
પાણીમાં એટલે પાણીની સપાટી ઊપર. કાચમાં વધારે અવાજ જવાનું કારણ એ કે તેની સપાટી પોલાદની સપાટી કરતાં વધારે લીસી છે તેથી અવાજને જવામાં ઓછી હરફત થાય છે. સઘળા પદાર્થો ગરમીના વધારાથી ધૂલે છે, ત્યારે તેને રહેવાને અસહ્ય કરતાં વધારે જગો જોઈએ છીએ. અને ગરમી જતી રહેવાથી સંક્રાંચન પામે છે, ત્યારે તેને રહેવાને અસહ્ય કરતાં થોડી જગો જોઈએ છીએ, પણ પાણીને આ નિયમ બરાબર લાગુ પડતો નથી કેમકે પાણી ગરમ થઈ વરાળ રૂપ થાય છે ત્યારે ધૂલે છે, અને ઠંડુ થઈ બરફ થાય છે, ત્યારે પણ ધૂલે છે. પૈસા પડે એવું ઉકાળીએ=બરાબર પાણીની અંદર કુંડાળાં કુંડાળાં થાય એવું ઉકાળીએ. ડેડસી=મુએસો સમુદ્ર-એ નામ પડવાનું કારણ એ કે તેમાં ટોઈ પણ પ્રાણી જીવી શકતું નથી, તથા તેને કિનારે ઝાડ પણ થતાં નથી.

ભાગ. ૨. અધગજ એક અંશગરમી વધારે માલમ પડે છે એ વાસ્તે ખોટું છે, પણ તેને બદલે ૫૦ ડુટે એક અંશ ગરમી વધારે મા-

લગ પડેછે. એમ જોઇએ. એ અંશ તે ઉપજીતા માપક યંત્રના ભાગ સમજવા.

પાઠ ૧૪૪ મો. બેહુરા આદમીને સાંભળતા કરવાની રીત. કાનમાંહેની બે હાડકી ઉપર ખૂબ સફાઈગંધ ચામડી મઢી લીધેલી હોય છે. એ ચામડીની નીચે જ્ઞાનતંતુઓ આવેલાછે; તેથી બ્યારે કંઈ અવાજ એ ઢોળ પર જઈને અથડાય ત્યારે એ જ્ઞાનતંતુઓ દબાય, તેણેકરીને આપણે સાંભળીએ છીએ. જન્મથી બેહુર હોય તેના જ્ઞાનતંતુઓ નળળા પડીગયા હોય છે, અને કેટલાકને ઢોલ ફાટી જવાથી બેહુરાપણું આવે છે. આ પાઠમાં જે ઉપાયછે તે ઢોલ ફાટી જવાથી બેહુર થએલ હોય તેને માટે છે. જ્ઞાનતંતુઓ નળળા પડીને માણસ બેહુર થાય તેના ઉપાય આપણા હાથમાં નથી. બ્યારે કાનનો ઢોલ દીસે પડીગયો હોય ત્યારે ભૂંગણું રાખ્યાથી સંભળાયછે. ગટાપરકા એ રખખરના જેવી જણાયછે, તે વીજળીના તારપર ચડાવવામાં આવેછે, કેમકે ગટાપરકાની અંદરથી વીજળી જતી રહેતી નથી.

પાઠ. ૧૪૫ મો. ગુજરાતી ભાષા. આ પાઠનો સાર એ છે કે કોઈ બીજા પ્રાંતની ભાષાની મસ્કરી ન કરવી, પણ સારી ચોપડીએ વાંચીને તથા શબ્દના મૂળ ઉપર આધાર રાખીને શુદ્ધ બોલવાની ટેવ પાડવી.

પાઠ. ૧૪૭-૧૪૮. બહેલનામે જળચર પ્રાણી, ભાગ ૧-૨. બહેલનો ઉચ્ચાર ટુંકો નથી, પણ લાંબો છે. આ દુનિઆમાં સંખ્યા જળચર પ્રાણીમાં બહેલ સૌથી મોટું ને ઉપયોગી છે. તેના માથામાંથી તથા ચરખીમાંથી ૧૨૦૦ મણુ તેલ નીકળેછે. “૨૦ મુ.”

જાતી દોરી જેટલાં શરીર વાળાં”=તેના શરીરનો ધેરાવો ૨૦ મ-
જનો હોયછે.

પાઠ. ૧૪૯-૧૫૪. ત્રણ તાલુકદાર. ભાગ. ૬. આશાપૂર
એક કલ્પિત નામ છે. ગઢી મૂળે લસ્કરને રહેવાને અને દારૂ ગોળો
રાખવાને બાંધી હતી, પણ હાલ તો ગાડી, ઘોડા, ઢોર, વગેરે બં-
ધાતાં હતાં. વળેદો એટલે મોટો બાગ. અરબી ઘોડા મગાવવાનું
કારણ એકે દુનિયામાં સારામાં સારા ઘોડા અરબસ્તાનમાં થાય છે.
નમારખાનાંમાં તુતીનો સાદ=તુતી એ એક જાતનું સુંદર પક્ષીછે, તેનો
અવાજ ઘણો મધુર, અને ઘણો ઝીણો છે. એ કહેવતનો એ અર્થ
ધાયછે કે મોજ શોખમાં પડેલા માણસમાં બિચારા ગરીબની અરજ
કાણુ સાંભળે. રસ્તે પાવડું, અર્થે પોતાની મોટાઈ દેખાડવાને ફેંકતો,
પણ ઘરમાં પરોપકાર માટે કંઈ બંદોબસ્ત કર્યો ન હોતો. આ પાઠમાં
અર તાલુકદારની વાત આવી જાયછે, પણ મૂળના તાલુકદારને આ
પાઠ જોડે થોડોજ સંબંધ છે. તેથી મથાળે ત્રણ તાલુકદારની વાત
એમ લખ્યુંછે. આ પાઠ, પૈસાનો શી રીતે ઉપયોગ કરવો તે વિષે-
નો છે. આ ત્રણે તાલુકદાર ખર્ચાળ હતા, પણ તેની ખર્ચ કરવાની
રીત જૂદી જૂદી હતી. પેહેલો તાલુકદાર સ્વાર્થી હતો, તેણે મોજ,
શોખ, ને ખોટી મોટાઈમાં પૈસો ખર્ચ્યો, અને એણે બેવકુફાઈથી
જે ખર્ચ કર્યો એમાં પોતે ખરાબ થયો, તથા ગામના લોક દુઃખી
થયા. બીજો તાલુકદાર ખરેખરો પરોપકારી સ્વભાવનો હતો, પણ
પરોપકાર કેમ કરવો તેનું એને ખ્યાલ નહોતું. એ અવિચારી તાલુ-
કદાર સમજતો નહોતો કે આજસુને દુરાચારી લોકને આપવાથી તુ-

કશાન થાયછે. એનું પરિણામ એ થયું કે એ જાતે હુઝૂમી થયો, અને ગામની રૈયતમાં નહારી રીત ભાત પડી. ત્રીજો તાલુકદાર એના આપના જોડે પરોપકારી સ્વભાવનો હતો, તેની સાથે પરોપકાર કેમ કરવો એ બરાબર સમજતો હતો. તેણે પરોપકારનાં ૪ મોટાં કામ કર્યાં. (૧) નિશાળો કાઢી, (૨) દવાશાળા, (૩) ધર્મશાળા, (૪) નિરૂદ્ધમીને ધંધે લગાડ્યા. એ કામથી તેને એના આપના કરતાં બધું જોડો થયો, પણ લોકોને ધણામાં ધણો લાભ થયો. માટે પરોપકાર કરવો, તો એમ વિચારવું કે તેથી આળસુને દુરાચરણી લોકને ઉત્તેજન તો નહીં મળે, અને બીજું અમુક પૈસાથી લોકને ધણામાં ધણો લાભ થાય તેવા કામમાં પૈસા ખરચવા.

પાઠ ૧૫૫-૧૫૬-૧૫૭. કૃળ નીચે ભોંયપર શા માટે પડયું!
ભાગ. ૧-૨-૩. આ માઠ વિદ્યા વિગંજે, અને તેમાં આકર્ષણ વિષે સમન્નન્યું છે. સર ઐસાક ન્યુટન નામે ઇંગ્લાંડમાં એક મોટો પંડિત થઈ ગયોછે. તેણે આકર્ષણના નિયમ શોધી કાઢ્યા, તેને માટે બહુ પ્રખ્યાત છે. સર એ પદવી છે, ઐસાક પોતાનું નામ છે, અને ન્યુટન તેના કુળનું નામ છે. ખ્રિસ્તી લોકમાં દરેક માણસનાં બે નામ હોય છે (૧) પોતાનું (૨) પોતાના કુળનું. સધળા લોકો તેને કુળના નામથી બોલાવે છે ફક્ત ઘરમાંજ તેને તેના નામથી બોલાવે છે. નિર્જીવ પદાર્થ પોતાની મેળે હાલી ચાલી શકતા નથી, તેથી એ કૃળના ઉપર કોઈનું બળ લાગવું જોઈએજ તોજ તે નીચે પડે. હવે બળ લાગેછે. તો તે કોનું લાગેછે તો સધળા નિરાધાર પદાર્થો પૃથ્વીપર આવીને પડેછે, એ પરથી એમ સિદ્ધ થાયછે કે બધા પદાર્થોને પૃથ્વીએ પોતાની બાણી ખેંચવા જોઈએ. દુનિયામાંના સધળા પદાર્થો એક બીજા

જાને ખેંચતા જણાતાં નથી. તેનું કારણ એ કે તે સઘળા કરતાં પૃથ્વીનું બળ ઘણું અને નિરંતર છે. વળી આ પાઠમાં લખ્યું તેમ પૃથ્વીની આરપાર કાણું પાડી શકાય નહીં, કેમકે પૃથ્વી ઘણી મોટી છે તેથી, તથા અંદર ખોદતાં ગરમી વધારે આવતી જાય છે, માટે કાણું પડી શકે નહીં. પણ આ પાઠમાં લખવાનું કારણ એ છે કે કદાપિ એમ ધારે કે એવડું કાણું પાડ્યુંતો તેની બીજી બાજુએ શું દેખાશે એ સવાલ છે. પૃથ્વી સૂર્યમાં કેમ નથી પડતી, તે આગળ પૃથ્વી સૂરજની આસપાસ કેમ ફરે છે તે પાઠમાં આવે છે.

પાઠ ૧૫૮ મો. સુખી થવાનો માર્ગ. કેટલાક છોકરા ઘણા આનંદી દેખાય છે, કેમકે તેમને મિત્રનું સુખ હોય છે; તેથી આનંદી દીસે છે. અને ઉદારી માણસને મિત્રનું સુખ હોતું નથી. સુખ બે જાતનાં છે (૧) મનનું (૨) બહારનું. બહારનું સુખ ખાવા પીવા વગેરેનો વૈભવ હોય તે. આ પાઠ મનના સુખ વિષે છે. મિત્રથી આપણી કેટલી ગરજ સરે છે, તે વાતનો આ પાઠ જોડે કંઈ સંબંધ નથી; અત્યંત ખર્ચ મિત્ર હોય તે ઘટતી મદદ અથવા સલાહ આપે, પણ તે બાબતનો આ પાઠ જોડે કંઈ સંબંધ નથી પણ કહેવાની મતલબ એટલીજ છે કે મનુષ્ય માત્રનો એવો સ્વભાવ છે કે મિત્ર કર્યા વિના હૈયાને ચેત પડે નહીં.

પાઠ. ૧૬૦-૧૬૧. પૃથ્વી સૂરજની આસપાસ શા કારણથી ફરે છે. ભાગ ૧-૨. દોરીએ પથ્થર બાંધી બે છોકરા સામસામા ઉભા રહે છે. પછી એ પથ્થરને સામસામા ફેંકી ફેરવતાં દોરી એકઠી કરી ખેંચે છે. તેને લાંબર લડાવતું કહે છે. બંને શક્તિઓનું બળ સમાન હોવાથી જેમ લાંબર ગોળ ચક્કર ફર્યા કરે છે; તેમ પૃથ્વી

ફરેછે. તે સમજવાને વાસ્તે આ પાસે ચિત્ર બતાવ્યું છે તેથી સમ-
જાશે કે પૃથ્વીનો ફરવાનો માર્ગ ગોળાકાર શાથી થાય છે.

ભાગ. ૨—સવળા આકાશમાં કાંઈ વા નથી, પણ દરેક ગ્ર-
હની પાસે થોડા થોડા મૈત્ર સુધી વા છે. તે વા ને તે સાથે લઇને
ફરેછે; અને વા તે પૃથ્વીનું આગળ છે. માટે પૃથ્વીને ફરવાને વા
કાંઈ હરકત કરી શકતો નથી.

પાઠ. ૧૬૨-૧૬૩ ઉદારતા. ભાગ. ૧-૨. ખીન્નનું બહુ ક-
રવા માટે હરકોઈ જાતની મેહેનત અગર મદદ કરવી તેને સખાવત
અથવા ઉદારતા કહે છે. એમાં સખાવત ફારસી ભાષાનો શબ્દ છે,
ને ઉદારતા સંસ્કૃત ભાષાનો છે. માણસ જાતને ઇશ્વરે ધણી
બક્ષિસો આપેલી છે; તેમાં વિવેક બુદ્ધિ ને ઉદારતા એ બે મોટી છે.
કેમકે એ ગુણ મનુષ્ય સિવાય ખીજા પ્રાણીમાં મૂકેલા નથી; માટે
જેનામાં એ ગુણ ન હોય તેને પશુ જેવો હલકા જાણવો. લોકો
જૂદા જૂદા કારણથી ઉદારતા કહેછે, તેમાંના ત્રણ આ પાઠમાં જ-
ણાવ્યા છે. (૧) ડરથી પરોપકાર કરવો; (૨) માન મેળવવાને સાર
પરોપકાર કરવો, (૩) પોતાના ફાયદા તરફ વિચારતાં ખીજાના ભલા
માટે ખર્ચ કરવો. એ ત્રણમાં સારામાં સારી ઉદારતા છેલ્લી છે, ને
ઈશ્વરને ત્યાં પણ એજ ઉદારતા ગણાશે. એ ત્રણે રીતનો મુકાબલો
કરતાં જણાશે કે મુદલ પરોપકાર ન કરે, તે કરતાં ડરથી પરોપકાર

કરે તે સારો, અને તેના કરતાં માન મેળવવાને સારૂ પરોપકાર કરે તે વધારે સારો. અને તે કરતાં જે કેવળ પરમાર્થને માટે પરોપકાર કરેછે તે ધણાજ સારો. આજસુ અને ખાતાપીતાને આપવાથી જે ગરીબ ગરબાં ખરેખરાં દાનને પાત્રછે તેને આપવાની શક્તિ ઓછી થાય છે, અને પરોપકાર કર્યા પછી પણ તપાસ રાખવી કે જે કામમાં પૈસો કાઢયોછે; તે કામમાં પૈસો ખરચાયછે કે નહીં? પરોપકાર કરતી વખતે દરેક માણસે પોતાની મેળે વિચાર કરી જેથી ધણુ-માણુસને ફાયદો થાય તેમ કરવું.

પાઠ ૧૬૪-૧૬૫, ચંદ્રમા. ભાગ. ૧-૨. આ પાઠ પૃથ્વીની આસપાસ ચંદ્રમા શી રીતે ફરે છે, તે વિશેનો છે. એ ગતિ સમજવાને માટે એક મહિના સુધી તેનું અવલોકન કરવું જોઈએ. અને તેનો વખત ચંદ્રમા ઉગ્યાનો રાખવો. વદના પખવાડીઆમાં ચંદ્રમા બધે ધડી મોડો ઉગેછે. ચંદ્રની કળામાં વધારે ઘટાડો થવનાં ૬ રણ બે છે. (૧) તે જતે પ્રકાશિત નથી, અને બીજું તે પૃથ્વીની આસપાસ ફરેછે. જે ચંદ્રમાને પોતાનો પ્રકાશ હોતો તે હમેશા સૂરજની પેઠે ગોળ દેખાત. અને તેને પૃથ્વીની આસપાસ ફરવામાં હમેશાં ધડીનું અંતર પડેછે. અમાસને દહાડે પૃથ્વીને સૂર્યની બધે વચ્ચે ચંદ્ર હોય છે, તેથી ચંદ્રનો તમામ અન્વાળાવાળો ભાગ સૂરજ બણી હોયછે, ને આપણી તરફ તમામ અંધારાનો ભાગ હોય છે, માટે તે દિવસે બીજકુલ ચંદ્ર દેખાતો નથી. હરકોઈ ગોળ પદાર્થનો અર્ધો ભાગ આપણે જોઈ શકતા હોઈએ, તોપણ તેનું બિંબતો ગોળજ દેખાય.

પાઠ. ૧૬૬ મા. હુશીઆર છોકરો. વહાણના દાખલામાં વહાણ તે માણસ, શબ્દ તે હોશખારી, અને નીરમ તે સદ્યણુ સં.

મંજવા. નકામી હોશીઆરી=સદ્ગુણ વગરની હોશીઆરી. પરમેશ્વરથી ઉરેછે કે નહીં? એ પ્રશ્ન પૂછવાનો સમ્યક્ એછે કે જે માણસ પરમેશ્વરથી ડરતો નથી, તે કદી સારાં કામ કરતો નથી. ગમેતેવી સ્થિતિમાં=પૈસાદાર કે ગરીબ. ગમેતે જંગાએ=એકલો હોય, કે ચાર માણસમાં એકો હોય, મધ્યમ બુદ્ધિનો છોકરો હોય, પણ તેનામાં ઉદ્યોગ, ધીરજ, નમ્રતા, વગેરે સદ્ગુણો હોય તે દુનિયામાં આખરે એ ગુણ વગરના વધારે બુદ્ધિવાન છોકરા કરતાં તે સારો નીકળશે. માટે પરમેશ્વરથી બીતે ચાલવું, અને સદ્ગુણી થવું.

પાઠ. ૧૬૮ મો. બધાએ કામ કરવું જોઈએ. હવેથી બધા પાઠ્યર્થ વિદ્યા સંબંધી છે, અર્થ વિદ્યા એટલે દોલતની વિદ્યા. દેશમાં દોલત સાથી ઉત્પન્ન થાયછે, સાથી વધેછે, વગેરે બાળતત્ત્વ જેમાં કારણ સહિત જ્ઞાન આપેલું હોય તે. દુનિયામાં આજ સુધી જેટલી દોલત થએલી છે, અને થાયછે, એ બધાંનું કારણ ઉદ્યોગજ છે. માટે આપણે ઉદ્યોગ કરવો જોઈએ, તેનાં કારણ ત્રણ છે. (૧) દુનિયામાં કોઈપણ જાતની જાણસ મેહેનત વગર ઉત્પન્ન થતી નથી, (૨) પરમેશ્વરે મનુષ્યની એવી પ્રકૃતિ કરીછે કે તેને નવરા બેશી રહેવું ગમતું નથી. (૩) આપણા શરીરની રચના એવી કરીછે કે જો કોઈપણ જાતની મેહેનત કરીએ તોજ શરીર આરોગ્ય રહે. મેહેનત એ પ્રકારની છે. તનની ને મનની. કેટલાક ધંધામાં તનની મેહેનત વધારે જોઈએ છીએ, તે કેટલાકમાં બુદ્ધિબળ વધારે જોઈએ છીએ. માટે માણસનું શરીર જેવા ધંધાને લાયક હોય તેવા પ્રકારની વાજબી મેહેનત કરવી જોઈએ. અર્થ શાંત્રીની રીતે દોલતનો અર્થ ફક્ત પૈસા થતો નથી, પણ ખાવા પીવાનું, લૂમડાં લત્તાં, ઘરબાર, રા-

ચ રચીલાં, વગેરે જે જે વસ્તુઓ માણસના ખપમાં આવે છે તે સઘળાનો સમાવેશ થાયછે. પૈસો એ પણ એક જનની દોલત છે.

પાઠ. ૧૬૯ મો. માલમિલકત. દુનિઆમાં પ્રથમ કાઈએ મેહેનત કરી ન હોતતો કેવળ કંગાળને જંગલી સ્થિતીમાં રહેત. કાઈ દેશની દોલત તેના સોના રૂપા પર આધાર રાખતી નથી, પણ તેના ઉદ્યોગ પર આધાર રાખે છે. અને ઉદ્યોગના કારણથીજ દુનિઆમાં માલમિલકતના ધણીપણાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો. પોતાની પાછળ છોડીને વાસ્તે કંઈ પણ મૂકી જવાની ઇચ્છા, તથા પોતાનું રજેલું પોતાની પાસેજ રહે. એમ થવાથી દેશમાં દોલત બધે છે, જ્યાં માલમિલકતનું સંકલ્પ થતું હોય તે દેશ વધારે આગાદ હોય છે. ચોરીનો સાધારણ અર્થ એ થાયછે કે જે વસ્તુ ઉપર આપણો હક નથી, તેવી વસ્તુ ખાના માના, જોર જીલમથી કે કપટથી લઈ લેવી.

પાઠ. ૧૭૦ મો. નાણું. પ્રથમ દુનિઆમાં સઘળા માણસો પોતાના ખપની બધી વસ્તુઓ હાથે પેદા કરતા હતા, પણ ધીમે ધીમે ઉદ્યોગનો વધારો થયો, દોલતનો વધારો થયો, માણસોનો વધારો થયો, તેમ તેમ તે રીત અવધડ ભરેલી લાગવા માંડી. તેથી દરેક માણસો જૂદો જૂદો ધંધો કરવા લાગ્યા. અને એ રીતે પેદા કરેલી વસ્તુઓનું એક જીન સાથે સાટું કરવા લાગ્યા; એ સાટાંની રીત પણ કઠગી લાગવા માંડી, કેમ કે એક માણસને જે વસ્તુ લેવી હોય, તે સામા ધણી પાસે ન હોય તો તે શી રીતે સાટું કરી શકે? એવી અડચણથી સઘળા માણસે એવો ઠરાવ કર્યો કે આપણે એવી વસ્તુ મુકરર કરો કે તે વસ્તુ લેવાને કોઈ ના કહે નહીં, એવી

જે વસ્તુ મુકરર કરી તે નાણું. નાણું હરકાઈ વસ્તુનું થઈ શકે, પણ સઘળા સુધરેલા દેશમાં વિશેષે કરીને કીમતી ધાતુનું નાણું કરે છે. અને તેનાં કારણ નીચે મુજબ છે. (૧) કોઈ કે બગડી જતી નથી, (૨) એના જીણા કડકા થઈ શકે છે, (૩) થોડા કડકામાં ઘણી કીમત રહેલી છે. તેથી તે લઈ જવા લાવવામાં બહુ સુગમતા પડે છે, અને સઘળા દેશોમાં ઘણું કરીને તેની કીમત સરખી હોય છે.

• પાઠ ૧૭૧ મો. સિક્કા. સિક્કા પાડવાથી તેને તોળવાની તથા કસોટી કાઢવાની મેહેનત દૂર થાય છે. ભરૂચી રૂપિઓ ભરૂચ જીલ્લામાં, બાબાશાહ ગાયકવાડી રાજમાં, અને ખેડા જીલ્લામાં ચાલે છે. સુરતી રૂપિઓ ફક્ત સુરતમાં જ ચાલે છે. સિકાઈ રૂપિઓ અમદાવાદની ઉત્તરેથી પાટણ સુધી, ખંભાતી રૂપિઓ ખંભાત સંસ્થાનમાં, અને કોરી કાઠિયાવાડ ને કચ્છમાં ચાલે છે. હાલમાં આખા હિંદુસ્તાનમાં ચાલે એવો મુંબાઈગરો રૂપિઓ છે. એ મુંબાઈગરો મુંબાઈ, મદ્રાસ, કલકત્તા શહેરમાં અને છે. પણ આપણે અહીં મુંબાઈથી આવે છે, માટે મુંબાઈગરો પણ કહે છે. ગાજીઆં એ યુરોપ ખંડમાં ચાલે છે, તેની કીમત લગભગ રા. રૂપિઆ છે. નોટથી વેપાર ચલાવવો ઘણો સુગમ પડે છે, અને તેથી આપ લે ઘણી ઝડપથી થાય છે. એ કાગળની અને છે, એના ઉપર જેટલું શાહીથી છાપેલું હોય છે, તેટલું બધું પ્રુલ્સકેપ કાગળ અંદર જેમ છાપેલું હોય છે, તેમ અસલ લખેલું હોય છે. તેથી જો નોટ તડકે ધરી વાંકી વાળી, જેઈએ તો વાંચી શકાય. આપણા દેશમાં ફક્ત સરકારની જ એક નોટ ચાલે છે. સિક્કાની કીમત તેમાં મારે-

હી હાપ હપર આધાર રાખતી નથી, કીંમત તો તે વસ્તુમાંજ રહે
લી છે. રાખતો ફક્ત તેનું તોલ અને જાત મુકરર કરી આપે છે.
જો કડકામાં રૂપીઆની હાપ મારે તો તે રૂપીઆને ઠંકાણે ચાલે ન-
હીં, કદાપિ તેને કોઈ બળાત્કારે રૂપીઆ નામ કહેવરાવે, તો પણ
પ્રથમ એક રૂપીઆનું જેટલું મળતું હોય, તેટલું તાંબાના રૂપીઆનું
નહીં મળે. અને જો કોઈ બળાત્કારે કોઈને અપાવે તો દેશની
ખરાબી થાય.

પાઠ ૧૭૨ મો. સંગ્રહ કરવાની પેઠી. આ પાઠ બચાવે-
લા પૈસાનું શું કરવું તે વિષેનો છે. ઘણા પૈસા મેળવવાને બે વાતની
જરૂર છે. (૧) સારો પ્રસંગ, (૨) ઘણી હોશીઆરી. એ બે બાનાં
દરેક માણસને મળતાં નથી, અને તેજ કારણથી ઘણાં થોડાં મા-
ણસાં પૈસાદાર થઈ શકે છે. દાટી મૂકેલા પૈસા દુનિયામાં નહીં જો-
વા છે, કેમ કે એ પૈસા દેશમાં બીજા કોઈને કામ આવતા નથી,
અને વળી તે માણસને તેમાં વધારો થતો નથી. દાટી મૂકવાને
આજ પડવાનું કારણ એ છે કે અસત્ર નઠારા લોકનો અથવા રાજ-
નો ભય ઘણો હતો, તથા એક બીજાની પ્રતિતિ ઘણીજ થોડી હતી,
કેમકે માત્રમિકૃતનું અરોબર રક્ષણ થતું નહીં, પૈસા બચાવવાનો
સૌથી સારો રસ્તો એ છે કે તેને સારે ઠંકાણે વ્યાજે મૂકવા. ગરીબ
લોકોને આચાવવાનું સુગમ પડે, તેને માટે જે સરકારે પેઠી કાઢેલી
છે તેને સેવિંગબેંક કહેછે. એ બેંકમાં એક માણસના ૧ થી ૫૦૦૦
રૂપીઆની રકમ ગમેતે વખતે મૂકવા બંધ તો રાખે છે. એ રૂપી-
આ તા. ૪ થીની અંદર ભરે તો તેને આખા માસનું વ્યાજ દર

માસે દર સેંકડે પાંચ આના લેખે મળે છે. તા. ૪૫ થી પછી બરે તો એક માસનું વ્યાજ મળતું નથી. એ બેંકથી ગરીબ લોકને ધણોજ ફાયદો થાય છે, કેમકે તેની પાસે રૂપીઆ કે એ રૂપીઆ થ-એલા હોય તો તે વપરાઈ જાય છે, પણ વ્યાજે મૂકવાથી તેમાં વધારો થાય છે, આપણા દેશમાં હજી એ બેંકનો ફાયદો લેતાં ગરીબ લોકો શીખ્યા નથી. પણ યુરોપ ખંડમાં તો ઘણા ગરીબ અને મજૂરો એ બેંકનો ઘણો ફાયદો લે છે. સેવિંગબેંકની મુખ્ય પેઢી મુંબાઈ ઈલાકામાં છે, અને હાલતો પોર્ટ બોક્સીસમાં પણ એજ રીતે વડીવટ ચાલે છે, તેથી માણસોને જ્યાં પૈસા મૂકવા હોય ત્યાં મૂકવાનું જની શકે છે. વેપાર શરૂ કરનારે કરજે નાણું કાઢી વેપાર કરવો નહીં, કેમકે પ્રથમ કાર્ડ વ્યાજે નાણું ધીરે નહીં, અને કોઈ ધીરે તો વધારે વ્યાજ મળે. વળી વેપારમાં પણ આશુમાહિતીને લીધે નફો રહેવાના કરતાં ખોટ જવાનો સંભવ વધારે છે. અને જો કદાપિ ખોટ ગઈ તો પછી તેની આખી જીંદગી ખરાબ થવાની, માટે વેપાર શરૂ કરનારે કરજે નાણું કાઢવું નહીં. વેપાર શરૂ કર્યા પછી નાણુંની જરૂર પડે, અને તે નાણું વ્યાજ સાથે આપણે તે વેપારમાંથી વાળી શકી શું, એમ જો ખત્રી થાય તો પછી કરજ કરવાને કાંઈ હરકત નથી. કરજ કર્યા પછી તે વાયદા સર વાળવાને કાળજી રાખવી જોઈએ, અને કોઈ માણસે ઉધારે માલ લેવાની ટેવ પાડવી નહીં; કેમકે ઉધારે માલ લેવાથી તેની કીમત વધારે ખર્ચે છે; અને વળી એમ કરતાં કરતાં કરજ કરવાની ટેવ પડે છે.

ઇતિહાસ—પ્રકરણ ૧૧મું.

શિવાજીનું જન્મ ચરિત્ર.—ઇ. સ. ૧૬૨૭માં શિવાજીનો જન્મ થયો, તેના માતાપિતાનું નામ શાહાજી અને જીજીબાઈ હતું. શિવાજી વાંચતાં લખતાં શીખ્યો નહોતો, પણ તે વેળાના મરેહી સ્વારની પેઠે તીર, તરવાર, ભાલાં વગેરે શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરતાં શીખ્યો. તે શરીરે હીંગણો હતો, પણ ધણો કસરત વાન હતો. તેનામાં નાનપણથીજ સ્વદેશાભિમાનનો જીવસો પ્રગટ થયો હતો. તેને વાસાંમાં સિપાઈની એક ટોળી અને લશ્કરી જાગીર મળ્યાં હતાં, શિવાજીએ દક્ષિણ હિંદમાં એક મોટું જાગવાન રાજ્ય સ્થાપવાનો વિચાર કર્યો, તેણે પોતાનો મુકામ જીતાય નહોં એવા પશ્ચિમ ધાટના ડુંગરી કિલ્લામાં રાખ્યો હતો. પોતાની ધારણા પાર પાડવાને તે વિજયપુર, ને અહમદનગરનાં સંસ્થાનો, અને ઉત્તરમાંથી આવેલાં બાદશાહી લશ્કરો એ બંનેની સામે સમયને અનુસરી વારા ફરતી લડતો, તેમના કિલ્લા ઝૂંટવી લીધા, ને કૂંટ ચલાવી. તેમાંથી જે ધન મળે તે વડે નવા કિલ્લા બાંધતો. વળી તેણે દક્ષિણ હિંદના ધણીઆતા ખેડુતોનું લશ્કર રાખ્યું હતું, એટલે તેઓ ખેતીને વખતે જૂદા પડી જાય, એને પાછા ભેગા કરી શકાય; તેથી તેને જાતું પગાર આપવો પડતો નહોં, પણ મળેલી લૂટમાંથી વિશેષ ભાગ પોતે રાખી બાકીનું વેહેંચી આપતો. તેણે ઇ. સ. ૧૬૫૬માં વિજયપુરના સરદાર અફઝલખાનને એકાંત સ્થળમાં તેડાવીને કપટથી તેનું ખૂન કરીધું ને ઇ. સ. ૧૬૬૨ માં મોગલ પાદશાહનું સુરત શહેર લૂટ્યું. ઇ. સ. ૧૬૬૪માં રાજપૂટ ધારણ કરી પોતાના નામના શિક્ષક પાડ્યા. ઇ. સ. ૧૬૬૫માં

વિજયપુર સામે લડવામાં મુગલ સેનાને મદદ કરી, ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં તેને ફ્રેસવાની. દિલ્હી લઈ જઈ નજરકેદ તરીકે રાખ્યો, પણ ત્યાંથી નાશી જઈને બંડ ઉઠાવ્યું. ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં રાયગઢમાં પોતાની રાજધાની કરી, પોતાની તુળા સોનાની કરાવી આદિજોને તેનું દાન કર્યું. અને ઇ. સ. ૧૬૭૬ ની સાલમાં તેની સત્તા કર્ણાટક સુધી પ્રસરી હતી. પછી ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં તેનો કાળ થયો. તેના ગુણ દોષ—પરાક્રમી, શૂરો, જોદ્દા, ચતુર સેનાપતિ, અને કુશળ રાજ કારભારી હતો, પણ તેણે જુદાં કમોંચી પોતાના હેતુ પાર પાડ્યા અને તેની લૂંટથી રૈયતને જે પીડા થતી તે ઓછી કરવાના ઉપાય કર્યા.

શિવાજીનો વંશ—શિવાજી પછી તેનો દીકરો સંભાજી ઇ. સ. ૧૬૮૦ માં ગાદીએ બેઠો, તેણે પોર્તુગીઝને મુગલો જોડે લડાઈ કરી. પછી ઔરંગઝેબે ઇ. સ. ૧૬૮૬ માં તેની આંખમાં ધગ-ધગતો સરીઓ ધોચી, આંખ ફેડી, ને જીભ કાપીને તેનો શિરચ્છેદ કર્યો. તેનો દીકરો કેદમાં હોવાથી ગાદી તેના ભાઈ રામરામને મળી.

શાહુ—સંભાજીનો દીકરો. તે નાનો છ વરસનો હતો, ત્યારથી તેને ઔરંગઝેબે નજરકેદ રાખ્યો હતો, પછી ઔરંગઝેબના મરણ પછી ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં દિલ્હની તાબેદારી કરવાની ધરજ પાડી; તેને છૂટા કર્યો. તે મુગલોની દેખાદેખીગી મોજી શોખી થયો હતો; તેથી તેનો તમામ કારભાર બાલાજી વિશ્વનાથ નામે આદિજી પેશ્વાના ઇત્તકાળથી ચલાવતો હતો; અને એમ કરતાં કરતાં એણે શાહુ પાસેથી પોતાની વંશ પરમપરાની સત્તા લખાવી લીધી. શાહુ પ્રથમ રાજ લેવા આવ્યો, ત્યારે રામરામની સ્ત્રી તારાબાઈ તેની સા-

મા થઇ, પણ તેનો પ્રયત્ન ફાગંડ ગયો, ને તેણે કાઠ્ઠાપુરમાં પોતાના દીકરા બીજ્જશિવાજીને નામે રાજ્ય ચલાવ્યું. તે રાજ્ય અઘાપિ અંગ્રેજ સરકારની રહેમથી રહ્યું છે. અને સતારાનો રાજા અપૂત્ર મ; રવાથી ઇ. સ. ૧૮૪૯ માં તે રાજ્ય ખાત્રસા થયું.

પાંચ મરાઠી રાજ્યવંશનો ટુંકામાં સાર—(૧) પુણામાં પેશ્વાની ગાદી, નાગપુરમાં ભોંસલા કુળનું રાજ્ય, (૩) સિંધીઆની ગાદી, ગ્વાલિયરમાં, ને હોલ્કરની રાજધાની ઇંદોરમાં, ગાયકવાડની રાજધાની વડોદરામાં છે.

૧ લો પેશ્વા બાલાજી વિશ્વનાથ તેણે ઇ. સ. ૧૭૧૮ માં બે સૈયદોની મદદે દિલ્લી લશ્કર મોકલ્યું, ને ઈ. સ. ૧૭૨૦ માં દક્ષિણ દેશની ચોથા ઉપરાની, તેજ સાત્રમાં મરણ પામ્યો. પછી બીજો પેશ્વા બાજીરાવ તેણે દક્ષિણની ચોથા ભેવામાં ખરે ખરો રાજ્યાધિકાર કર્યો, ને માળવા તથા નર્મદા ને ચંબલની વચ્ચેનો મુલક મુગલ પાસેથી ખુચવી લીધો, ને ઇ. સ. ૧૭૩૬ માં પોર્ટુગીઝ સાથે લડાઈ કરી, ને ઈ. સ. ૧૭૪૦ માં મરી ગયો. પછી ત્રીજો પેશ્વા બાલાજી બીજો થયો. તેણે ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ઘણીક સ્વારીઓ મોકલી ને નાગપુરના ભોંસલા બંગાળામાં સ્વારી કરતા, તેમાં ભાગ માગ્યો. તેણે ઉત્તરમાં પંજાબ સુધી લશ્કરો મોકલ્યાં, ને તે વખતે પંજાબમાં અહમદ દુર્રાનીનો કબજો હતો, માટે અહમદ દુર્રાનીએ ઉત્તર હિંદના મુસલમાની રાજ્ય જોડે સંપ કરી મરેઠાનો પાણીપતની લડાઈમાં ઈ. સ. ૧૭૬૧ માં સંપૂર્ણ પરાજય કર્યો. પછી ચોથો પેશ્વા માધવરાવ હતો તે ઈ. સ. ૧૭૭૨ માં અપૂત્ર મુઓ, ત્યારે તેની ગાદીએ

તેનો ભાઈ નારણરાવ બેઠો. તેનું ઈ. સ. ૧૭૭૪ માં રાજ મળવાના લેખથી તેના કાકા રાધોજીએ ખૂન કર્યું, પણ કારભારી નાનાફડન-વીસે તેજ વેળાના બાળક બીજા માધવરાવને ગાદીએ બેસાડ્યો, રાધોજીએ ઈંગ્રેજની મદદ માગી, ને નાના ફડનવીસે ફ્રેંચની મદદ માગી, ને એ કારણથી મરાઠી પેહેલો વિચલ થયો. ને લડાઈઓ થઈ, પણ અંતે સાલગાંધ મુકામે સંધિ થઈ. તે પ્રમાણે બાળ રાજા ગાદી પર રહ્યો, ને રાધોજીને પેન્શન મળ્યું. એ બીજાને માધવરાવ ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં મરણ પામ્યો, તેની ગાદીએ તેનો પિતરાઈ બીજો બાજીરાવ બેઠો. તેના પર હોદ્દકરે ચડાઈ કરી. તેથી ઈંગ્રેજની શરણે ગયો. તે કારણથી મરાઠી બીજાને વિચલ થયો. ઈંગ્રેજે વસાઈ મુકામે ઇ. સ. ૧૮૦૨ માં તલનામું કર્યું, ને તેના રક્ષણાર્થે પુનામાં ફોજ રાખી. પણ ઇ. સ. ૧૮૧૭-૧૮ માં પુના, દેહકર. ને નાગપુરના રાજ્ય વંશી જોડે એકઠા કરી, સાથે પોત પોતાના રક્ષણ માટે લડાઈ કરી, અને મરાઠી ત્રીજાને વિચલ કહે છે. લડાઈ કરી પણ તે બધા હાર્યા, તેમાં પેશ્વા ઈંગ્રેજને શરણે ગયો. તેથી ઇ. સ. ૧૮૧૮ માં તેનું રાજ્ય ખાલસા કરી મુંબાર્ડ ઈલાકામાં જોડી દીધું, ને તેને કાનૂ પુર પાસે બીથુરમાં વર્ષે ૮ લાખની જીવાઈ બાંધી આપી રાખ્યો. તેની પછી તેના દત્ત પુત્ર નાના સાહેબે ઇ. સ. ૧૮૫૭ ના બળવામાં અતિ દુષ્ટ કામો કર્યો, તેથી, તથા તેને બાજીરાવની ધણીક દોષત મળી હતી તેથી તેને પેન્શન આપવું બંધ કર્યું. ને પેશ્વાઈ વંશનો લોપ થયો.

નાગપુર.—ભોંસલા શાખાના મરાઠાએ ધણીક વાર બંગાળ ઉપર સ્વારીઓ કરી હતી, પણ બંગાળમાં અંગ્રેજ રાજ્ય સ્થાપન

થવાથી ઓઢીઆમાંથી મરાઠાને હાંકી કઢયા. ઈ. સ. ૧૮૦૩માં, અને નાગપુરવાળા પણુ ઈ. સ. ૧૮૧૭ ના વિગ્રહમાં સામેલ હોવાથી તેના રાજ્યમાં ઇ. સ. ૧૮૧૭—૫૩ સુધી બ્રિટિશ રેસીડેન્ટ વહીવ-કર્થો. ને છેલ્લો રાધોજી બોંસલા અપુત્ર મરતાં ઈ. સ. ૧૮૫ માં ૩ તેતું રાજ્ય ખાલસા કર્યું, ને તેના મધ્ય પ્રાંતો બન્યા.

સિંધીઆ ને હોલકર—એ બાહરાવ પેશ્વાના વખતમાં તેના સ-રદાર હતા. સિંધીઆ એ પેશ્વાનાં પગરખાં સાચવનારના કૂળનો, ને હોલકર ભરવાડના વંશનો હતો. તે બંને રાખ ઇ. સ. ૧૭૬૧ માં પાણીપતના યુદ્ધ થયા પછી છાનામાના બેશી રહ્યા તોપણ માળ-વામાં પોતાનું રાજ્ય વધાર્યું ને અંગ્રેજો સાથે કેટલીક વાર ઝગડા થયા. તો પણુ આજ પર્યંત સત્તા જાળવી રહ્યા છે.

વડોદરાના ગાયકવાડ—તેના મૂળ પુરૂષ દામાજી ગાયકવાડે બાહરાવના વખતમાં રાજ્ય મેળવેલું પછી ઇ. સ. ૧૮૧૭માં વિ-ગ્રહ પછી ત્યાં બ્રિટિશ રેસીડેન્ટ રહેછે. ઇ. સ. ૧૮૭૪માં મહારા-રાવ ગાયકવાડ ઉપર રેસીડેન્ટને ઝેર દેવાનું તહોમત આવ્યું. ને તેની ત્રણ ઇંગ્રેજોને ત્રણ દેશીએ મળીને તપાસ ચલાવી, અને પદબ્રહ્મ કર્યો. ને તે રાજ્યને ઇંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી ન દેતાં રાજ્ય સ્થાપનાર પુરૂષના કૂળના શિયાજીરાવ મહારાજને ગાદીએ બેસાડ્યાછે.

મરાઠી ત્રણે વિગ્રહ થવાનાં કારણુ—પેશ્વા ની હકીકતમાં આવી ગયાં.

મરાઠા વંશની વંશાવળી.

રામનનાંનામ.	કર્ઠ સાલથી,	કર્ઠ સાલ સુધી.	કેટલા વર્ષરાજકર્મું.
શિવાજી. ઈ. સ.	૧૬૬૪	થી. ૧૬૮૦	સુધી. ૧૬
શંભાજી. ઇ. સ.	૧૬૮૦	૧૬૮૬	૬
રામનરામ ઈ. સ.	૧૬૮૬	૧૭૦૦	૧૧
શિવાજી બીજો ઈ. સ.	૧૭૦૦	૧૭૦૮	૮
શાહુ ઇ. સ.	૧૭૦૮	૧૭૪૮	૪૦
રામરામ. ઈ. સ.	૧૭૪૮	૧૭૭૭	૨૯
શાહુબીજો ઇ. સ.	૧૭૭૭	૧૮૧૮	૪૧
પ્રતાપસિંહ(બાલાસાહેબ) ૧૮૧૮		૧૮૪૦	૨૨
શાહાજી(બાપાસાહેબ) ૧૮૪૦		૧૮૪૮	૮

પેશ્વા વંશની વંશાવળી.

રામનનાંનામ.	કર્ઠસાલથી.	કર્ઠસાલસુધી.	કેટલા વર્ષરાજકર્મું.
બાજાજી વિશ્વનાથ ઈ. સ.	૧૭૧૪ થી	૧૭૨૦ સુધી	૬
બાજીરાવબક્ષાજી ઇ. સ.	૧૭૨૦	૧૭૪૦	૨૦
બાજાજી બીજો ઇ. સ.	૧૭૪૦	૧૭૬૧	૨૧
માધવરાવ ઈ. સ.	૧૭૬૧	૧૭૭૨	૧૧
નારાયણરાવ ઈ. સ.	૧૭૭૨	૧૭૭૪	૨
સવાઈમાધવરાવ ઇ. સ.	૧૭૭૪	૧૭૯૫	૨૧
બાજીરાવબીજો ઇ. સ.	૧૭૯૫	૧૮૧૮	૨૩

પ્રકરણ ૧૨મું.

યુરોપી પ્રજા—હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પેહેલાં તેમનો પૂર્વના દેશો જોડેનો વેપાર કદીખંધ પડ્યો નહોતો. તેમને સમુદ્ર માર્ગની તો ખીલકુલ ખબર નહોતી, અને ભૂમી વાટે વિશાળ રણ, ને લડાયક પ્રજા વચમાં હતી. તેઓનો વેપાર ઈટાલીના શેહેરો, અને લીવાંટનાં બંદરો સાથે ચાલતો હતો. અને વખતે કોઈ કોઈ મુસાફર આવતો તે હિંદના અગણિત દ્રવ્યની વાતો યુરોપમાં લઈ જતો. જેમ ભરતખંડમાં મુસલમાની વિજેતાઓ વાયવ્ય કોણથી આવ્યા, તેમ યુરોપી વિજેતાઓ દક્ષિણના સમુદ્ર માર્ગથી આવ્યા. યુરોપી પ્રજાઓ એક પછી એક નીચેના અનુક્રમે આવી. પોર્ટુગીઝ, વત્રંદા, ઈંગ્રેજ, ફ્રેંચ, ડેન, અને સ્વીડ. એ દરેક પ્રજાનો ટુંકામાં સાર નીચે પ્રમાણે.

પોર્ટુગીઝ—૧ ક્રિસ્ટો વારકોડી ગામાની સરદારી નીચે ઇ.સ. ૧૪૯૮માં મલબાર કાંઠે કલિકટમાં આવ્યો, ને ત્યાંના ઝામેરીનની પ્રીતી મેળવી, છ માસ રહી, સ્વદેશ ગયો. પછીને ક્રિસ્ટો ઇ.સ. ૧૫૦૨માં વારકોડી ગામાની સરદારી નીચે આવ્યો. તેમાં ક્રિસ્ટીનને કાનાનુરના રાજા જોડે એકઠો કરી, ઝામેરીન રાજાને તેના મેહેલમાં ઘેરી, ગોળાનો મારો ચલાવ્યો. ત્રીજો ક્રિસ્ટો ઇ. સ. ૧૫૦૩ માં મહાન આલ્ફોન્સો દી આલ્યુકર્કની સરદારી નીચે. ચોથો ક્રિસ્ટો ઇ. સ. ૧૫૦૫ માં બ્રાંસિસ્કોદી આલ્મેડા ભરતખંડના ૧૬૫ પોર્ટુગીઝ ગવર્નરના હાથ નીચે આવ્યો તેની પછી આલ્યુકર્ક ગવર્નર ઇ. સ. ૧૫૦૬ માં ચર્ચો. તેણે ઇ. સ. ૧૫૧૦ માં ગોવા લીધું, ને ત્યાં રાજધાની કરી. મસાજાના ભેટો જોડે વેપાર ચલાવ્યો, ને પાછો ઇ.સ. ૧૫૧૫

માં ગોવે આવ્યો, ત્યાં તે ગુજરી ગયો. ત્યાં તેની કબરને ત્યાંની રૈયત બહુ પુજ્ય ભાવથી ગાન આપતી. પછી પાંચમો કાફલો લઈ ઇ. સ. ૧૫૨૪માં વાસ્કોડીગામા ત્રીજી વાર આવ્યો, ને તે ઇ. સ. ૧૫૨૭માં કોચીનમાં મરણ પામ્યો. ઈ. સ. ૧૫૦૦ થી તે ૧૬૦૦ સુધી ભરતખંડનો વેપાર એકલા પોર્ટુગીઝ હથે હતો, પણ ભરતખંડમાં રાજ્ય સ્થાપન કરવાને જે રાજકીય બળ, તથા સ્વાત્મ લક્ષણ તે તેમનામાં નહોતાં. તેઓ ભટકતા ચોદા હતા; અને મુર્તિ-પુજકોને પોતાના શત્રુ ગણતા, તથા તેમના દેશના રાજાનો વિચાર રાજ સ્થાપવાનો નહોતો, વળી તેવામાં વત્તંદા, ને ઇંગ્લેન્ડ તેની સત્તા તોડનારે દેખા દીધી, તેમની જોડે વેપારમાં સ્પર્ધા ચલાવી ને એમ થતાં અંતે તેમનું બળ નરમ પડ્યું. તથાપિ હાલમાં દીવ, દમણ ને ગોવા, એ શહેરો તેમને હસ્તક છે. તેઓ હિંદમાં ફીરંગીના નામથી એળખાય છે. રોમન કાયોલીક ધર્મ પાળે છે, અને રહેણી, વસ્ત્ર, અને ભાષામાં હિંદુઓને મળતા છે, ને તેઓ યુરોપિઅનોના જેવાં નામ ધારણ કરે છે.

વલંદા.—૧૭ મા સદીમાં વત્તંદા લોકની પૂર સત્તા હતી. વિશ્વમ બેરેન્ટસે પ્રથમ યુરોપને એશિયાની ઉત્તર ભણીથી આવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તેનો કાળ થયો. પછી કોર્નીલિઅસ હૌટમાન વલંદો સુમાત્રા ને જાંતામ આવ્યો. પછી ઇ. સ. ૧૬૦૨ માં વલંદાની બધી કંપનીઓ જોડાઈ ગઈ. ને ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં જાવામાં બટેવીયા શહેરમાં રાજધાની કરી. પછી ઇંગ્લેન્ડને વત્તંદા સાથે દરિયામાં ધંણું યુદ્ધ થયાં, ને વત્તંદાએ આમ્બોયનામાં ઇ. સ. ૧૬૨૩ માં ઇંગ્લેન્ડની કતલ ચલાવી. ત્યારથી ઇંગ્લેન્ડ મસાલાના બેઠ છોડીને

હિંદમાં આવ્યા. અને પોર્ટુગીઝને પણ હાંકી કાઢ્યા. ઈ. સ. ૧૬૩૫ માં ફ્રાન્સ લીધું. ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં મલાક્કા લીધું, ઇ. સ. ૧૬૫૨ માં મદ્રાસ કાંટે પોલકોલ્લુમાં ૧ લી વખત નાખી, ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં જાહનાપટમ લીધું, ઇ. સ. ૧૬૬૪ માં મલબાર કાંઠાના પોર્ટુગીઝનાં ગાળાં ખુચી લીધાં, ને ઈ. સ. ૧૬૬૬ માં સેંટ થોમી, એ મલકાસરમાંથી પોર્ટુગીઝને દાઢી મૂક્યા. એથી સત્તા જામેલી તે નાશ પામવાનું. કારણ એ કે તેમણે તેના સામા વાળીઆ પર બહુ જીલમ કર્યો હતો. સહવાસમાં આવેલી રૈયતમાં કંઈ સુધારો દાખલ કર્યો નહીં, ને ઈંગ્રેજના કલાઇવ જેવા સરદારથી ઇ. સ. ૧૭૫૮ માં ચિનસુરામાં હાર પામી, લાજ લગાડે એના કોલકરાર કરવા પડ્યા, ને પ્રશ્ન સન ૧૭૯૩ થી ૧૮૧૮ સુધી ચાલેલા વિગ્રહમાં તેમનાં દરેક સંસ્થાન ખુચી લીધાં. ને હાલ હિંદમાં તેનું એક સંસ્થાન નથી, પણ ચિન્સુરા, નેગાપટમ, જાહનાપટમમાં તેમનાં બાંધકામ તથા વિચિત્ર મકાનો, ને કોતરણી જોઈ હોલાડની રચના યાદ આવે છે.

ઇંગ્રેજ—ઇ. સ. ૧૪૯૬ માં સાતમા હેનરી રાજાએ જોન ક્રોમેરને વાયવ્ય કોણને રસ્તે હિંદમાં આવવા મોકલ્યો, પણ તેમાં તેને ફોતહ મળી નહીં. અને ન્યુફાઉડ લાંડ ખેટ શોધી કાઢ્યો. પછી ઇ. સ. ૧૫૫૩ માં સર હ્યુન્ટલેબ બી એ યુરોપને એશિયાની ઉત્તર બાજીથી આવવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં દુઃખ પામી મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી ઘણા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા, પણ હિંદમાં પેહેલ બેહેલું આવવાનું સન ઇ. સ. ૧૫૭૯ માં ટામ સરટીવન્સને મળેલું છે. ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૫૮૩ માં રાલ્ફ ફ્રિય, જેમ્સ ન્યુબેરી, અને લીડ્સ એ ત્રણ વેપારીઓ આવ્યા, તેમને આદેખા પોર્ટુગીઝોએ ગાવામાં ફે

કર્મ, તેમાંના ન્યુમેરીએ જોવામાં દુકાન માંડી, લીડસ પાદશાહની મોકરીમાં રહેલ, અને ફિચ એ ધણું રઝળી રખડી પાછો સ્વદેશ ગયો. હવે ઇંગ્લેન્ડને વિદેશમાં આવવાને નીચેના કારણથી વધારે ઉત્તેજન મળ્યું. ઈ. સ. ૧૫૮૮ માં પોર્ટુગીઝના અગ્રણી અરગારને હરાવી, તથા કોર્નાલીઅસ હાટમાન વડાંદો ઈ. સ. ૧૫૯૬ માં કેપઆફ ગુડહોપને રસ્તે જવામાં ફત્તેહ પામ્યો, તેથી તે રસ્તો તેઓને હાથ લાગ્યો, ને વડાંદાએ ઇંગ્લેન્ડને વેચવાનાં મરીનો ભાવ શીરે રૂ. ૩-૪ કર્યો, તેથી હિંદ જોડે પરભાર્યો વેપાર કરવાને સન ૧૬૦૦ નાં ડી-સેમ્બરની ૩૧ મી તારીખે ઇસ્ટઈન્ડિઅ કંપની સ્થપાઈ. પછી ઇ. સ. ૧૬૩૫ માં એક બીજી કંપની લાંડનના બેપારીઓએ સ્થાપી, તે બે કંપનીઓ વચ્ચે ફેટલેસ વખત ચડસા ચડસી ચાલી, પણ અંતે ઇ. સ. ૧૭૦૬ માં સંયુક્ત કંપની એ નામથી જોડાઈ ગઈ. પ્રથમ ઇ. સ. ૧૬૦૨ માં કપ્તાન લાંકાસ્ટરે અચીનના રાજા જોડે વેપાર શરૂ કર્યો. અને ખંતામમાં કોઠી નાંખી. તે પેહેલુ વેહેલા મસાલાના બે-ટમાં વેપાર ચલાવતા હતા, કેમકે હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કાંઠાપર પોર્ટુગીઝ પ્રબળ હતા. તોપણ ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં સરહદિ મિલ્કતને તેની વિરુદ્ધ ખંભાતમાં માલ ભર્યો, ને ઈ. સ. ૧૬૧૫ માં સુઆ-લીના યુદ્ધમાં પોર્ટુગીઝની સામે દેશીઓને ઇંગ્લેન્ડે શૌર્ય બતાવ્યું. ને તેજ વર્ષમાં સરદામસરે નામે વકીલ જહાંગીરના દરબારમાં લાલ-કારી સરતો કબૂલ કરાવવામાં ફત્તેહ પામ્યો. પછી ઇ. સ. ૧૬૨૩માં આમ્બોયનામાં ૯ ઇંગ્લેન્ડ, ૯ બાપાની ને એક પોર્ટુગીઝ સહિત ઇંગ્લેન્ડનાં કપ્તાન ઠાવસનને ખોટો આરોપ મૂકી કેદ કર્યો, ને પછી તેમને ક્રાંસી દીધા, આ કતલથી ઇંગ્લેન્ડના મનને ધણું લાગ્યું, ને તેની ત-

પાંસ માટે કમીશન બેઠું. ને વલંદને સદ્દુર્ અપરાધ માટે ૩૬૧૫૦ રૂપિયા અક્ષપવા પડ્યા તે પછી ઇંગ્લેન્ડે તેજનાના બેટા છોડી દીધા, ને હિંદમાં આવીને મદ્રાસ ઇલાકામાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રથમ ઇ. સ. ૧૬૧૦ માં મચ્છલીપટણમાં આડત બાંધી, ઇ. સ. ૧૬૩૨ માં ગોંવળકોંડામાં વખાર નાંખી, ને ઇ. સ. ૧૬૩૮ માં ચંદ્રગીરના રાજા પાસેથી જમીન વેચાતી લઈ ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ નામે કિલ્લો બાંધી મદ્રાસ શહેર પેહલ વેહેલું વસાવ્યું. તે ફટલાક વરસ લૂગી જવામાંના બંતામના તાબામાં રહ્યું, પણ ઇ. સ. ૧૬૫૩ માં તેનો સ્વતંત્ર ઇલાકો બનાવ્યો. મુબારકમાં થાણાં-ઇ.સ. ૧૬૧૫માં સુરતમાં કોઠી બાંધી, ને તેની આડત ઉત્તર હિંદુસ્તાનનાં શહેરો જોડે હતી, પછી ઇ. સ. ૧૬૬૧ માં ખગાનઝાની શાહજાદી કાયેરાઈનના લગ્ન ઇંગ્લાંડના બીજા ચાર્લ્સ રાજા સાથે થયાં, તેની પેહરામણીમાં એ બેટ તે રાજાને મળ્યો, ને તેણે વર્ષે રૂ. ૧૦૦) લેવાનો ઠરાવ કરી કંપનીને વેચ્યો. એ વેળા શિવાજીએ સન ૧૬૬૩ માં સુરત લૂટ્યું પણ ઇંગ્લેન્ડની કોઠી લૂટી નહોતી. એ વખતે મુબારક એક માછી-ઓતું ગામડું હતું, પણ એ ગામડું બેટમાં હોવાથી મરેઠા ઘોડે-સ્વારની સ્વારીથી નિર્ભય હતું. એ હેતુથી સુરતમાંથી રાજધાની ખસેડીને ઇ. સ. ૧૬૮૫ માં મુબારકમાં રાજધાની કરવાનો હુકમ થયો પણ એ વર્ષ પછી અમલમાં આવ્યો. સૈથી મોડાં બંગાળામાં થાણાં સ્થપાયાં. ઇ. સ. ૧૬૩૪ માં પાદશાહે બ્રિટિશ કંપનીને બંગાળામાં વેપાર કરવાની પરવાનગી આપી. ત્યાં તેમણે હુગલીમાં કોઠી ઇ. સ. ૧૬૪૦ માં, બાલાસોરમાં ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં નાંખી. ડાકટર ગ્રીન્ચિયલ બાફ્ટને પોતાની નોકરી બદલ બંગાળામાં ઇંગ્લીશ કંપ-

નીતે વેપાર કરવાના હક અપાવ્યા, પછી સન ૧૭૪૦ માં ઔરંગ-જેયના દીકરા પાસેથી જમીન વેચાતી લઈ ફાર્ટસેન્ટવિલ્યમનો પાયો નાંખ્યો, તથા સુટાનટી, કલિકટા, અને ગોવિંદપુર એ ત્રણ ગામ રીતસર વેચાતાં લીધાં. તેમણે પોતાની સત્તા દૃઢ કરવાને ઇ. સ. ૧૬૮૬ માં સરજ્યોનચાધલડને હિંદનો ગવર્નર જનરલ નીમ્યો ને મુલકનો જાહેરત કર્યો. પિક્કુ ઓલ—પિક્કુ નાગના માણસે એક કાયદો મંજૂર કરાવ્યો તે નીચે મુજબ.

ઈંગ્લાંડમાં કંપનીના ડાયરેક્ટરોમાંથી ત્રણ જણની એક મંડળી નીમવી, ને એ ત્રણ જણ માથે ઈંગ્લાંડના રાજ્યની સભામાંના છ પ્રધાનો ને નીમવા. એ છ માં જે પ્રેસીડેન્ટ હોય તેને હિંદુસ્તાનનો પ્રધાન માનવો; ને કલકત્તાની કોન્સિલના ચાર મેમ્બર હતા તેમાં એક ચોણો કર્યો, તથા મુંબઈને મદ્રાસના ગવર્નરોને મદદ કરવાને કોન્સિલો ઠરાવવામાં આવી.

ટ્રેડ—એ લોકોએ પેહેલી ઇસ્ટઈન્ડિયા કંપની ઈ. સ. ૧૬૦૪માં સ્થાપી, ને પછી ઇ. સ. ૧૭૯૬ માં નાશનલ આસેમ્બલીએ તેનો નાશ કર્યો; ને તેમણે પોતાનું ચાલું ઇ. સ. ૧૬૭૪ માં પોંદીચેરીમાં બેસાડ્યું.

ડન ને સ્વીડ—લોકોની કંપની ને માટે કંઈ જાણવા લાયક બનાવ નથી.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

હિંદુસ્તાનમાં ઇસ્ટઈન્ડિયા કંપનીના હાથ નીચે થયેલા ગવર્નરો.

અને ગવર્નર જનરલો.

લાડ કલાધવ ૧ લો ગવર્નર. ૧૭૫૮—૧૭૬૭ માં સ્વદેશ
ગયો. ૬ વર્ષ.

- (૨) જો હેર્સી વેરેલ્સ્ટ. ૧૭૬૭—૧૭૬૯ ૨ વર્ષ.
(૩) વારન હેસ્ટીંગ્સ ૧ લો ગવર્નર. ૧૭૭૨—૧૭૭૪ } ૧૩ વર્ષ.
ગવર્નર જનરલ. ૧૭૭૪—૧૭૮૫ }
(૪) સરજન મેફ્ફર્સન-કામચલાઉ. ૧૭૮૫—૧૭૮૬ ૧
(૫) માર્કિવ્સ ઓવ કાર્નવાલિસ. ૧૭૮૬—૧૭૯૩ ૭
(૬) સરજન શોર (લાડ તિગમથ). ૧૭૯૩—૧૭૯૮ ૫
(૭) ૧૭૯૮ માં સરએલ્યુડ કલાર્ક કામ ચલાઉ.
(૮) લાર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કિવ્સ ઓવ
વેલ્સલી). ૧૭૯૮—૧૮૦૫ ૭

દક્ષિણ હિંદમાં ફ્રેન્ચને ઈંગ્રેજો જોડાજોડ રહી ધણાં વરસ વેપા-
ર ફ્યો, પછી ધીમે ધીમે દેશી રાજ્યોના કજીઆમાં પડવા માંડ્યું.
ફર્ણાટકના નવાબ દોસ્તઅલીને ચંદાસાહેબ નામનો જમાઇ હતો.
તેણે તંબવરના ગરેહી રાજ્યપર ચડાઇ કરી. માટે રઘુજી ભોંસલા
તેને કેદ કરી સતારે લઇ ગયો. એ વખતે સન ૧૭૪૧ માં દુષ્કી
નામે ફ્રેન્ચના સરદારની ચંદ્રનગરથી પોંદીચેરીમાં બદલી થઇ.

દુષ્કી—ગુણદોષ-ચતુર, યુક્તિવાન, કપટી હતો. તેણે ભર-
તખંડમાંથી ઈંગ્રેજોનું જડ મૂળ કાઢવાનું ધાર્યું. ઈંગ્રેજોને કાઢી પોતે
ભરતખંડના ધણી થવું એવી તેની મહાન ધારણા હતી. એ ધારણા
પાર પાડવા માટે સન ૧૭૪૬ માં ગદ્રાસ ઉપર ચડાઇ કરી. અને
એ વખતે યુરોપમાં પણ એ જો વચ્ચે વિમલ આદ્યો હતો. તેથી

ફ્રેંચ ને ઇંગ્રેજ વચ્ચે પેહેલો વિગ્રહ થયો. દુષ્કીની મદદે લામોદોન્સ નામનો સરદાર આવ્યો, તે બેની વચ્ચે આજુબાજુ હતો તેથી દુષ્કી આ વખતે ઇંગ્રેજને ઝાઝું તુકશાન કરી શક્યો નહીં, ઇંગ્રેજને પોંદીચેરીમાં પૂર્યા. એડ્મિરલ બાસ્કોવેટ, અને મેજર લારેન્સે પોંદીચેરીને ઘેરો ઘાલ્યો, પણ બધા હુમત્રા ફ્રેંચે પાછા વાળ્યા, પણ સન ૧૭૪૮ માં યુરોપના એકસલા શાપેક્ષના કરાર-પ્રમાણે ઇંગ્રેજને મદ્રાસ શહેર પાછું મળ્યું. આવી રીતે ફ્રેંચને સેહેલથી જય મળ્યો, એ ખરચો દુષ્કીને પાદશાહત સ્થાપવાનો લોભ થયો. અને દક્ષિણના બે મોટા કર્ણાટક ને નિજમના રાજ્યમાં પોતાનો હાથ નાંખ્યો, તે બંને તખ્તોપર પોતાના દાવાદારને બેસાડ્યા, ને ક્રેટલોક વખત સુધી દક્ષિણ હિંદનો પંચ બની રહ્યો. આર્કાટની ગાદીનો બીજો દાવાદાર મહમદ અલી નામે હતો, તેણે ઇંગ્રેજનો પક્ષ પકડ્યો, એ કાશ્મીરી ફ્રેંચને ઇંગ્રેજ વચ્ચે બીજો વિગ્રહ ઉત્પન્ન થયો. દુષ્કી યુદ્ધ કળામાં કુશળ નહોતો, ને વળી કલાધવ જેવા સરદાર સાથે તેને ખાથ ભીડવાની હતી. ઇ. સ. ૧૭૫૧ માં કલાધવે આર્કાટ લીધું, ને ત્રિચિનાપલ્લીને ઘેરો ઘાલ્યો, આ રીતે તેના યુદ્ધ કૌશલ્ય, અને બહાદુરીથી દુષ્કીની ધારણા રદ થઇ અને તેને ઇ. સ. ૧૭૫૪ માં ફ્રાન્સની સરકારે બોલાવી લીધો, ત્યાં તે બહુ દરિદ્રી અવસ્થામાં મરણ પામ્યો. એ પછીથી ફ્રેંચના સરદાર લાલીને સર ઇ. ફૂટની વચ્ચે વોદિવસના સંગ્રામમાં ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં લડાઇ થઇ તેમાં લાલી હાર્યો, પછી પોંદીચેરીને ઘેરો ઘાલી લીધું, તથા જીંજગઢ લીધો, એ પછી ફ્રેંચની પાદશાહત સ્થાપવાની ધારણા રદ ગઈ, ને ફ્રેંચ સરકારે માનેલો એવો એક વાવટો હિંદ પર રહ્યો નહીં.

લાઈકલાઇવ. તેના વખતમાં મુખ્ય બનેલા બનાવો. (૧) ક-લાઈવનું બાળ ચરિત્ર. (૨) અકાંટની જીત. (૩) કલકત્તાનું કારાગૃહ. (૪) પ્લાસીની લડાઈ. (૫) મીરજાસમનો ગાદીએ બેસાડવો. (૬) કલાઈવના જાગીર. (૭) મીરજાસમનો બાળવો. (૮) બંગાળા, બહાર, ઓઢીઆ, કંપનીને મેળવી આપ્યા. તથા કેટલાક સુધારા કર્યા. (૯) તેના શુભ દોષ.

લાઈકલાઇવનું જન્મ ચરિત્ર.—એ બચપણમાં બહુ ઉછાં-છજો ને ઉન્નત હતો, માટે તેના વડીલોએ કંટાળીને તેને હિંદુસ્તાનમાં મોકલી દીધો. તે અહીં મદ્રાસમાં તરણ કારકુન હતો, પણ ક્ષત્રી સ્વભાવના માણસને એ રીતે વખત કાઢવો ગમ્યો નહીં, માટે લસ્કરી ખાતામાં બદલી કરાવી. સૈન્યમાં દાખલ થયા પછી તેણે પોતાના લસ્કરી મહાન ગુણો દર્શાવ્યા. અને થોડી વારમાં પોતાની બુદ્ધિથી પ્રખ્યાત થયો, જ્યારે મહમદઅલીને ત્રિચિનાપલ્લીમાં ઘે-ર્યો, અને ઇંગ્રેજો મહા સંકટમાં આવી પડ્યા હતા. તે વખતે તેણે મદ્રાસ સરકારને કહ્યું કે મને ફોજ આપો તો હું શત્રુની રાજધાની જીતીને ફત્તેહ કરું. તે પ્રમાણે તેને ફોજ આપી તો માત્ર થોડા મા-ણસે આકાંટનો કળબે કરીને ફ્રેંચ પક્ષના દાવાદાર ચંદાસાહેબના દીકરા રાજ સાહેબને હરાવ્યો. ને દુષ્કીનો કીર્તિ સ્તંભ તોડી પાડ્યો. એ વિજય કરી ઈ. સ. ૧૭૫૪માં પેહેલી વારનો ઈંગ્લાંડ ગયો. પાછો ઈ. સ. ૧૭૫૬માં બીજી વાર હિંદુસ્તાનમાં મદ્રાસના ગવર્નરનું પદ લઈ આવ્યો. ત્યારે કલકત્તાની અધારી કેટડીના માઠા સમાચાર આવ્યા. બંગાળામાં ઈ. સ. ૧૭૫૬ અલ્લીવર્દીખાનના મુઆપ-છી તેના પૈત્ર સુરાજઉદદૌલા ગાદીએ બેઠો હતો, તે બહુ મિશન હ-

તો, તેના કુટુંબનો કોઈ માણસ તેના ગુસ્સાથી બચવાને કક્કત્તામાં જઈ બાંધ્યો હશે, તે માટે ઈ. સ. ૧૭૫૬માં લસ્કર લઈને પોતે ત્યાં ગયો, એટલે કેટલાક ઈંગ્લેન્ડે નાશી ગયા, અને ૧૪૬ માણસને ૧૮ ચોરસફૂટ અંધારી કોટડીમાં ગોંધ્યા બીજી સવારે કેદખાનું ઉઘાડ્યું ત્યારે તેમાંના ૨૩ જીવતા નીકળ્યા. આ આક્રમણ સમાચાર સાંભળતાંજ કલાઈવ અને વાટસન સાહેબ બંને ઝડપે કક્કત્તે આવ્યા. કક્કત્તા કબ્જે કર્યું, અને નુકસાનનો ખદસો મળે એવા કરારથી નવાબે સલાહ કરી. પરંતુ પાંચી લડાઈ ઉઠવાનું કારણ મળી આવ્યું. યુરોપમાં ફ્રેંચ ને ઇંગ્લેન્ડ વચ્ચે યુદ્ધ થતું હતું તે આધારે કલાઈવે ફ્રેંચ તાબાના ચંદ્રનગરને ઘેરો ઘાડ્યો, પણ પોતાના મુલકમાં અલગ રહેવાનો નિયમ તોડ્યાથી તે બહુ ક્રોધાવગાન થયો ને ફ્રેંચના પક્ષમાં ઉતર્યો. પ્લાસીના રણમાં ઇ. સ. ૧૭૫૭ માં લડાઈ થઈ. કલાઈવે દુઃખીની રાહે વર્તી નવાબની ગાદીનો દાવાદાર મીરજીરને ઉભો કર્યો. ૧૦૦૦ યુરોપિઅન અને ૨૦૦૦ દેશી સિપાઈઓ ને ૮ તોપો લઈ કલાઈવ ગયો. નવાબ પાસે ૩૫૦૦૦ પ્યાદળ, ૧૫૦૦૦ ઘોડે સ્વાર ને ૫૦ તોપો હતી. એટલું લસ્કર છતાં પણ નવાબ હાર્યો કેમકે કલાઈવે પોતાની ફાજને ઝાડોની ઓથે રાખી હતી, ને નવાબનું લસ્કર રાંધવા કરવામાં હતું, તેવામાં ઓચિંતો ધસારો કર્યો, ને શત્રુ ગભરાયા ને લસ્કર નાકું, મીરજીર પોતાના ઘોડેસવારો લઈને એક તરફ ઉભો હતો, તેને દંડીના પાદશાહનું શરમાન મેળવી મુર્શીદાબાદની ગાદીએ બેસાડ્યો. મીરજીરને ગાદી મળવામાં નીચે મુજબ અર્થ થયો.

કંપનીના નુકસાન ખદસ ૧ કરોડ રૂપીઆ.

કલકત્તામાં વસનારા ઈંગ્લેન્ડને સાડું ૫૦ લાખ.

ત્યાંના હિંદુઓને માટે,	૨૦ લાખ.
આર્મિનિયનોને માટે.	૧૦ લાખ.
નૌકા સેનાને માટે.	૨૫ લાખ.
ભૂમિ ફાળવેને માટે.	૨૫ લાખ.
મિ. ટ્રેક ગવર્નરને માટે.	જે લાખ ૮૦ હજાર.
કર્નલ કલાઇવને.	જે લાખ ૮૦ હજાર.
મી. બેકરને.	જે લાખ ૪૦ હજાર.
મી. વોટ્સનને.	જે લાખ ૪૦ હજાર.
મેજર કીલે પાટ્રીક.	જે લાખ ૪૦ હજાર.

એ પ્રમાણે કુલ ૨,૯૯,૭૭,૫૦૦ રૂપીઆ માગ્યા, પણ તે-
 ટલાં પૂરતાં નાણાં ન હોવાથી તેના અર્ધા ભાગથી સંતોષ માનવો
 પડ્યો, તેમાં ત્રીજા ભાગના દાગીના લેવા પડ્યા. તે ઉપરાંત
 ૮૮૨ એ. માર્શલની કલાઇવની જાગીર નામે જમીન નવાળે કંપની
 ને આપી. પછી ઇ. સ. ૧૭૬૦ માં કલાર્કવ પીછવાર વિલાયત
 ગયો, ત્યાં એને બહુ માન મળ્યું. તે ૧૭૬૦ થી ૧૭૬૫ સુધી વિ-
 લાયતમાં હતો, ત્યાં ઇ. સ. ૧૭૬૪ માં એ જાગીર માટે વાંધો લે-
 વામાં આવ્યો, પણ ૧૭૬૫ માં વગર શરતે ૧૦ વર્ષ સુધી ભોગવટો
 બહાલ રાખ્યો. કલાઇવ વિલાયતમાં હતો તે વારે મિરજાપુર બહુ
 દેવાદાર થઇ ગયો હતો, ત્યારે તેના જમાઇ મિરજાસમને ખૂબ પૈસા
 લઇ નવાળ માન્યો. ખાનગી બખશિસો ઉપરાંત ચિતાગાંગ, મેદની-
 પુર, ને બર્ધવાન, મહાલ મળ્યા. પણ તેણે બહુ ઉતાવળે સ્વતંત્ર
 મન દર્શાવ્યું, ને અયોધ્યાના નવાળ વજીર જોડે મળી લડવાનું કાન-

રસ્તાન ચલાવ્યું. નવાળ ગિરકાસમે પટણામાંથી મોંગીરમાં રાજ-
 ધાની કરી, ને નવું હથિઆરખંધ કવાયતી લશ્કર ઉભું કર્યું, તથા
 દેશીઓ અને કંપનીના નોકરોના ભેદ સંબંધી જગાતમાં તકરારો
 થતી હતી. તે નિવેડો ન આવવાથી લડાઈ થઈ. ને પટણામાં ગિ-
 રકાસમે ૨૦૦ ઇંગ્રેજોને કતલ કર્યા. ને ૨૦૦૦ દેશી સિપાઇઓ
 માર્યા ગયા. ને પછી ઘેરીઆ, તથા ઉધાનાળા આગળ હાર્યો, એટલે
 તે અયોધ્યાના નવાજને શરણે ગયો. પછી પાદશાહ શાહઆલમ ને
 એ ત્રણેજણ સંપકરી, પટણા ઉપર આવ્યા. તેમાં ૧૭૬૪ માં મેજર
 મનરોના હાથ નીચે હાર પામ્યા, તેથી અયોધ્યાનું રાજ્ય ઈંગ્રેજના
 કબજામાં આવ્યું. ને પાદશાહ અરજદાર થઇ છાવણીમાં આવ્યો.
 પછી હિંદમાં પાછો કલાઇવને જંગાલાનો ગવર્નર નીમી મોકલવાની
 જરૂર પડી, કેમકે પાદશાહ શાહઆલમ અધ્યાન તથા અયોધ્યાના
 નવાજની મદદ લઇ જંગાળાપર દાવો કરતો હતો, તથા ફ્રેંચને વલંદ
 લોક પણ લડવાને ઉત્કેરવા હતા. તેથી એ બંધાને પૂરો પડે એવો
 કલાઇવ હતો. તે ૧૭૬૫ માં ત્રીજીવાર આવ્યો, તે વારે આવીને તેણે
 બે મોટાં કામ કર્યા. (૧) જંગાળાની દીવાની મેળવી આપી. (૨) નો-
 કરોની વ્યવસ્થા કરી. કલાર્થવ આવ્યો ત્યારે આયોધ્યાનું રાજ નવાજ
 વજરને લડાઇના ખર્ચ પેટે ૫૦ લાખ રૂપીઆ લઈ પાછું આવ્યું,
 ને કોરાને અદલાખાદ પ્રાંતો પાદશાહને દીધા. પાદશાહે જંગાળા, બ-
 હાર, ને ઝોઢીઆની દીવાની આપી. એ રીતે કે એ દેશોની તમામ
 ઉપજ ઈંગ્રેજ સંભાળે, ને નવાજને ૬૦ લાખ રૂપીઆ દર સાલ આ-
 પતા. ને પાદશાહને ખંડણી તરીકે ૩૦ લાખ આપવા પડતા, ને

માત્ર ફેબ્રુઆરી અધિકાર નવાળને હાથ રહ્યો. કંપનીના નોકરો પોતાના પૈસાવડે ખાનગી વેપાર કરતા તેની, તથા નજરાણાં લેવાની મના કરી. તેમનો પગાર કાયદેસર જુજ હતો, તે ચીકાના ઇન્જરામાંથી વધારી આપ્યો. પછી લાર્ડ ક્લાર્ક વ ત્રીજવાર હિંદ છોડી સ્વદેશ ૧૭૬૭ માં ગયો, તે પાછો આવ્યોજ નહીં. તેના ગુણદોષ—તે ચતુર, શરવીર, યુક્તિવાન, કપટી, દીર્ઘદષ્ટિ, અગમ ચેતી, અને સાહસ એ ગુણો વાળો હતો. ને પછી વારનહેસ્ટિંગ્સ ૧૭૭૨ માં ગવર્નર નીમાયો, તેના વચગાળામાં ૧૭૭૦ માં દુકાળ પડ્યો, તે સિવાય બીજો અગત્યનો બનાવ બન્યો નથી.

વારનહેસ્ટિંગ્સ—ગુણદોષ—હોશીઆરી, પ્રમાણિકપણું, મંત્રી સભામાં શાંત, સાવધ ને હિંમતવાન હતો તથા એશિયાના લોકોની રીતભાતનું જ્ઞાન, એ ગુણોને માટે એ પ્રખ્યાત છે. તેના વખતમાં બનેલા મુખ્ય બનાવ—(૧) ડરેક્ટરોના હુકમથી પ્રથમ તેણે 'કરેલું' કામ. (૨) ધીરેચુસ્તેટીંગ આકટ થયો. (૩) ધન સંબંધી ડરેક્ટરોની માગણી પૂરી પાડવાને શા ઉપાય કામમાં લીધા. (૪) મરેકાનો પેહેલો વિચર્ય. (૫) મહીસુરના હૈદર સાથે બીજો વિચર્ય. (૬) હેસ્ટિંગ્સપર વિલાયતમાં આવેલો મુકદ્દમો.

(૧) ડરેક્ટરોના હુકમથી તેણે તિબ્બેરી મુશ્કેલીમાંથી કક્કત્તીમાં રાખી. ને વસુલાતી કચેરીનું કામ દેશીઓ ચલાવતા, તેને બદલે કચેક્ટરના ઇન્જકાળથી ચુરોપિઅનો રાખ્યા.

(૨) બંગાળનો ગવર્નર તે ગવર્નર જનરલ કહેવાશે, મુખ્યધને મદ્રાસના ગવર્નર તે તેના તાબામાં રહે. કંપનીને સનંદને પેટ દર

વરસે ૪૦ લાખ ઇંગ્લાંડના ખજાનામાં બરે એવી શરતે મુદત વધારી. ગવર્નરજનરલનો વર્ષે અઢી લાખનો પગાર ઠરાવ્યો. ને તેને, ને તેની કૌન્સિલને હાથે ભરતખંડનો કુલ અધિકાર સોંપ્યો. કલકત્તામાં એક મુખ્ય, ને ત્રણ ઉપન્યાયાધિરાની સુપ્રિમ કોર્ટ સ્થાપી.

(૩) ડરેક્ટર કોર્ટની ધનની માગણી પૂરી પાડવાને તેણે નીચે મુજબ ઉપાયો કામે લગાડ્યા. નવાખને આપતાં પેન્શન જેવો નવાખ એમ કમી કરતા હતા, તે વખતના બાળ નવાખના પેન્શનમાંથી ૧૬ લાખ રૂપિયા કમી કર્યા. દિલ્લીના પાદશાહને બંગાળની દીવાની આપી તે બદલ ખંડણીના ૩૦ લાખ આપવા પડતા, પણ પાદશાહ હાલ મરાઠાને કબજે હતો, માટે ખંડણી આપવી બંધ પાડી. કોરા ને અલ્હાબાદ પ્રાંતો ક્લાઈવે પાદશાહને આપ્યા હતા, પણ પાદશાહ હમણાં મરેઠાના કાયુમાં છે, એમ જણાયાથી તે બે પ્રાંતો લઈને અયોધ્યાના નવાખને ૫૦ લાખ રૂપિયા વેચ્યા. ને તે પ્રાંત ખાતે ૪૦ લાખનો ખર્ચ, બોળે ઉતાર્યો. તે પ્રાંતોમાં રોહીલા લોકનો કબજો હતો, તે છોડાવવા માટે ઈંગ્લેન્ડ મદદ કરે. ને રોહીલાનો ધણુ વાળ્યો. કાશીનો રાજા ચૈયતસિંહ ઈંગ્લેન્ડના રક્ષણ નીચે ધનવાન થયો હતો, તેની પાસે ફ્રાન્સના ખર્ચમાં મદદ કરવાને નાણાં માગ્યાં, તે આપવાની તેણે ના પાડી, તેથી તમે ઈંગ્લેન્ડ સરકારના દુરમનો જોડે પત્ર વ્યવહાર ચલાવો છો એવું ખોટું બાળ ચડાવી તેને પરહેજ કર્યો, ને તેની ગાદીએ તેના ભત્રિજાને વધારે ખંડણી આપવાની શરતે બેસાડ્યો. અયોધ્યાની બેગમેને એમ કહ્યું કે તમે ચૈયતસિંહને મદદ કરી એવું તોણોગત મૂકી એક કરોડથી વધારે રકમ ખડાવી લીધી.

મરેઠાનો પેહલો વિચલુ—રાધોયાને પેશા વચ્ચે લગ્ન થા-
લતી હતી, તે વખતે રાધોયાનો પક્ષ છોડી દેવાની આજ્ઞા કરી. પ-
ણ રાધોયાએ વિજાયતમાં અપીલ કરી. તથા પેશા ફ્રેન્ચની સહાય
માગવા લાગ્યા; તેપરથી રાધોયાનો પક્ષ સ્વીકાર્યો, તે મરેઠાને હરા-
વ્યા. પણ મરેઠાની કુમકે નિમ્નગને હૈદર થયા તેથી ૧૭૮૨ માં સા-
લગાઈ મુકામે સંધી કરી.

મહીસુરના હૈદરઅલીને વિચલુ—મદ્રાસ સરકારની બે-
ફિકરી આલથી મહીસુરના હૈદરઅલી નેડે ને નિમ્નમ નેડે દુસ્મ-
નાઇ થઇ. ને મરેઠાને તેમાં બેળવવાની કાશીશ કરી. હૈસ્ટીંગ્સે એ
સંપમાંથી નિમ્નગને અને મરેઠાને જૂદા પાડ્યા, ને વીળળીના ઝ-
પાટાની પેઠે હૈદરની ફોજ કર્ણાટકમાં ઉતરી પડી. ને પોલિયોરના સં-
ગ્રામમાં કર્નલ બેલીના લશ્કરની ટુકડીને કાપી નાંખી, ને મહીસુરના
સ્વારો આખા મદ્રાસ ઈલાકામાં દેશ લૂટતા ફરી વળ્યા. તેની સામે
બંગાળેથી સર. ઇ. કૂટ તથા કર્નલપિઅર્સને સૈન્ય આપી મોકલ્યા. મ-
હીસુરનું લશ્કર કેળવાયેલું, અને કવાયત શીખેલું હતું, અને હૈદ-
રને તેનો દીકરો ટીપુ ધણી ચતુરાઇથી તેનો ઉપયોગ કરતા હતા.
તેવામાં ઇ. સ. ૧૭૮૨ માં હૈદર મરણ પામ્યો. પછી એકળીગનો
જીતેલો મુલક પાછો આપવો એ સરતે ટીપુ નેડે ૧૭૮૪ માં સ-
લાહ થઈ.

હૈસ્ટીંગ્સપર ચાલેલો મુકદ્દમા—તે સન ૧૭૮૬ માં સ્વ-
દેશ ગયો, ચૈયતસિંહ સંબંધી તથા અયોધ્યાની બેગમો તથા રાહી-
લા શોકોને વગર વાંકે મારી નાંખ્યા તે બાબત હાઉસ ઓવ કામ-
ન્સે (રૈયતની સભાએ) તેનાપર આરોપ મૂકી તળવીજ ચલાવી ને

અમીરોની સભામાં તેનો અરાબર ન્યાય થયો. તપાસણી ૧૮૮૮થી ૬૫ મુ-
ધી ૭ વર્ષે પૂરી થઈ. તેમાં અચાવાના અર્થથી તે પાંચમાસ થઇ ગયો,
ને તેના ગુજરાનનો આધાર ડરેક્ટર કોર્ટના દાતાર પણાપર રહ્યો, ને
તેમણે તેને કદી વિસાચો નહીં.

લાર્ડકાર્નવાલિસ. ૧૭૮૬ થી ૧૮૯૩. તેના વખતમાં મુ-
ખ્ય બનાવ. બંગાળાની સ્થાયી જંગમગંદી, મૈહીસુર જોડે વિગ્રહ.

આ કામ ૧૭૮૬માં શરૂ થયું, ૧૭૯૧માં પૂરું થયું. ખાછલી સા-
લોમાં જે બરણું થયેલું તે પરથી હવે પછીના વરસોમાં આપવા-
ની રકમ ઠરાવી. પ્રથમ દશ વર્ષનો ઠરાવ કર્યો, પણ ૧૭૯૩માં તેને
હમેશને માટે મુકરર કર્યો. એ પ્રમાણે બંગાળાની જમીનની કુલ ઉ-
પજ ૨,૯૮,૦૦,૬૮૯ શક્કાઇ રૂપીઆની હતી.

મહીસુરનો બીજો વિગ્રહ—આ લડાઈ ૧૭૯૦થી ૧૭૯૨.
એ વર્ષ ચાલી, તેમાં ગવંનરજનરલ પંડે બ્રિટિશ લશ્કરનો સેનાપતિ બ-
ન્યો, ને એવા ઠાઠમાઠથી ગયો કે જાણે દક્ષિણ જીતવા ઔરંગજેબની
સ્વારી આવતી હોયની? આ લડાઈમાં મરેડાને નિજામે મદદ કરી,
ને દીપુને તેની રાજધાનીમાં ઘેર્યો, ને તેને સલાહ કરવાની જરૂર
પાડી. દીપુને અર્ધા મુલક સંપીલા રાજાએને વેહેંચી લેવાને, તથા
લડાઇના ખર્ચ બદલ ૩ કરોડ રૂપીઆ આપવાનો ઠરાવ કર્યો. એ સ-
રતો તે વખત તેણે પાળી, પણ તે દિવસથી હંમેજ પર તેને સદા-
નો દ્રેષ રહ્યો.

તેના પછી સરખનશોર આવ્યો તેના વખતમાં કંઈ જાણવા
લાયક બનાવ બન્યો નથી. પછી લાર્ડ વેલેસ્લેય ૧૭૯૮માં આવ્યો તેનું

ખીજી નામ માર્કીવસ આવ મોર્નીંગટન કહેવાયછે. તેના વખતમાં બનેલા મુખ્ય બવાજ- (૧) તેના મનની ધારણા કેવી હતી. (૨) નિજમ તથા અયોધ્યાના નવાજ બેડેના કરાર. (૩) મહીસુરનો ત્રીજો વિગ્રહ.

(૧) તેના મનની ધારણા એ હતી કે હિંદમાં ઇંગ્લેન્ડ સર્વોપરી સત્તા પોતાને હાથ લેવી, ને દેશી ભૂપતિઓ પોતાની સ્વતંત્રતા આપીદે તેનેજ હાથ રાજ્યાધિકારનાં ચિહ્ન રહેવા દેવાં. તે વખતથી બ્રિટિશ સત્તા ખીજવા માંડી, ને રાણી વિક્ટોરિઆએ ૧૮૭૭માં કેસરે હિંદનું પદ ધારણ કર્યું, ત્યારે પરી સીમા ચર્ચછે.

(૨) અયોધ્યા, ને નિજમના રાજ્યનું રક્ષણ કરવા માટે ઇંગ્લેન્ડે ફોજ આપી, ને તેનું ખર્ચ, તે રાજ આપે. અયોધ્યાના નવાએ લશ્કરના ખર્ચ બદલ દેઆગ પ્રાંત ને રાહિલખંડ આપ્યા. નિજમને ચતુરાધથી પોતાનો મિત્ર કરી લઇને, તેની પાસે કરાર લખાવી લીધો કે, ઇંગ્લેન્ડ સરકારની પરવાનગી વગર કોઇ યુરોપિઅનને નોકરીમાં રાખવો નહીં. ને એ રીતે ફ્રેંચની સત્તા તોડી નાંખી.

મહીસુરનો ત્રીજો વિગ્રહ—કાર્નવાલિસે ટીપુને હરાવ્યો હતો, પણ તેને વશ કર્યો નહોતો, અને ફ્રેંચ સાથે ખટપટ ચલાવતો હતો, અંગ્રેજોએ તેને મિત્ર થઇ રહેવા ફરમાન કર્યું, પણ તેમ કરવાની તેણે ના પાડી, ને વિગ્રહનાં બહાર નામાં કાઢ્યાં. એ લડાઈની ગોઠવણ સારૂ લાર્ડ વેલસ્ટેય પાંડે ગદ્રાસ આવ્યો. તેનાપર એક પશ્ચિમ તરફથી લશ્કર ચઢ્યું, ને ખીજી નિજમની મદદગારી સેના સહિત પૂર્વમાંથી ફોજ ચડી. તે રણક્ષેત્રમાં નબળો પ્રતિરોધ કરી રાજધાનીમાં બરાબ પેડો. ઇંગ્લેન્ડ લશ્કરે તે કાટ તોડ્યો. ને તે બહાન

દુરીની વઢતાં ટીપુ મરણુ પામ્યો. ઇ. સ. ૧૭૬૯ માં આશ્રીરંમપ-
દણુની જીતની દેલી લોકના મનપર ઈંગ્રેજ બળ વિષે ઘણી અસર
થઈ. એ લડાઈના સરકાર હારીસનને અમીરપદ. વેલ્સેસ્લેયને આ-
ઈરીશ માર્કિસનો હક્કામ મળ્યો. મહીમુરના રાજ્યનો મધ્ય ભાગ
તેના અમલ વારસ હિંદુ રાજાને સોંપ્યો, ને બાકીનું રાજ્ય મરેકા,
ઈંગ્રેજ, ને નિજામે વહેંચી લીધું. કર્ણાટકને તંજાવર ખાત્રસા કર્યું.
ટીપુના કુંવરને મોટા દરગાયા બાંધી માનપૂર્વક પ્રથમ વેલ્સેરમાં પ-
છી કક્કતામાં રાખ્યા. તેનો છેલ્લો શાહજહાં યુદ્ધામ મહંમદ ૧૮૦૭
લગી જીતે હતો.

લડાઈઓ.—

સાત્ર. સ્થળ.	કોની કોની વચ્ચે.	શું પરિણામ?
૧૭૩૪ ડબોઈ.	બજરાવ તથા ત્રિંબકરાવ.	ત્રિંબકરાવ હાર્યો.
૧૭૩૮ કર્નાલ.	મુગલાઈફૈજ તથા નાદિરશાહ.	મુગલાઈફૈજ હારી.
૧૭૪૧ અંબુરની પટ્ટી.	સંધોજી, મોરારીરાવ દોસ્તઅલી. દોસ્તઅલી રણુ-	માં પડ્યો.
૧૭૪૬ મદ્રાસ.	ફ્રેંચ તથા કર્ણાટકનો નવાબ.	નવાબ હાર્યો.
૧૭૪૮ સરહિંદ.	મુગલો તથા અહમદશાહ.	અહમદશાહ હાર્યો.
૧૭૫૦ ત્રિચીનાપલ્લી.	મુજફ્ફરજંગ તથા નાસિરજંગ. મુજફ્ફરજંગ હાર્યો.	
૧૭૫૦ અંબુર. ૨ જી.	દુષ્મી ને અન્વરુદ્દીન.	અન્વરુદ્દીન હાર્યો.
૧૭૫૧ આર્ની.	કલાઇત તથા રાજાસાહેબ.	રાજાસાહેબ હાર્યો.
૧૭૫૨ કોન્નિપાક.	કલાઇત, રાજાસાહેબ તથા ફ્રેંચ.	ફ્રેંચ હાર્યો.

સત્ત.	સ્થળ.	કોની કોની વચ્ચે.	શું પરિણામ?
૧૭૫૨	બાહુર.	મેનર લારેન્સ તથા ફ્રેચ.	ફ્રેચ હાર્યા.
૧૭૫૭	ખ્લાસી.	કઝાર્થવ તથા સુખ ઉદ્દૈલા.	સુખ ઉદ્દૈલા હાર્યા.
૧૭૫૯	વાંદેવાશ.	ઈન્કૂટ તથા લાલી, ને બુસ્સી.	ફ્રેચ હાર્યા.
૧૭૫૯	ચિન્સુરા.	ઈંગ્રેજ તથા વતંગ	વતંગ હાર્યા.
૧૭૬૦	ઉદ્ગીર.	મરેઠા તથા મુગતો.	મુગતોઈ ફ્રેજ હારી.
૧૭૬૦	પટણા ૧લી.	ઈંગ્રેજ તથા મિરકાસમ	મિરકાસમ હાર્યો.
૧૭૬૧	પાણીપતની ૫ મી.	મરેઠા તથા અફઘાનો.	મરેઠાનો પરાજય.
૧૭૬૧	પાણીપતની ૬ ફો.	દુરાની તથા મરેઠા.	મરેઠા હાર્યો.
૧૭૬૧	પટણાની બીજી.	ઈંગ્રેજ. મિરકાસમ, શાહઆલમ	
		સુખઉદ્દૈલાને	ઈંગ્રેજે હરાવ્યા.
૧૭૬૩	કનવા.	ઈંગ્રેજ, ને મીરકાસમ.	મિરકાસમ હાર્યો.
૧૭૬૩	ઘેરીઆ.	અંગ્રેજે ને મીરકાસમ.	અંગ્રેજ જીત્યા.
૧૭૬૪	બક્સાર.	મનરો ને સુખ ઉદ્દૈલા.	સુખઉદ્દૈલા હાર્યો.
૧૭૬૫	કાઢપી.	અંગ્રેજ, સુખઉદ્દૈલા	
		તથા મરેઠા.	અંગ્રેજ જીત્યા.
૧૭૬૭	આંબુર ત્રીજી.	કર્નલ સ્મીથ ને હૈદર.	અંગ્રેજ જીત્યા.
૧૭૬૭	ત્રીનોગાલી.	કર્નલ સ્મીથ, નિજમ ને હૈદર.	અંગ્રેજ જીત્યા.
૧૭૬૭	ચંગામ.	અંગ્રેજ તથા હૈદર.	હૈદર હાર્યો.
૧૭૭૨	ચેરકુલી.	હૈદર, માધવરાવ ને ત્રિંગકરાવ.	હૈદર હાર્યો.
૧૭૮૦	પોલીશેર.	કર્નલ બેલી તથા હૈદર.	અંગ્રેજે હાર્યા ને બેલી પકડાવેા.
૧૭૮૧	ચિલાશ્વમ.	અંગ્રેજ તથા સરહ, ફટ, ફટને	હરાવેા.

૧૭૮૧ પોર્ટોનોવો.	કૂટ તથા હૈદર.	હૈદર હાર્યો.
૧૭૮૧ શોલિંગર.	કૂટ તથા હૈદર.	હૈદર હાર્યો.
૧૭૮૧ પોલીસોર બીજી.	કૂટ તથા હૈદર.	હૈદર હાર્યો.
૧૭૮૨ પનીઆની.	અંગ્રેજ ને હૈદર.	હૈદર હાર્યો.
૧૭૮૫ આગ્રા.	સિંધીઆ ને મરેઠા વચ્ચે.	સિંધીઆ હાર્યો.
૧૭૯૧ શિમોગા.	ઈંગ્રેજ ને ટીપુ.	ટીપુ હાર્યો.
૧૭૯૧ અરીકરા.	ટીપુ ને કાર્નવાલિસ.	ટીપુ હાર્યો.
૧૭૯૨ અજમેર.	સિંધીઆને હોલકર.	હોલકર હાર્યો.
૧૭૯૫ કુર્દના.	મરેઠા તથા નિગમ.	નિગમ હાર્યો.
૧૭૯૯ માલવેલી.	ઈંગ્રેજ તથા ટીપુ.	ટીપુને હારાવ્યો.
૧૭૯૯ સદશીર.	ઈંગ્રેજ તથા ટીપુ.	ટીપુને હારાવ્યો.
૧૭૯૯ શ્રીરંગપટ્ટણ.	ઈંગ્રેજ તથા ટીપુ.	ટીપુ રણમાં પડ્યો.

સલાહો અને તહનામાં—

મદ્રાસની સલાહ—હૈદર તથા અંગ્રેજ સરકાર વચ્ચે, તેમાં એવા ઠરાવ થયા કે, એકમેકના જીતેલા મુત્તક પાછા સોંપવા. સન ૧૭૬૯માં.

વાર્જામના કરાર—ઈંગ્રેજને મરેઠા વચ્ચે. તેમાં એવી ક'બુલત થઈ કે, ઈંગ્રેજો સાથિ અને તેની આસપાસની માલિકી મૂકી દે તો તેમને સહી સત્તામત મુંગધ જગ્યા દેવા.

સાસબાઇનું તહનામું—૧૭૮૨માં મરેઠા તથા ઈંગ્રેજ વચ્ચે, ઈંગ્રેજ મરેઠાનો કીધેસો મુત્તક પાછો સોંપવો, અને ઈંગ્રેજ, વ-

આ પોર્ટુગીઝ સિવાય બીજા કોઈને મરેડી રાજ્યમાં આવવા દેવા નહીં. ભરૂચ સિંધીઆને આપવું, રાધોળાને દર વર્ષે રૂ. ૨૫૦૦૦ પેશ્વાએ આપવા. હૈદર જોડે લડવામાં સહાય થવું.

મંગલોરનું તહનામું—૧૭૮૪ માં ઈંગ્રેજ ને ટીપુ વચ્ચે. એક ધીમના લીધેલા મુલક પાછા આપવા, ને પકડાએલા કેદીને છોડી મૂકવા એવો કરાર કર્યો.

મંગલોરમાં બીજું તહનામું—૧૭૯૨ માં લાર્ડ કાર્નવાલિસ ને ટીપુની વચ્ચે. લડાઈના ખરચ પેટે ૩ કરોડ રૂપીઆ આપવા. ને તેનો અર્ધો મુલક નિજામ, મરેડાને ઈંગ્રેજે વેહુંચી લીધો. ટીપુના બંને પુત્રને ઈંગ્રેજ સરકારે કબજામાં રાખ્યા.

વ્યાકરણમાં ક્રિયાપદ તથા અવ્યય વિષે.

ક્રિયાપદનું પદચ્છેદ કરતી વખત નીચેના શબ્દો સમજવાની જરૂર પડેછે. ધાતુ, ભેદ, કાળ, ક્રિયાનાય, કર્તા, કર્મ, પ્રયોગ, તે દરેક શબ્દો સારી પેઠે સમજવાને માટે હકીકત નીચે મુજબ.

ધાતુ—જે મૂળ ઉપરથી ક્રિયાપદનાં જૂદાં જૂદાં રૂપ થાયછે, તે મૂળને ધાતુ કહેછે. જેમ લખેછે, લખતો, લખશે, લખાયું એ સર્વનો ધાતુ લખ છે. ક્રિયાપદમાંથી ધાતુ શોધી કાઢવાને માટે તેને અનિયમિત વર્તમાન કાળના બીજા પુરુષનું એક વચન, તું મૂકી હુકમ કરવો. શક્યભેદવાળાં ક્રિયાપદના પદચ્છેદમાં મૂળ ધાતુને પ્રત્યય લાગીને જે ધાતુ થયો હોય, તે કહેવો. અગરમૂળ ધાતુ કહેવો હોય, તો અમુક ધાતુનું શક્યભેદ એમ બોલવું. જેમકે જણાયછે. જણા ધાતુ, શક્યભેદ, આપવા જણા ધાતુનું શક્યભેદ, એમ કહેવું. ધાતુના

મુખ્ય એ પ્રકારછે. સકર્મક, અકર્મક.

તે ઐળખવાની રીત—ધાતુને નાર કોણ અને વાતું શું એવા એ પ્રશ્ન પુછવા. એ એનો જવાબ જો એક આવે તો અકર્મક, ને જૂદા જૂદા આવે તો સકર્મક જાણવું. જેમકે તે ગામગયો. એમાં જા ધાતુ. જનાર કોણ ! તે. અને જવાતું શું ! તે. એક જવાબ માટે અકર્મક. મેં પુસ્તક રચ્યું. એમાં રચ ધાતુ. રચનાર કોણ ! મેં. રચ વાતું શું ! પુસ્તક. જૂદા જૂદા જવાબ, માટે સકર્મક. ધાતુના એ સિવાય બીજા નાના ભેદ છે. પ્રયોજ્ય, ભાવ વાચ્ય, અતુકરણ વાચ્ય, ઉભયવિધ, ને અપૂર્ણ ધાતુ. એ દરેક ધાતુ શી રીતે બને છે તે નીચે મુજબ.

પ્રયોજ્ય—જ્યારે કર્તા પોતે કામ ન કરતાં બીજા પાસે કરાવે છે, એટલે ઉશ્કેરે છે, ત્યારે પ્રયોજ્ય રૂપ થાય. જેમ તું નામું મગન પાસે મંડાવ. તેમાં મૂળ ધાતુને આવ, આડ, આવરાવ, કે આવડા-વ પ્રત્યય લાગીને જમાડ, ખવરાવ, નવરાવ, વેચાવ. એવા રૂપ થાય છે. પદ્મછેદમાં તેનો ધાતુ મૂળ ન કહેતાં પ્રત્યય લાગીને જે થયો હોય તે, તથા મૂળભેદ, ને સકર્મક ક્રિયાપદ કહેવું.

ભાવ વાચ્ય—જે ધાતુને કર્તા કે કર્મ લાગતાં નથી, ત્યારે તેને ભાવ વાચ્ય ધાતુ કહેછે. એવે સમે તેનો ધાતુ ભાવ માનવામાં આવે છે. ભાવ વાચ્ય ધાતુનું પદ્મછેદ હમેશાં અકર્મક કરવું. ને તેમાં જો કર્તા હાજર હોયતો કર્ત્તરિપ્રયોગ, નહીંતો ભાવેપ્રયોગ કહેવો. જેમ મારા પેટમાં રોટલા દુઃખેછે. એમાં રોટલા એ કર્તા, હાજર છે, માટે કર્ત્વરીપ્રયોગ. ને મારા પેટમાં દુઃખેછે, એમ હોયતો ભાવેપ્રયોગ.

અનુકરણ વાચ્ય—એટલે કોઈ પદાર્થથી થતો અવાજ, અથવા જનવરથી થતો અવાજ યોગી બતાવતાં જે ધાતુ વપરાય તે. જેમ હણુહણુ, કડકડ, તડતડ, એવા ધાતુનું પદ્મછેદ અકર્મક કરવું.

ઉભય વિધ—ભાગ, ભાગ, ગળ, વહે, સળ, હસ, રડ, ખપ, નમ, લડ, એ ધાતુ કોઇ વખત સકર્મક થાય, તે કોઇ વખત અકર્મક થાય. તે વખતે તેના કર્તા, કર્મ જોઇને કહેવું.

અપૂર્ણ ધાતુ—જે ધાતુનાં રૂપ બધા કાળમાં ન થઈ શકે તે. જેમકે છ, હો ને જોઇ. એ ધાતુનું પદ્મછેદ હમેશાં અકર્મક કરવું.

ભૂતકાળે કર્મણી પ્રયોગ ન થાય, પણ વિધિ વર્તમાન કાળમાં થાય, એવા સકર્મક ધાતુની ટીપ—અડ, અડક, ચૂક, જમ, પામ, ખેલ, લણ, લાવ, વળગ, શીખ, સમજ.

ભૂતકાળે કર્તારિને કર્મણી પ્રયોગ થાય એવા ધાતુ—ઓચર, કરડ, જણ, જીત, ડસ, તળ, પરણ, ભાખ, ભૂલ, રમ, બ્યાપ, વિસર, હાર, સાંખ. રાવણને રામ જીત્યા. કર્તારી. રામે રાવણ જીત્યો. કર્મણી.

કૃદંત વિશે—જ્યારે વાક્યમાં જે ત્રણ ક્રિયાપદો સાથે આવે, ત્યારે તેને સહાયકારક ક્રિયાપદ કહેછે. તેવા સહાયકારક ક્રિયાપદમાં પેહેલા ક્રિયાપદને મુખ્ય ક્રિયાપદ કહેછે. એ સહાયકારક ક્રિયાપદ મુખ્ય ક્રિયાપદના અર્થમાં કોઇ બાર ફેર પાડે, ને કોઇ વાર નથી પાડતો. જેમ તેણે કામ કર્યું, તેને સહાયકારક ક્રિયાપદ લગાડીએતો તેણે કામ કરવા માંડ્યું. એમાં માંડ્યું સહાયકારક ક્રિયાપદથી તેના અર્થમાં ફેર પડે. જેમકે સ્ત્રીધું એમાં લેવાનો અર્થ છે. તેને મુખ્ય

ક્રિયાપદ જોડે લગાડીએ તો તેના અર્થમાં ફેર નહીં પડે. જેમ તેણે ચોપડી વેચી લીધી. એમાં કંઈ લેવાનો અર્થ નથી. એવા ક્રિયાપદના પદ્મછેદમાં છેલ્લાનું પદ્મછેદ ક્રિયાપદ, ને બાકીનાનું કૃદંત કરવું. ધાતુને ઘણું કરીને જાતિદર્શક કાળના પ્રત્યય લાગવાથી અને વાક્યનો અર્થ અધુરો જણાય ત્યારે કૃદંત બનેછે. કૃદંત ચાર પ્રકારનાં છે. (૧) કૃદંત નામ. (૨) કૃદંત વિશેષણ. (૩) કૃદંત અવ્યય. ને કૃદંત ક્રિયાપદ. હવે કૃદંત ક્રિયાપદ એ પેહેલા ત્રણ વિભાગમાં આવી જાયછે. અને તેને કૃદંત ક્રિયાપદ કહેવાનું કારણ એ કે સહાય કારક ક્રિયાપદમાં જેનું પદ્મછેદ કૃદંત થાયછે તેને કહેછે.

કૃદંત નામ વિશે—એ વાક્યમાં જે કૃદંત કર્તા, અથવા કર્મ થઈ શકે, અને ધાતુને વો, વી, વું, અને કોષ્ટ વખતે નાર પ્રત્યય લાગેછે. વો, વી, વું, પ્રત્યયથી કોઈવાર ક્રિયાપદ પણ થાય છે. પણ જો વો, વી, વું વિધિવર્તમાનકાળના પ્રત્યયવાળું ક્રિયાપદ વાક્યની છેવટ આવે, ને વાક્યનો અર્થ પૂરો થઈ રહે તો તે ઠોકાણે ક્રિયાપદ, બાકી કૃદંત નામ થાય છે. નાર પ્રત્યયથી કોઈવાર કૃદંત વિશેષણ પણ થાયછે. પણ તે નાર પ્રત્યય વાળા કૃદંતની પછી તેનું વિશેષ્ય આવેતો તે ઠોકાણે કૃદંત વિશેષણ, નહીંતો કૃદંત નામ થાય છે. કૃદંત નામ તથા કૃદંત વિશેષણ બ્યારે પેહેલી વિભક્તિમાં હોય છે ત્યારે તે જાતિ વચનમાં ફરી શકેછે. પણ પેહેલી સિવાય હરકોષ્ટ વિભક્તિમાં હોય, ત્યારે તેનું પદ્મછેદ નાન્યેતર જાતિને અમુક વિભક્તિનું એક વચન એમ કરવું. કેમકે તેમાં જે ક્રિયા રહેલી છે તે નાન્યેતર જાતિના એકવચનમાં છે અને કૃદંત નામને કોઈ વાર ને પ્રત્યયનો અધ્યાહાર રહેછે, તે ચોથી વિભક્તિનો પ્રત્યય હોય છે.

જેમ કરવાને, કરવા.

કૃદંત વિશેષણ—ધાતુ ઘણું કરીને નારો, નારી, નારું, નાર, તો, તી, તું, ઠો, ઠી, ઠું, એલો, એલી, એલું, પો, પી, પું, ને લો, લી, લું. એ દરેક પ્રત્યયનાં નર જાતિના ને નાન્ધેતર જાતિના બહુ વચનના પ્રત્યય જેવા કે યો ને યા, ને પું ના પાં, પ્રત્યય પણ લાં ગેછે. ઈ. યાં, ને તાં પ્રત્યયથી કૃદંત અવ્યય પણ થાયછે. તે ક્યારે ? કે જો તેવા પ્રત્યયવાળા કૃદંત જો તેના વિશેષ્ય પ્રમાણે ન ફરે ત્યારે. ટાઈ કૃદંત નામ વિશેષણના અર્થમાં વપરાય, ત્યારે હોપ સાહેબના મત પ્રમાણે તેનું પદચ્છેદ કૃદંત નામ ન કરવું. જેમ બણેથી કાયદોછે.

કૃદંત અવ્યય—એટલે જે કૃદંતમાં ખીલકુલ ફેરફાર થતો નથી તે. તેના પ્રત્યય. ઈ. ઈને. તાં, પાં. તું ચોપડી છાપ્યા કર. એમાં ચોપડી પ્રમાણે કૃદંત ફર્યું નહીં. માટે કૃદંત અવ્યય.

ભેદ વિષે—ભેદ=પ્રકાર. તે બે છે. (૧) મૂળભેદ, (૨) શક્ય-ભેદ. મૂળધાતુનેજ કાળના પ્રત્યય લાગેલા હોય તો તેને મૂળભેદ, જાણવો. પણ મૂળ ધાતુ મરડાઇને એટલે તેમાં ફેરફાર થઇને જે ધાતુનું રૂપ તે કામ કરવાને શક્તિવાનછે. એમ જે નકીપણું બતાવે છે તેને શક્યભેદ કહેછે. જેમકે ખાયછે, એ મૂળભેદ અને ખવાયછે. એ ક્રિયામાં નકીપણું બતાવે છે, માટે શક્યભેદ. મૂળ ધાતુને શક્યભેદ કરતાં આ વધારવો પડેછે. પણ જો મૂળ ધાતુને આધાક્ષરમાં આ હોયતો અ થઇ જાયછે, ને આં હોયતો અં થઈ જાયછે. જેમકે કરતું કરા, વાંચતું, વંચા, ખાતું ખવા. મૂળ ધાતુમાં અકારાંત સિવાયના ધાતુને શક્યભેદમાં વા વધારવો પડેછે. ફેરવવો ફેરવા, જાણું

જવા: શક્યભેદવાળું ક્રિયાપદ સકર્મક હોય ને અકર્મક પણ હોય. મૂળ ધાતુનો બદલાઈને જે ધાતુ શક્યભેદમાં થયો હોય તે પર કાળના પ્રત્યય લાગે છે: શક્યભેદને કેટલાક કર્મણી વાચ્ય પણ કહેછે. કર્મણી વાચ્ય એટલે જે શક્યભેદવાળા સકર્મક ક્રિયાપદમાં કર્મ કર્તા થએલો હોય તે. માટે કર્મણી વાચ્યમાં શક્યભેદનો બરાબર સમાવેશ થતો નથી. કેમકે કર્મણી વાચ્યમાં શક્યભેદ વાળાં અકર્મક ક્રિયાપદની વાંત ન આવે, એકલા સકર્મકનીજ આવે. શક્યભેદનો બીજો ભાગ ભાવ વાચ્ય. તેમાં જે અકર્મક ક્રિયાપદ શક્યભેદમાં ગયાં હોય, તેની હકીકત આવે. ગભરા ધાતુ એ દેખીતો શક્યભેદ જેવો લાગેછે. પણ મૂળભેદ છે. એવો કોઈ ધાતુ પદચંદ્રમાં આવે તો તે વિચાર કરી જોવો.

કાળ વિષે—કામ=વખત. કોઈ ક્રિયા ક્યારેબની, તે જણાવનારને તેનો કાળ કહે છે. મુખ્ય કાળ ત્રણ છે. (૧) વર્તમાન કાળ—ચાલતો વખત બતાવેછે, (૨) ભૂતકાળ—ગએલો વખત બતાવે છે. (૩) ભવિષ્ય કાળ—એ આવતો વખત બતાવેછે. વર્તમાન કાળના ત્રણ પેટા ભાગ છે. વર્તમાન, અનિયમિત વર્તમાન, ને વિધિવર્તમાન. ભૂતકાળના ત્રણ પેટા ભાગ છે. ભૂતકાળ, અનિયમિત ભૂતકાળ, ને સંકેત ભૂતકાળ. ભવિષ્યકાળના પેટાભાગ નથી. કેમકે તે આવતો વખત બતાવેછે, અને આગલા વખતની કોઈને માહમ નથી. એ સાને કાળના પ્રત્યય નીચે મુજબ.

વર્તમાન કાળ. અનિયમિત વર્તમાન કાળ.

એ. વ. બ. વ.

એ. વ. બ. વ.

પે. પુ. હંધું. ધએછીએ. પે. પુ. હં. ઈએ.

બી. પુ. એછે. એછો. બી. પુ. એ. એ.

ત્રી. પુ. એછે. એછે. ત્રી. પુ. એ. એ.

વિધિ વર્તમાન કાળ. ભૂતકાળના સાધારણ પ્રત્યય.

એ. વ. બ. વ.

એ. વ. બ. વ.

નરન્નતિ. વે. વા. નરન્નતિ. યે. યા.

નારીન્નતિ. વી. વી. નારીન્નતિ. યી. યી.

નાન્યેતરન્નતિ. વું. વાં. નાન્યેતરન્નતિ. યું. યાં.

એ સિવાય બીજા પ્રત્યયો. ઘો, ધી, ધું, ઠો, ઠી, ઠું, એત્રો, એલી, એલું, લો, લી, લું, નારો, નારી, નારં, વગેરે. એ પ્રત્યયોમાં લો, લી, લું, ને નારો, નારી, નારં, એ લ, એ પ્રત્યયો વાળાં કૃદંત ક્રિયાપદ ન થઇ શકે.

અનિયમિતભૂતકાળ. સંકેતભૂતકાળ. ભવિષ્યકાળ.

એ.વ. બ.વ.

એ.વ. બ.વ.

એ.વ. બ.વ.

નરન્નતિ. તો. તા. પે.પુ. ત. ત. પે.પુ. ધશ. ઈશું.

નારિન્નતિ. તી. તી. બી.પુ. ત. ત. બી.પુ. શે.જે. શો.જે.

નાન્યેતરન્નતિ. તું. તાં. ત્રી.પુ. ત. ત. ત્રી.પુ. શે. શે.

એમાંના વર્તમાન, અનિયમિત વર્તમાન, સંકેત ભૂતકાળ, ને ભવિષ્ય કાળ પુરૂષ દર્શક છે. તો એ પ્રત્ય વાળાં ક્રિયાપદ કૃદંત ન થઇ શકે. બાકીનાં જાતિ દર્શક છે. હરકોઇ ધાતુના રૂપાખ્યાન

કહેતી વખતે તેને ઉપરના પ્રત્યયો લગાડવા. ધાતુ અપૂર્ણ છે, તેનું
ળધા કાળમાં રૂપ થતું નથી. છ ધાતુનું વર્તમાન સિવાય બીજા કા-
ળમાં ને હો ધાતુનું અનિયમિત ભૂતકાળમાં રૂપાખ્યાપન થતું નથી.

જોષ્યે એમાં જો, નજરે જોવાનો અર્થ હોય તો સકર્મક, ને
તેનો ધાતુ જો કહેવો. જમ અમે તમાસો જોષ્યે છીએ. પણ તે અર્થ
ન હોય, ને કોઈ વાતની જરૂર જણાવે તો અકર્મક ક્રિયાપદ ને તેનો
ધાતુ જોઈ કહેવો.

જોષ ધાતુનાં રૂપાખ્યાન.

વર્તમાન કાળ. ત્રીજો પુરૂષ. જોઈએ છીએ.

અનિયમિત વર્તમાનકાળ. ત્રીજો પુરૂષ. જોષ્યે.

અનિયમિત ભૂતકાળ. જોઈતો, જોઈતી, જોઈતું.

સંકેત ભૂતકાળ. જોષ્યત.

ભવિષ્યકાળ ત્રીજો પુરૂષ. જોઈશે.

હરકોઈ ધાતુનાં રૂપાખ્યાપન બોલતી વખતે, તે સકર્મક કે
અકર્મક ધાતુ છે તેનો પેહેલો તપાસ કરવો.

નવરાવ ધાતુનાં શક્યબેદનાં રૂપ. સકર્મક ક્રિયાપદ.

કૃદંતો—નવરાવાવો, નવરાવાણી, નવરાવાણું, નવરાવાતો, નવરાવાતી,
નવરાવાતું, નવરાવાયો, નવરાવાઈ, નવરાવાયું, નવરાવાણું નવરાવા-
એલો, નવરાવાએલી, નવરાવાએલું, નવરાએલ, નવરાવાનાર, નવરા-
વાવાનો, નવરાવાનારો, નવરાવાઈ, નવરાવાઈને, નવરાવાતાં.

વર્તમાનકાળ.

એકવચન.

બહુવચન.

પે. પુ. હું. નવરાવાઉંછું.	અમે નવરાવાઈએ છીએ.
બી. પુ. તું. નવરાવાયછે.	તમે નવરાવાઓછો.
ત્રી. પુ. તે. નવરાવાયછે.	તેઓ નવરાવાય છે.

અનિયમિત વર્તમાન કાળ

એકવચન.

બહુવચન.

પે. પુ. હું. નવરાવાવું.	અમે નવરાવાઈએ.
બી. પુ. તું. નવરાવાય.	તમે નવરાવાઓ.
ત્રી. પુ. તે. નવરાવાય.	તેઓ નવરાવાય.

વિધિ વર્તમાનકાળ.

એકવચન.

બહુવચન.

નરન્નતિ. નવરાવાવો.	નવરાવાવા.
નારીન્નતિ. નવરાવાવી.	નવરાવાવી.
નાન્યેતરન્નતિ. નવરાવાવું.	નવરાવાવાં.

ભૂતકાળ.

એકવચન.

બહુવચન.

નરન્નતિ. નવરાવાયો.	નવરાવાણો.	નવરાવાયા, નવરાવાણા.
નારીન્નતિ.	નવરાવાઈ,	નવરાવાણી.—નવરાવાઈ, નવરાવાણી.
નાન્યેતરન્નતિ.	નવરાવાયું,	નવરાવાણું.—નવરાવાયાં, નવરાવાણાં.

અનિયમિત ભૂતકાળ. સંકેતભૂતકાળ.

એક વચન. બહુ વચન. એક વચન. બહુ વચન.
 નરન્નતિ નવરાવાતો.-નવરાવાતા. પે.પું.હું. નવરાવાત. અમે નવરાવાત.
 નારીન્નતિ નવરાવાતી.-નવરાવાતી. ખી.પુ.તું. નવરાવાત તમે નવરાવાત.
 નાન્યેતરન્નતિ નવરાવાતું.-નવરાવાતાં. ત્રી.પુ.તે. નવરાવાત. તેઓ નવરાવાત.

ભવિષ્ય કાળ.

એકવચન. બહુવચન.
 પે. પુ. હું. નવરાવાઈશ. અમે નવરાવાઈશું.
 ખી. પુ. તું. નવરાવાશે, જે, તમે નવરાવાશો, નવરાવાજો.
 ત્રી. પુ. તે નવરાવાશે તેઓ નવરાવાશે.

અકર્મક ક્રિયાપદનાં શક્ય ભેદનાં ૩૫ હમેશાં ત્રીજો પુરૂષ નાન્યેતર જાતિ ને એક વચનમાંજ થાયછે, એ સારીપેકે યાદ રાખવું

અકર્મક ધાતુ શક્યભેદનાં ૩૫.

વર્તમાન કાળ	જવાયછે.
અનિયમિત વર્તમાનકાળ	જવાય.
વિધિ વર્તમાનકાળ.	જવાવું.
ભૂતકાળ.	જવાયું, જવાણું, જવાએલું જવાએલ.
અનિયમિત ભૂતકાળ.	જવાતું.
સંકેત ભૂતકાળ.	જવાત.
ભવિષ્યકાળ.	જવાશે.

ક્રિયાનાથ વિષે—ક્રિયાપદને જે પ્રમાણે પુરૂષ, જાતિ, વચન ને પ્રયોગ લાગે છે, તેને તેનો ક્રિયાનાથ કહેછે. મારે પદ્ધત્તે કરતી વન

ખત કાળ બોલી રહ્યા પછી તેનો ક્રિયાનાથ કોણુ છે ? તે તપાસવું. સ-
કર્મક ક્રિયાપદમાં કર્તા ને કર્મ ક્રિયાનાથ થઇ શકેછે. એ યાદ રાખ-
વું કે ક્રિયાનાથ હમેશાં પેહેલી વિભક્તિમાં હોયછે. માટે તેવાં ક્રિયાપ-
દમાં જો કર્તા પેહેલી વિભક્તિમાં હોય, ને તે પ્રમાણે ક્રિયાપદ જાતિ,
વચનમાં ફરે તો કર્તા ક્રિયાનાથ જાણવો. જો કર્તા ક્રિયાનાથ હોયતો
કર્ત્તરી પ્રયોગ કહેછે. જેમકે મગન નામુ લખેછે, અને જ્યારે સકર્મક
ક્રિયાપદનો કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં હોય, ત્યારે કર્મ ક્રિયાનાથ હોયછે,
ને કર્મણી પ્રયોગ થાયછે. જેમ ઉપલાજ દાખલામાં મગને નામું લ-
ખ્યું. એમાં નામું પ્રમાણે લખ્યું એ નાન્યેતર જાતિમાં બોલાયું.
માટે તેનો ક્રિયાનાથ કર્મક છે. સકર્મક ક્રિયાપદ જ્યારે શક્યબેદમાં આવે
ત્યારે તેનો પ્રથમનો કર્તા કારણાર્થે ત્રીજી અગર પાંચમી વિભક્તિમાં
આવેછે, ને કર્મ ક્રિયાનાથ થાયછે. જેમકે હું તને બોલાવું છું, ને શ-
ક્યબેદમાં મારાથી તેને બોલાવાય છે એમાં બોલાવાયછેનો ક્રિયાનાથ
તેને એ કર્મક છે. અકર્મક ક્રિયાપદ જ્યારે શક્યબેદમાં આવે ત્યારે પ્ર-
થમનો કર્તા કારણાર્થે ત્રીજી અગર પાંચમી વિભક્તિમાં આવેછે. ને
તેનો ક્રિયાનાથ ભાવ કહેવાયછે. જેમ હું બેઠો, ને મારાથી બેસાયું.
ભાવ ક્રિયાનાથ હોય ત્યારે ભાવે પ્રયોગ કહેવો. ને ક્રિયાપદ ત્રીજો પુ-
રૂપ, નાન્યેતર જાતિ, ને એકવચનમાં આવેછે.

કર્તા—એટલે ક્રિયાનો કરનાર. અને તે ધાતુને નાર કોણુ એ
પ્રત્યય લગાડવાથી પેહેલી વિભક્તિનો કર્તા માલમ પડેછે. જેમકે હું
રોટલા ખાઉં છું. એમાં ખાનાર કોણુ ? ઉત્તર હું. અને ત્રીજી વિભ-
ક્તિમાં કર્મ કોણુ એવો સવાલ પૂછવાથી માલમ પડેછે. જેમ મેં
રૂપીઆ મણ્યા. કોણુ મણ્યા ? ઉત્તર મેં. ઉપર કહ્યું તેવી રીતે કર્તા

પેહેલી, અગર ત્રીજી વિભક્તિમાં હોયછે.

કર્મ—એટલે ક્રિયાનો ખમનાર. તે એ જાતનાં છે. અનુપસ્ય, ઉપસ્ય કર્મ પેહેલી અને અનુપસ્ય બીજી વિભક્તિમાં હોય છે. અને ધાતુને વાનું શું પ્રત્યય લગાડ્યાથી પેહેલી વિભક્તિનું કર્મ માલમ પડેછે. અને કોને એ લગાડ્યાથી બીજી વિભક્તિનું કર્મ માલમ પડેછે. જેમ તેણે છોકરીને પૈસો આપ્યો. આપવાનું શું ? ઉત્તર પૈસો. ને આપવાનું કોને ? ઉત્તર છોકરીને.

પ્રયોગ—ત્રણ છે. કર્તરી, કર્મણી ને ભાવે પ્રયોગ. અકર્મક ક્રિયાપદના કર્તરી ને ભાવે પ્રયોગ એ એ યદ્ય શકેછે. ને સકર્મક ક્રિયાપદના કર્તરી ને કર્મણી એવા એ યાયછે. અકર્મક ક્રિયાપદનો ક્રિયાનાથ કર્તા પેહેલી વિભક્તિમાં હોય તો કર્તરી પ્રયોગ, ને કર્તા ત્રીજી અગર પાંચમી વિભક્તિમાં હોય, ને ભાવ ક્રિયાનાથ હોયતો ભાવે પ્રયોગ. હું દોડું છું કર્તરી, ને મારે જીવણ સાથે બને છે, ભાવે પ્રયોગ. દુઃખ, ગમ, બન એ ભાવવાચ્ય ધાતુ છે. તેનો કર્તા હાજર ન હોય તો ભાવેપ્રયોગમાં આવે છે. અકર્મક ક્રિયાપદનો કર્મણી પ્રયોગ થઈ શકેજ નહીં. કેમકે તેમાં કર્મ નથી. જ્યારે અકર્મક ક્રિયાપદ શક્યબૈદમાં આવે ત્યારે, અથવા તેવું ક્રિયાપદ વિધિ વર્તમાન કાળમાં આવે તો, ને ભાવવાચ્ય ધાતુનો કર્તા હાજર ન હોય ત્યારે, અથવા અકર્મક ક્રિયાપદનો કર્તા કારણાર્યે ત્રીજી અગર પાંચમી વિભક્તિમાં આવે, એ ચાર કારણથી ભાવે પ્રયોગ થાય છે.

સકર્મક ક્રિયાપદના કર્તરીને કર્મણી એવા એ પ્રયોગજ થઈ શકે. ઉપર કહ્યું તેમ સકર્મક ક્રિયાપદમાં પણ કર્તા પેહેલી વિભક્તિમાં હોય, એટલે કર્તા ક્રિયાનાથ હોય, ત્યારે કર્તરી પ્રયોગ. ને કર્મણી

જ્યારે ત્રીજી વિભક્તિમાં હોયછે, અને કર્મ ક્રિયાનાથ હોય ત્યારે કર્મજી પ્રયોગ થાયછે. જ્યારે સકર્મક ક્રિયાપદનો કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં હોય ત્યારે અથવા તેવું ક્રિયાપદ ભૂતકાળ અથવા વિધિવર્તમાન કાળમાં આવે ત્યારે બહુધા કર્મજી પ્રયોગ થાયછે. ભૂતકાળમાં કર્મજી પ્રયોગ ન થાય એવા કેટલાક ધાતુ અપવાદછે, તે આગળ જણાવ્યાછે. પણ તેના ધાતુ જ્યારે વિધિવર્તમાન કાળમાં આવે છે, ત્યારે કર્મજી પ્રયોગ થાય છે. સકર્મક ક્રિયાપદનો આવેપ્રયોગ થઈ શકેજ નહીં.

અવ્યય.—તેના હોય કૃત વ્હાકરણમાં જે મુખ્ય અને પેટા વિભાગછે, તે ઉપરાંત એક નિશ્ચય બતાવનારજ અવ્યય છે.

ક્રિયાવિશેષણ ને ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય વિષે.

પેહેલા પ્રકારનું વિશેષણ જ્યારે ક્રિયાપદનો ગુણ દેખોડે છે ત્યારે ક્રિયાવિશેષણ. ને તેને ત્રીજી વિભક્તિનો એ પ્રત્યય લાગે ને ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે તો ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય. જેમ ગાડું ધીમું હોઈ છે. તે કેટલે છેટે છે. બીજા પ્રકારનું વિશેષણ જ્યારે ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે, ત્યારે ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય કહેવાય. પણ છ, હો, થા વીગેરે ધાતુવાળા ક્રિયાપદનો ગુણ કોઈ વિશેષણ બતાવે, ત્યારે ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય નહીં, વિશેષણ કહેવાય છે. જેમ તે માણસ માયાળુ હોઈને સારો લાગે છે. તેમાં માયાળુ એ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય તથી પણ વિશેષણ છે.

વિભક્તિઓના અર્થ સંબંધી—દરેક વિભક્તિનો અર્થ જણાવતે પ્રથમ ક્રિયાપદ જોવું, ને તેમાં જે ક્રિયા રહેલી હોય તે

પરથી તેનો અર્થ માત્રમ પડેછે. કેમકે છઠ્ઠી સિવાય બધી વિભક્તિ-
ઓ ક્રિયાપદ જોડે સંજ્ઞા રાખેછે. અને છઠ્ઠી વિભક્તિ આગત્રા
શબ્દ જોડે સંજ્ઞા રાખે છે.

પેહેલી વિભક્તિ—“કર્તા, કર્મ, સંબોધન, પરિણામ, જ-
ગા ને વખત જણાવનાર શબ્દને લાગે છે.” સંબોધન=જ્યારે કોષ્ટ
નામની પેહેલાં હે, કે અરે એવો શબ્દયોગી અવ્યય લાગેતો હોય
કે લગાડી શકાય ત્યારે, અને તે વાક્યમાં નિરાશુન્ન રહેછે, અને કો-
ઈ પેહેલા પ્રકારનું નામ સંબોધન અર્થે આવે ત્યારે તેને છોડે આ થાય
છે. જેમ જીવા કેમ છે? સંસ્કૃતમાં સંબોધનને એક જૂદી આઠમી
વિભક્તિ ગણીછે. પરિમાણ=માપ. **બીજી વિભક્તિ**—“કર્મ અને
સંજ્ઞા અર્થે આવેછે.” ઘણું કરીને અનુપસ્થ કર્મને બીજી વિભક્તિ લા-
ગેલી હોયછે. **ત્રીજી વિભક્તિ**—“કર્તા, કરણ, કારણ, પરિમાણ, અ-
ધિકરણ, મુલ, અંગવિકાર, સાહિત્ય અર્થે આવેછે.” કરણ=હથિ-
આર. અધિકરણ=ઠેકાણું. અંગવિકાર=અંગની ખોડ. સાહિત્ય=સામ-
ગ્રી. **પાંચમી વિભક્તિ**—“અવધિ, વિયોગ, ન્યુનાધિકતા, કરણ,
કારણ એ અર્થ જણાવેછે.” વિયોગ=કોઈથી જૂદું પડવું. ન્યુનાધિ-
કતા=નાના મોટાનો મુકાબલો કરવો. **છઠ્ઠી વિભક્તિ**—સંજ્ઞા દેખાડે
છે. **સાતમી વિભક્તિ**—ઠેકાણું બતાવે છે. અધિકરણાં પેહેલી,
ત્રીજી, ને સાતમી વિભક્તિ આવેછે.

જે શબ્દનું પદ્મછેદ કરતાં જૂલ થાય, અથવા એ કે તેથી
વધારે રીતે થઇ શકે, તેવા શબ્દોની ટીપ. સમજીતી સાથે.—

ધેર,—એમાં પેહેલી વિભક્તિ નથી, પણ મૂળ શબ્દ ધરે છે
માટે ત્રીજી વિભક્તિ છે.

મારે, તારે—એનું પદચ્છેદ કરતી વખતે હોપસાહેબના મત પ્રમાણે તેને છઠ્ઠી સાથે ત્રીજીનું એકવચન કહેવું.

અમે, તમે, આપણે—એ પેહેલીના બહુવચનમાં, તથા ત્રીજીના બહુવચનમાં, વપરાયછે. તે ઠેકાણે નામ મૂકી જોવું, અગર તેનું એકવચન કરવું. જે પેહેલીના અર્થમાં વપરાય, તો પેહેલી, નહીંતો ત્રીજીનું બહુવચન જાણવું.

તે,—એનું વ્યાકરણ સર્વનામ, ને વિશેષણ. એ રીતે થાયછે. જે નામને ઠેકાણે વપરાયતો સર્વનામ. જેમ તેણે નામ લખ્યું. એમાં તેણે એ માણસને ઠેકાણે છે. જ્યારે સર્વનામ કોઈ નામને ઠેકાણે આવ્યું હોય, તેની જાતિ સ્પષ્ટ માલમ ન પડે તો સામાન્ય જાતિ કહેવી. જ્યારે તેની પછી નામ આવે, અગર આખા વાક્યને ઠેકાણે આવી ત્યાં કારણ શબ્દનો આધ્યાહાર રહેતો હોય, અગર એક વાક્યને આરંભે જે આવે, ને બીજા વાક્યને આરંભે તે આવે ત્યારે તેનું પદચ્છેદ વિશેષણ થાયછે. તે બેંસ માંદી પડી, જે કામ કરવા ધાર્યું હોય તે પૂરું કરવું. મગને ઉઘોગ કર્યો, તેથી પૈસો પામ્યો, તેથી એટલે તે કારણથી. માટે તેથી એ વિશેષણ. “તે” એ એકવચનમાં પણ વપરાયછે, ને બહુ વચનમાં પણ વપરાયછે. વચન ઓળખવાની રીત એ કે વાક્યના સંબંધપરથી, ક્રિયાપદ ઉપરથી, અને તે જેને ઠેકાણે વપરાયું હોય તે ઉપરથી ઓળખી શકાયછે.

પોતે—એ ત્રણે, પુરૂષમાં વપરાયછે. માટે જે ઠેકાણે જે લાગુ પડતો હોય તે કહેવો. જેમ કાણુ.

કાણુ—સર્વનામ ત્રીજા પુરૂષમાં હોયછે, અને તે કોષ્ટ મખતે વિશેષણમાં વપરાયછે. જેમ કાણુ નગરીનો રાજા. એમાં કાણુ એ

વિશેષણ છે.

કરીથી—એતું પદચ્છેદ ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય થાય છે. જેમ ઉલટ બેર કરીથી કરો.

કરીને—એ શબ્દયોગી અવ્યય ને કૃદંત અવ્યય થાય છે. જેમ છોડુ કરીને એક છોકરો હશે. શબ્દયોગી અવ્યય. તે પોતાનું કામ પૂરું કરીને ગયો.

કરતાં—એતું વ્યાકરણ ચાર રીતે થાય છે. (૧) શબ્દયોગી અવ્યય. (૨) ક્રિયા વિશેષણ (૩) કૃદંત વિશેષણ (૪) કૃદંત અવ્યય. તેના દાખલા. જેમ અમરેલી કરતાં બાવનગર મોડું છે. ત્યાં ધણું છોકરાં રમત કરતાં. ખેતરમાં ધણું છોકરાં કામ કરતાં હતાં. વાત કરતાં જણાયું.

વળી—એતું પદચ્છેદ પાંચ રીતે થાય છે. નામ, ઉભયાન્વયી અવ્યય, ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય, કૃદંત અવ્યય, ને ક્રિયાપદ. તેના દાખલા. ખોરાડાંપરની વળી, વળી બોલ્યોતો માર ખાઇશ, તેણે વળી જોયું નહીં, લાકડી વળી ગઇ, સોટી બેવડ વળી.

પણુ—એ ઉભયાન્વયી, ને ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય થાય છે.

કવિતાની સમજૂતી.

પાઠ ૮. પસ્તાવાનાં કામવિષે—હાલો હોઠ નિશાળે જઈ ગાળે વેળા ગપો વડે, મૂછાળો મૂર્ખમોટો થઈ પસ્તાવામાં પછી પડે. એ પ્રમાણે દરેક અરણ્યમાં ૪ ત્રાળ નાંખી કવિતા બોલવી.

એ કવિતા શ્લોકના રાગથી પણ ગવાય છે.

છાવરે—ઢાંકે. દુષ્ટતા—એળ. પરતાવો—અફસોસ. ફાંકડો—
છેલછપ્પીલો, ફક્કડ. જીવિકા—જે વડે ગુજરો ચાલે તે. છેદેછે—કા-
પેછે. થોભીને—ઉભો રહીને. દાતા—આપનાર. બાપે—કહે. ચાપે
—કંઈ નહારં પરિણામ જુએ. પેખી—જોઈ. ધારણા—ધરજ. ખતા
—ઠોકર. ખેદ—દિલગીરિ. પાન—પાંદડાં. ગંધો—સુગંધીવાળા
પદાર્થ. સડે—અગડીગ્નય. તાજી—તરતની. તીખી—તિક્કણ. ઉન્મત્તની
—તોફાનની. શિક્ષા—શિખામણુ. દિક્ષા—ભોધ, ઉપદેશ. બાવ લઇ
ઈં—હલકી ચીજ બેજસેળ કરીને ઘાટ બનાવીને તેની કીમત
ખરાબર બે, પછી તેવા લૂચ્યા માણુસને ત્યાં કોઈ ધરાક જાય નહીં;
ત્યારે પછી અફસોસ કરવા ગાંડે. ચૂકના સ્વાદને ઇં—ચૂકથી થતાં
નહારાં ફળ જુએ. ખત્તાના ખેદ. ઈં—તેને જે, વીતે તેનો જ-
ળાપો ચાણીને.

પાઠ ૨૧ સાહુસ ન કરવા વિષે—કવિ શામળ ભટ્ટ એક-
દમ વગર વિચાર્યું તપાસ્યા વિના કામ ન કરવા વિષે સમજીત આ-
પવા સાથે, એક બ્રાહ્મણનું ઉદાહરણ લઇને કવિતા રચેલ છે.
સિંધપુર નામે સુંદર ગામ, નારસિંહ રાજાનું નામ. વસે એક બ્રા-
હ્મણ મહામતિ, પતિવ્રતા તેને ઘેર સંતી. એરીતે દરેક ચરણમાં જ
તાળ નાખવા. કોઈ ચોપાઈ ત્રીતાળી ખણુ ખેલેછે. સિંધપુર નામે
સુંદર ગામ. એટલે પહેલી તાળ મૂકી દઈને માણુમટની પેઠે ગાયછે.
મહામતિ—મોટી બુદ્ધિવાળો. પતિવ્રતા—ધણીનાં વચનમાં

રહેનારી. સતી—સાચી. તન—શરીર, દીકરા. વિવિધ પ્રકાર—ન્યૂદી
 ન્યૂદી રીતના. આચરણ—ચાલ ચલગત. કૃત્ય—કામ: મેટ—નિશ્ચય.
 મયા—માયા. તણી—ની. શુભપેર—સારીરીતે. શય્યામાં—પથારીમાં.
 તુલ્ય—બરાબર. કોડ—લાડલાડાવે. અદકી—વધારે. પ્રસન્નો—અત્રં-
 તર્યો. માનની—સ્ત્રી. સુત—દીકરો. જીવંતી—સ્ત્રી. તજ—તારા. ઘર
 સુત્ર—ઘરખટલો. કોટ—ડોક. વધામણી—સારા સમાચાર. વાચા—
 ખોલવાની શક્તિ. દાવાનળ—એક જાતનો અગ્નિ. ફૂટો—ભૂટો. દીશ
 —તરફ. શીશ—માથું. કંઠપાંત—રડા રોળ. તપર—તૈયાર. હાથ ધસ-
 વે—પાછળથી પસ્તાવો કરે. વિમાસણ—દિલગીરિ. દૃષ્ટાંત—ઉદાહરણ.

પાઠ. ૩૧ અગ્રેજી મહિના વિષે—(૧) જન્યુઆરી. એ
 “જેનસ” નામે એક દેવીના નામપરથી પડયું છે. એદેવી તે સ્વર્ગની
 રખવાળ એમ અસલના તે દેશના મૂર્તિપૂજક લોકો માનતા હતા, તે
 આજપણ જન્યુઆરીનો પેહેલો દિવસ એ મોટો તેહેવાર ગણાય છે.
 (૨) ફેબ્રુઆરી. એ “ફેબ્રુઆરી” એનામની દેવીપરથી નામ પડેલ છે.
 એ દેવી અસલ સ્ત્રીઓની પવિત્રતાઈ જાળવનાર તરીકે ગણાતી હતી,
 અને એ મહિનાનો પેહેલો મંગળવાર ધણા ખ્રિસ્તીઓ એક તેહેવાર
 મિસાલે પાળે છે. આગળના વખતમાં એ દિવસે ધણીક વહેમી, અને
 તરેહવાર ક્રિયાઓ કરવામાં આવતી. (૩) માર્ચ એ “મારસ” નામે
 લડાઈના દેવતાપરથી નામ પડ્યું હતું. (૪) એપ્રિલ મહિનો એ ‘વી-
 નસ, કે ખુબસુરતીની દેવીને અર્પણ થયેલો ગણાય છે. ને તે મહિ-
 નાની ૧ લી તારીખે એક ખીજની ઠઠામસ્કરી કરવાની રીત પડેલી
 છે. ને તેને “એપ્રિલકુલ” કહે છે. વળી, એમાસમાં ચુકાઈડેનો તેહે-

વાર પળાયછે. (૫) એ મહિનો ‘મેયા’ નામે દેવીના નામપરથી પડેલ છે. તે દેવી ખુધના તારાની મા કહેવાયછે, અને તે મહિનામાં ફળફુલ બહુબીલેછે; માટે અસલના રોમનો એ પ્રયોગની માતાની સ્તુતિ કરતા હતા. (૬) જીનમાસ ‘જીનો’ નામે દેવીપરથી પડયુંછે, અને એમાસ હાલના યુરોપીઅનોમાં લગનને માટે શુભ મનાયછે. (૭) જીલાધ એ પ્રખ્યાત પુરુષ જ્યુલિઅસ સીઝરના માન માટે નામ પાડેલુંછે, એ મહિનામાં એક “સેન્ટ સ્વીથીનસડે” ને ‘સેન્ટમાર્ગરેટસડે’ એવા બે તેહેવાર આવેછે. (૮) અગષ્ટ. એ રોગન લોકતા પાદશાહ “અગષ્ટ” ના માન માટે પાડેલુ છે. (૯) સપ્ટેમ્બર. એનો અર્થ સાતમો મહિનો એમ થાયછે; કેમકે અસલ રોમનલોકો માર્ચ મહિનાથી વર્ષની શરૂઆત માનતા, તે લેખે સાતમો આવતો, હાલ તે નવમો મહિનો ગણાયછે. (૧૦) અક્ટોબર. એ આઠમો મહિનો, ને (૧૧) નવેમ્બર નો અર્થ નવમો ને (૧૨) ડીસેમ્બરને દસમો મહિનો માનતા, એ મહિનાની આખરે નાતાલના તેહેવારો આવેછે, ને તે દિવસોમાં સંખળું સરકારી કામકાજ બંધ રહેછે. ને રજાઓ પાળવામાં આવેછે.

ખોજ—તપાસ. રોજ—દિવસ. ચલુ ચોથા ઈ૦—જે સાલના છેલ્લા બે આંકડાને ચારે ભાગતાં કંઈ વધે નહીં, તો તે વર્ષનો ફેબ્રુઆરી ૨૯ દિવસનો થાય, ને વર્ષ ૩૬૬ દિવસનું ગણાય છે, રવિ-મૃગશર ધ૦—જૂન માસની પાંચમી તારીખે મૃગશર નક્ષત્રના સૂર્ય થાયછે, એટલે મૃગશર નક્ષત્ર બેસેછે. બ્રાંત—સક. દોરા—દોહસ. એ કવિતા મહિનાનાં નામ, દિવસ, વગેરે બાણવા માટેજ દલપતસમ કવિએ કવિતા રૂપે રચેલી છે.

પાઠ ૩૮. મરણુનો ભય છે માટે પ્રભુને ભજવો.—જીવને
 આસ તણી સગાઇ ધરમાં ધડી ન રાખે બાઈ. એ રીતે દરેક ચ-
 રણમાં ૮ તાળ પાડીને કવિતા બોલવી. જીવને ઇન્—દેહમાં જ્યાં
 સુધી પ્રાણ હોય છે, ત્યાં સુધી સંસારમાં સગપણ છે. તે ગયા પછી
 હે બાઈ! ધરમાં એક ધડી પણ નહીં રાખે. મંગળ—સારાં ગીત.
 બીડ—હરકત. અલગી—છેડી. ચતુર્થ—ડહાપણ. પ્રાણીઆ ઇન્—
 હે જીવ પરમેશ્વરનું ભજન કર, ને આ સંસાર સ્વપ્ન તુલ્ય છે. અ-
 જબ—નવાઈ જેવા. જરૂઆ—ધણા ગોખ અથવા રવેશ મૂંઝા હોય
 તેનું સુંદર મકાન. છત્રપતિ—ધણી દોલત વાળા. ઉંચી મેડી ઇન્—
 ઉંચી મેડીઓ, ને નવાઈ જેવા જરૂઆ કે જેમાં ગોખ એટલે ર-
 વેશનોતો સુમાર નહીં, એવા ધણી દોલત વાળા હતા; તે પણ ગુ-
 જરી ગયા, પણ તેમના (ઇમલા) મકાન બાંધેલાં તે રહી ગયાં. હે
 જીવ ઇન્—શ્રીફળ—નાળિયેર. સેજ—પતંગ, ઢાલીઓ. ગાળે—ઓ-
 ગળાવે. કાળે—લાકડું. વિસાર—વિસારો. ભોળે ભડત એ કાઠિયા-
 વાડમાં અમરેલી પાસે ફત્તેપર ગામના રહેવાશી, માતે લેઉઆ કણબી
 હતા. તેમણે કેટલીક કાવ્ય બનાવી છે, તેમાં ચાખખા વધારે પ્રસિ-
 દ્ધ છે. તેમનાં વચન બોધરૂપી ચાખખા તુલ્ય છે, ને તે ઉંચે સ્વરેથી
 ગવાય છે.

પાઠ ૪૫. અવગુણ વિવે—આ કવિતામાં નીચ ગુણને માટે
 વિવેચન કર્યું છે. જ્ઞાન—શુદ્ધિ. ખાન—ખાવું. પાન—પીવું, ગાન-
 ગાવું. તાન—વગાડવું. શુલતાન—મચ્છા રહેવું. નાદાન—ડહાપણ
 વિનામો. નરેશ—રાજા. બેશ—સારા. વેષ નભે એ ઠેકાણે વેષ ન

નભે હમેશ એમ જોઇએ. પતરાજ—શેખાઇ. દગલખાજ—દગાખોર.
તાજ—મુગટ. કુડું—ખોટું. ખાટવા—કમાવા. શાણપણું—ઉહાપણ.
અજાણ—અજ્ઞાન. પ્રમાણ—જાણ. માણસે—ભોગવશે. લાણ—નફા.
હાણ—નુકસાન. ધાતમાં—ખરાબ કરવામાં. રળિઆત—રાજી. જા-
મ—રાજ. સુકીર્તિ—સારી આખર. પંકાય—વખણાય. દરિદ્રી—
આળસુ. જાનર—વ્યભિચાર. લહે—લે. જાનજી—સંસારી મોહજી.
પાળક—પાળનાર. દીનદયાળ—ગરીબોને પાળવાવાળો. પ્રયજ બુ-
દ્ધિ—જોરાવર બુદ્ધિ. અકળ—કળાય નહીં તેવું. ભૂતજ દત્ત—પૃથ્વી-
ના તળીયા ઉપર છે. સકળ—સઘળું. અચળ—ખસે નહીં. દળવા-
દળ—વાદળોનો જયો.

ખાવાપીવાનું જાન, અને ગાવામાં ને વગાડવામાં મચ્યો રહે;
અને પોતાનામાં પૂરા જ્ઞાન વિના એમ ધારે કે હું વિદ્વાન છું. તો
તેને મૂરખ સમજવો. (૧) માથાના વાળ સારા ઝોળીને, તથા ક-
પડાં પેહરીને રાજના જેવો વેશ ધારણ કરે, પણ તેને તાબે જરા
પણ મુલક નથી માટે તેવો વેશ સદા ટકશે નહીં. (૨) રાજમંડ-
ળીમાં જઈને આજને આજ આખર મેળવો આવું એમ ધ્રુષ્ટ, ને
ત્યાં જઈને પતરાજીથી કામ કરે માટે તે દગાખોરના માથા-
નો મુગટ (દગાખોરનો સરદાર.) છે એમ મનાય. (૩) રસ્તામાં
જઈને હાટ માંડે ને ધન કમાવાને અનેક ઉપાય કરે; ને ઓછાં
કાટલાં રાખીને કમાવા જાય પણ તેના સઘળા ધનનો ડાટ વળી જાય.
મતલબ કે તે પકડાયાથી સજ્જને પાત્ર થાય. (૪) જે ઉહાપણ નહીં
રાખે, તેને અજ્ઞાન સમજવો અને જે માણસપણું નહીં ભોગવે
તેને જે લહાવો લેવાનો હતો તેનું નુકસાન સમજવું. (૫) પોતાની

માત કે જાતમાં કોઇને નુકસાન કરવામાં રાત દિવસ રાજી રાજી રહે, ને પોતાના માથાપતી હિત શિક્ષા સાંભળે નહીં. (૬) ગામેગામ ઠગાઈના કામથી ઠગારો એ નામે ઓળખાય. અને તે મુખેનો સરદાર આવી હિંમતથી પૈસા મેળવે. (૭) જ્યાં પોતાની આગમાં ખલેલ પહોંચે, તેવે ઠેકાણે તે જાય, ને કેશ કરીને રાજી થાય. ને તે લૂચ્યો માણસ કેશ પીવામાં, ને ખીજને પાવામાં વખણાય; ને હમેશાં આજસુ રહે. (૮) અદેખાઈ કરનાર માણસ, ને વ્યભિચારી એ જે આ દુનિયામાં અવંતરીને કેવળ પાપનો બાર બરે છે, પણ કંઈ સાર વસ્તુ જરા પણ લેતા નથી. (૯) હે બાળક, તું તારા ખરાબ ગુણ દૂર કરજે, ને સંસારની મોહ જાળમાં જાળવતો રહેજે તો ગરીબોને પાળવાવાળો પ્રભુ તે તારા મોતની બીજ મટાડશે. (૧૦) જોરાવર બુદ્ધિ ને શરીરનું ધણું જોર, ને પાણી, ફળો ઈત્યાદિ જે પૃથ્વીના પૃષ્ઠ ઉપર છે, તે સધળાં ચપળ છે; પણ અચળ નથી, ને દલપતરામ કવિ કહેછે કે એ સઘળું વાદળાંના દળ જેવું નાશવંત છે. (૧૧)

પાઠ પર—ધનવંતના ધર્મ વિષે—આ કવિતા તવંગર માણસોએ કેવાં કેવાં પરાપકારી કામમાં પૈસા ખચચવા તે સંબંધી રચેલી છે, ને તેમાંથી સાર તેજ લેવાનો છે. નિજના ગામ નવાણુ ગંજાવો, વાવ કૂવા નદી તીર તળાવો, શોધી નૂના ફરી સઘ સુધારો; તે ધનના ધણી ધર્મ તમારો. એ રીતે દરેક ચરણમાં ૪ તાળ પાડવા. નવાણુ—પાણી મળવાનાં ઠેકાણું. તીર—કાંઠો. સઘ—તરત. તન તાપ—શરીરનાં દુઃખ. નિવારો—મટાડો. આદરવી

આરંભ કરવો. જાત—શરીર. રોટલી નાંખી ૪૦—તેને રોટલી આપીને સદાનો બિખારી ન રાખો; પણ હાનરો પ્રકારના હુનર છે, તેમાં તેને કામે વળગાડો. જજેત્ર, યજેત્રા, દાઝેત્રા. ઉધારો—ધર્માદાખાતે કાઢો. શિરસ્તો—ધારો. સુખસાજ—સુખનો સમાન. નકારો—નકારો. પરલોક—આ ઠેકાણે બીજા દેશના લોકો. કાવ્ય—એટલે કવિતા. ધીર—ડાહ્યા. જુગોજુગ—હમેશ સુધી, બવોબવ. જોગ—વખત.

પાઠ ૫૮—ઈશ્વર પ્રાર્થના.—ભૂમિ—પૃથ્વી. ગીરિ—પર્વત. અવિનાશ—જેનો નાશ નથી તે, પરમેશ્વર સાર—સારી. અનંત—જેનો પાર નહીં તે. પાળ—રક્ષણ કર. હૃદય—મનની ધારણા. સતનામ—સાચા નામવાળા. ધરી—ધારણ કરી. તિલ્લુ—બારીકાઈ. ગુમ—છાતું. બાણુ—સૂરજ. કરડાં—આકરાં. બેશરમા—શરમ વનાનાં. ઠરાવ—ખેલી. કાંકે—કેમકે.

જેનાં બળ વડે પૃથ્વી, પાણી, પર્વત, આકાશ એ સઘળું થયું. અને જેની આગર ધણી છે એવા અવિનાશી પરમેશ્વરને હું નમસ્કાર કરું છું. ચંદ્ર, સૂર્ય, ને ગ્રહનું ચાલવું, રાત્રિ દિવસ, ને સારી સારી રીતે, બધી ધાતુ, ઝાડને પ્રાણી માત્ર સઘળાંને તારો આધાર છે. (૨) હે ભગવાન! તેં સંસારમાં કેવી કેવી તજવીજ કરી રાખી છે અને પરોપકાર કરવામાં, ચતુરાઈ, ને ડહાપણમાં તું અનહદ છે. (૩) તારી નીતિના રાજ્યમાં પરમેશ્વર તું ગાર રક્ષણ કર, અને હું હમેશાં સદ્ગુણી થાઉં એવી જે મારી ધારણા છે તે પૂરી પાડ. (૪) હું તો બહુ અપરાધી ને પાપી માણસ છું, ને જે શરમમાં કામ કરું છું, તો પણ હે સાચા નામવાળા તને કરગરીને કહું છું કે એ સઘ-

જાથી તું મારો બચાવ કર. (૫) હે પરમેશ્વર તું સધળી શક્તિઓ
ધારણ કરીને બહુ બારીક નજરથી જુએ છે, અને જે ખાત આ-
ધા ખુલામાં બને, અથવા દિવ રૂપી ચુકામાં હોય, (૬) અને જેને
હું બહુ છાતું જાણું છું તેથી પણ તું અનણ્યો નથી પણ છાનાં
કામોનો જોનારો જગતનો મોટો સૂરજ છે, (૭) હું જે પાપ કરું
કે કુવચન બોલું તે બધાની નોંધ કરીને તું મારા પર કરડી નજર
રાખે છે. (૮) આપણે આ દુનિયામાં જે પાપ પ્રણયના જમે ઉધાર
કર્યા હોય તે બધું મરી ગયા પછી ન્યાયને વખતે વંચાય છે. (૯)
હે આપ! તું મારાં નિર્લજ્જ કામ માફ કર, અને હે સારા નામવાળા
તારી પાસે હું શું મોહું લઇને આવું. હવેથી પાપ કરવાનો વિ-
ચાર પણ નહીં કરું. એ મારો કરાર છે, કેમકે પ્રભુ પળે પળના
છાના બતાવ જુએ છે. (૧૧). આ કવિતા કવિ નર્મદાશંકરે જે મો-
હું નર્મ કવિતાતું પુસ્તક બનાવ્યું છે. તેમાંની છે.

પાઠ. ૬૫—મૂરખ રાજા વિષે—ભુજંગી છંદ—ભુજંગ—
સર્પ. સ્વર્પ જેમ ડોલે તેવા શ્લોકાથી આ છંદ ગવાય છે, માટે તેને
ભુજંગી છંદ કહે છે. પૂરી એક અંધેરી ને ગંડું રાજા. એ પ્રમા-
ણે ચાર તાળ નાંખીને કવિના ગાવી. પૂરી—નગરી. ખાખાં—કાણું
વાળી એક જાતની ઘોળી પૂરી. શિખ્ય—એત્રો. સુખડી—મિઠાઇ. ખા-
ટ્યો—કમાયો. બ્યાંહી—જે ઠેકાણે. શાહ—શાહુકાર. નહીં હોય શિ-
ક્ષા ઈન્—અને જે ચુનો કરતા હશે તેનો યથા વિધિ તપાસ કરીને
સજા કરતા નહીં હોય. વાસો—રહેવું. ખાસો—મળનો. યોગ્ય—
બાધક. તહીં—તે ઠેકાણે. તરકર—ઓર. વણિક—વાણિઓ. દાર—

ખારણું. દાદ—અરજ. ઉચાર—શબ્દ, વચન. ફળ જાડું ઈન્દ્રિય-
ળીનું ફળું જાડું જાડું હતું, તે મુદલાં શરીરે દુખજો હતો, એટલે
ફાંસીનો ગાજો લીધો પડીને લરાવેલું નીકળી જાય. ભૂપ પ્રસંગ—
રાજાની પાસે. માતો—વકરેલો. અદ્ભૂત—નવાઈ જેવો. પૂરણ મળે
ઈન્દ્રિય સુખનું સ્થાન મળે. આંચ—હરકત.

પાઠ. ૭૮—નીતિમા છૂટક છપ્પા. (૧) વિદ્યાને લક્ષ્મીનો મુ-
કામજો. લક્ષ્મી કરતાં વિદ્યા ચડીઆતી છે. લાછ—લક્ષ્મી. તળાંસવું
—ચાંપવું. વિદ્યા આગળ લક્ષ્મી ગરીબપણે ચાકરડી થઈને રહેછે.

શિરોમણી—સર્વથી મોટું. કથું—શાલેખામાં. પામર—ગરીબ.
પ્રોઢા—મોટા. સદ્વિદ્યા ઈન્દ્રિય સાચી વિદ્યા એ સર્વથી મોટી છે, તે તે
હોય ત્યાં ધન ધણુંક આવે. શામળબટ કહેછે કે સાચી વિદ્યા વિ-
માના ગાણુસને ગરીબ ને મોટા, પશુ જેવાં જાણુવા.

સહસા કામ વિષે—વાલ્યા—છેતરાયા. સતવાદી ઈન્દ્રિય વગર
વિચાર્યું કામ કરે નહીં તેનેજ સતવાદીને શૂરા જાણવા. સતવાદી—
સાચું બોલનારા. જશવંતા—જશવાળા. માન મરજાદા—માન મ-
રતબો. વામે—મટે, જાય. તાતી—ગરમ, ઉધાડી અથવા ઉગાંમેલી.

ઉગામેલી તરવાર બાંધીએ તો ખીકણુ હોય, તે સૌની પેઢે-
લો નાસે. ઉગામેલી તરવાર બાંધીએ તો તે રસ્તેથી સૌના પેઢેલાં
વળી નીકળે. ઉગામી તરવાર બાંધીને તે પોતાના ગુણુ ગાયા કરે. ધા-
એ—દોડે. પ્રોઢ—મોટા. ભદ્રા—સ્ત્રી. આ તકમાં ઈન્દ્રિય વખતમાં
જોવું કામ કરે (મતલબ કે સંસારની વાતમાં ન પડતાં શાંત ચિ-
ત્તથી ઈશ્વર સ્મરણુ કરવું.) કે જેથી ઈશ્વર પ્રસન્ન થાય. સુવ્રતાન
મુદ્ધ ઈન્દ્રિય પાદશાહની બરાબર વાણિયાની શાખ છે, અને વાણિયા-

નો જો વ્યવહાર તૂટે તો તેને ધણું દુઃખ થાયછે, એટલે તેને કાઈ ધીરતું નથી.

પાઠ ૮૫. ટેવ પડી તે ટળે નહીં. શિક્ષા—પથ્થર. શ્વા-
ન—કૂતરો. ભૂતળ—પૃથ્વી ઉપર. પુંજ—ઢગલો. હીંગ—વધારણી.
થોભે—અટકાવે. લઘુ વૃક્ષ—નાનું ઝાડ. ક્રિયા કેળવો ઈ૦=તમે ના-
નપણથી કામ કેળવીને સારાં કરો, ને તેમાં ગુણ મેળવો. તથા ની-
તિ મેળવીને તેમાં તમારો જીવ પસેવો. આ પાઠ જો શીખે તે શુભ
લક્ષણવાળા થશે, ને આ સારા જીવ કવિશ્વર દલપતરામે બનાવ્યા છે.

પાઠ ૮૨ વિદ્યા પ્રધારવા વિષે. મયે—મહે. હાલ—હાલ-
ત. પ્રમાણવું—જણવું. જમાણું—વાચાવાળું. કથી—કહીને.

પાઠ ૧૦૪ દમયંતી નળનો વિયોગ. ભાગ. ૧-૨. નળ
એ નૈશદ દેશનો રાજા હતો, ને તેના આપનું નામ વિરસન હતું.
વૈદરભી એ વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની દીકરી હતી, ને તે બંનેનાં
સ્વયંવરથી લગ્ન થયાં. નળરાજા રાજકાજ કરેછે તેવામાં તેની
પુઠે કળીયુગ પડ્યો, ને તે બંનેનો વિયોગ પડ્યો, ત્યાંથી આ વાત
ચાલેછે. નળાખ્યાનની સઘળી કથા કવિ પ્રેમાનંદે ૬૪ કડવાંમાં બંના-
વી છે. તેમાંની આ પાઠની કવિતાએ ૩૭-૩૮ એ બે કડવાંની છે.
વૈદરભી વનમાં વલ્લવલે, અધારી રાત, ભામની બે પામી ધણું, એ-
કલડી એ જાત. એ રીતે એના દરેક ચરણમાં ત્રણ ને બે મળીને
પાંચ તાળ પાડવી. રસના—જીભ. જાપ—એક વચન વારંવાર બો-
લવું. રૂધિર—લોહી. શોણિત—લોહી. ગરાડ—મોટા. અશુદ્ધે ઈ૦=
તે બેભાન થયેલી છે, તેથી ખીતી નથી. કયાનક ખોય—ખિલામણી

ચુકા. પ્રીછ—સુઝ, જાણ. વણીયર—સીમખિલાડી. (ખિલાડી જેવું,
પણ ખિલાડીથી કદમાં મોટું પશુ.) છીંકારવાં—હરણ. ચિત્તા—વાધ જેવું.
પણ તેથી નાનું પશુ. ફાળ—ઠેકડા. ફાણ—એ એક જાતનું ખિ-
લાડી જેવું, પણ રંગે ભૂખરા રંગનું પશુ. તેને ફાઉડી કહેછે.
નાદ—શબ્દ. શીમલ—સમળાનું વૃક્ષ. શેકટી—સરગુઓ. અંગશુ—
અંગસાથે. રેણી—રાત. પ્રીછે—જાણે. ઘોર—ભયંકર. અજ ઉદક
—અન પાણી. વ્યાકુળ—ગભરાએલી. પટકૂળ—લૂગડું. ધીર—ધી-
રજ. ઉલટ—ઉમંગ. બાળ—ખખર. કટ—કેડ. વૈદરભી સિંહને, જાડને
પૂછેછે. તેથી તે વખતે તે છેક બેભાન થઈ ગઈ હશે એમ મા-
લમ પડેછે. સાદુલ—સિંહ. સાવજ—સિંહ. દુમ—જાડ. પુન્યશ્લોક-
નળરાજ. પરહરી—છેડીદીધી. વિકાશી—પોહોજોકરી. જનુ—સાચળ
અધીર—ધીરજવિનાની. ચક્ષુ—નેત્ર. શોષ—પાણી વગર બોલાય
નહીં. પારધી—શિકારી. ધાધ—દોડી. સ્યામા—જી. સાહી—પકડેલી.
પતિ—જી.

ખાઠ ૧૧૬. વિકટોરિઆ રાણી વિષે. હે દેવના પણ દેવતું
તતખેવ દિલમાં ધરદયા, એ રીતે દરેક ચરણમાં ૪ તાળ અથવા
જે રાણીજના રાજથી થીર યંત્ર અમે સુખીઆ થયા. એરીતે ૮ આઠ
તાળ નાંખીને પણ બોલાયછે. દેવના દેવ—પરમેશ્વર. તતખેવ—ત-
રવ. થીર—શાંત. નવીન—નવું. તાજમાં—મૂગટમાં. ભરપૂર—સં-
પૂર્ણ. લવસેશ—જરા. કસુર—ખામી. પુષ્ટ—મજબુત. બ્રષ્ટ—નહા-
રા. સંહાર—નાશ. સઘ—તરત. છળકપટ—દગા ફટકા. ખળ—
હુસ્સો. અપટ—ખધા. ચપટ—હતા નહોતા, પાપમાલ. વાજમાં—

વેગથી. પ્રતાપ—તેજ. રિપુ—દુશ્મન. છાજ—છજ્જી. રિક્ક—દોલત. સિક્કિ—મનમાં જે ધારે તે મળે. અખૂટ—ખૂટે નહીં. મનોરથ—મનસુઆ. કરતાર—પ્રભુ. જામો—ફેલાઓ. પ્રતિ—દરેક. ઉચ્ચે સ્વરે—મોટા સાદથી. ગાજમાં—ગર્જનામાં. આ કવિતા કવિશ્વર દલપતરામે ઈ. સ. ૧૮૫૭ માં બળવા વખતે રચેલી છે. હે પરમેશ્વર, તું જલદી તારા મનમાં દયા લાવ, અને જે રાણીજીના રાજ થકી અમે શાંત થઈને સુખ પામ્યાં; તેના મુગટમાં તું હમેશાં નવું નવું ને વધારે તેજ આપ. અને હે પ્રભુ, વિઠોરિઆ રાણીને આ રાજમાં હમેશાં સુખી રાખ—(૧) તે બાઈ ઘણી માયાળુ, દયાળુ ને ખુદ્ધિવાન છે. અને તેના દિલમાં સંપૂર્ણ રીતે ચતુરાઈ રહેલી છે. અને દેશો દેશમાં જોઈએતો તેના કામમાં જરાપણ ખામી જણાતી નથી. અને હે પ્રભુ ઈ૦—(૨) અને આ દુનિયામાં ધાતકી કામમાં મચેલા એવા જે તેના શત્રુઓ છે, ને તે માણસોને દુઃખ દે છે, અને નહારા વિચારમાં ભગતા ફરે છે. હે ઈશ્વર, તેઓનો સંહાર આજને આજ તરત કરવાને શક્તિવાન છું. વિઠોરિઆ રાણીને ઈ૦—(૩) અરે ઈશ્વર, તું આવી વખતે અમારી અરજ મનમાં લાવીને ઉઠ, અને લુચ્ચાઓના બધા દગા ફટકા છે તેને પાયમાલ કરી નાંખજે. એશત્રુઓના રહેઠાણને વેગથી વિખેરી નાંખીને વિઠોરિઆ રાણીને ઈ૦—(૪) દિવસે દિવસે જેમ શુદ્ધના પખવાડીઆમાં ચંદ્રમાતું તેજ વધતું જાય છે, તેમ મહારાણીજીતું તેજપણ તારી કૃપાવડે ચડતું રહે. અને એ દુશ્મનોના કુળને છજ ઉપરના છોડની પેઠે મૂળવિનાના કરીનાંખજે. અને વિઠોરિઆ રાણીને ઈ૦—(૫) તારા ખૂટે નહીં એવા બંડા-રમાંથી તું તેને ધણોજ પૈસો ટકો આપજે, તથા તેના મનની મુશ્કે

પારપડે એવું થયું. અને તેના મનની આશાઓ પૂર્ણ કરીને તેનાં સંઘર્ષાં દુઃખ કાપી નાંખ્યું. હે પરમેશ્વર, તેની સઘળી રાજ મંડળીને કુશળરાખો. વિક્ટોરિયા રાણીને ઈ૦—(૬) એવું રાજ અમારા ઉપર ધણું વર્ષપર્યંત અચળ રહેલું; અને વળી એનો કુટુંબ પરિવાર દુનિયામાં માણસોને સુખી રાખે એવો નીપજ્યો. અને ઇશ્વર કૃપાથી ધણાક બેટમાં અને દેશમાં તેનું રાજ ફેલાયું. વિક્ટોરિયા રાણીને ઈ૦—(૭) તેનો પવિત્ર ન્યાય બધી દુનિયામાં વખણાયો, અને દરેક દિવસે હજાર વખત વિક્ટોરિયા રાણીની જો, જો, એવી વાણી બોલાયો, અને એગર્જનામાં અમે પણ મોટા સ્વરથી તેના ગુણ ગાઇએ છીએ. વિક્ટોરિયા રાણીને ઇ૦—(૮) હેત લાવી, પ્રભુની સ્તુતિ કરીને સર્વ એવું માગો કે જગતમાં મહારાણીજીની જય-થાઓ, અને તેના દુશ્મનોનું જોર નરમ પડો. આ તવા તવ છંદ દક્ષપતરામ કવિએ બનાવ્યા છે તે ગામોગામના સઘળા માણસો ખરા રનેહથી ગાઓ. (૯).

પાઠ. ૧૨૦ માંની કવિતા. તે જ્યારે ઈ. સ. ૧૮૫૮ માં વિક્ટોરિયા રાણીએ કંપનીના હાથમાંથી પોતાને હસ્તક સત્તા લીધી તે વખતે દરેક મોટા શહેરમાં જાણુથવા માટે જાહેર ખજારો મોકલી હતી. તે મુજબ અમદાવાદમાં વધામણી આવી. અને ત્યાંના કલેક્ટર સાહેબના બંગલામાં સભા મળી, તે સમાની આ કવિતા રચેલી છે. રજા અક્ષરો આપી ઈ૦—દીપમાળામાં પરમેશ્વર રાણીનું રક્ષણકરો. એવા અક્ષરો ગોઠવેલા તે ઘણા દોષીરજા હતા. આતશ બાજનું વણન—છેટ્ટેથી જોતાં જાણે લંકાપૂરી સળગતી હોય, અને તેના તેજથી રાવણની છપ્પી ભાગી, અથવા કાંતો વ્રજદેશના વગડાનો અભિ

પ્રગટથો, અને તેની જાળ આકાશમાં ચડીને ગર્જના થઇ. અથવા કાંતો શિવજીની ત્રીજી આંખ ઉઘડી. એવી એવી ઉપમાદલપતરાંમ કવિ આજની રાતને વખતે રાજ મંડળીની આગળ જે અગ્નિનો ખેત્ર થયો તેને આપેછે. (શિવજીની ત્રીજી આંખ કપાળમાંછે, ને તેમાં ઘણો અગ્નિ રહેલો છે, તે જ્યારે ઉઘડે ત્યારે આખું બ્રહ્માંડ બળીને ભસ્મ થાય એવી દંત કથા છે). સુલેમાનજી વેરાને હનુમાનજીની ઉપમા આપવાનું કારણ એ કે જેમ હનુમાનજીએ લંકા બાળતી વખત પૂછડીને છેડે જેમ ગોદડાં વીટાળ્યાં હતાં, તેમ આ માણસે પાઘડીનો છેડો બહુ લાંબો રાખેલો તે પૂછડા જેવો લાગતો હતો. રાવજીની છપ્પી ભાગી એમ લખવાનું સગળ કે જ્યારે રાવજી મરીગયો ને તેનું માથું ડુટ્યું તેમાંથી અગ્નિ પ્રગટ થયો, તેથી લંકાપૂરી સળગવામાંડી. સમામાં=વખતમાં. ગુર્જરી=ગુજરાત. ઉગ્યો=થયો. રિદ્ધિ=દોષત. સિદ્ધિ=મનમાં ધારે તે થાય. થોડ=જથો. પાળા=પગે ચાલનાર પ્યાદલ લશ્કર. ઉડી=થઈ. ભાતભાત=વિધવિધ. દીપમાળા=દીવાની હાર. ઓપી=દીપી. ભાષણ=મોઢેથી કાંઈ વિષયપર બોલવું. પાઘ=પાઘડી. નિવાજે=શોભે. ખાસો=મળનો. તકે=વખતે. દૈત્ય=રાક્ષસ. ઉત્સવ=સારો દિવસ. સકળ સગાજ=બધી મંડળી. અળગી=છેટેથી. =મહા કારથી=તેજથી. છપ્પી=મૂર્તિ. બાજી=જાંખી. વ્રજદેશ=ગોકુળ મથુરાં તરફનો દેશ. દવાનલ=વગડાનો અગ્નિ. આતશગાજી=અગ્નિનો ખેલ. જવાળમુખી=અગ્નિનું મોઢું. ત્રિલોચન=ત્રિ=ત્રણ+લોચન=આંખ. ત્રણ આંખવાળા. શિવજી. ઘેલો=ગાંડાજેવો. પલ્લો=છોયું. પુંઠે=વાંસે. સમાન=બરાબર. ત્રાસ=ખીક. આંચ=હરકત. જમાન=સહાય. મુ-

દલાં=વેરા.

પાઠ ૧૨૩. પડધા વિષે. વિકટ=ભયંકર. વનરાજ=વનનો રાજા. કેમકે સધળા જનાવર કરતાં તે યજ્ઞવવાન છે. મદોન્મત્ત=મદ=અહંકાર+ઉન્મત્ત=છાદી ગમેશે=અહંકારમાં આંધળો થયેશે. અવર=ખીજો. અવસર=વખત. ત્રાડ=રાડ. પડધા=સામો અવાજ. ઝુંડ=ઝાડી ઓણુ=આ સાલ. ધ્વની=સાદ. ટુંકારો=દલકા શબ્દ. ઉચ્ચારતાં=ખોલતાં. પ્રતિધોર=સામો અવાજ, ચહે=ઈચ્છે. હામ=હિંમત. તરણુ=ઝાડ. ગીરિ=પર્વત. શાણો=ડાહ્યો. સુગ્રી=સાંભળી. બ્રાંત=વહેમ. તોલ=પરાપર. બાળ=બાળવું. કથેથી=કહેથી. વદવું=ખોલવું. છૂટી-જીભ=ફાટે મોઢે ગમે તેમ ખોલવું. તુંતું મુજને ઈન્=સિંહ કહે તું મને કાં ટુંકારે, તો સામો અવાજ કહે, તું મને કાં ટુંકાર. (પડધો પડતાં ટુંકર એવો અધુરો શબ્દ સાંભળ્યામાં આવે છે.) તને તને ઈન્=તને મારીશ, બહાર નીકળ. તો સામો અવાજ પણ તે પ્રમાણે, તને મારીશ ને બહાર નીકળ. પેલો કહે હું વનપતિધું, ને તું ચોર છે. તો સામો અવાજ કહે હું વનપતિ ને તું ચોર. એ રીતે બેલતાં બહુ પડધો પડવા લાગ્યો. ઝાડી, દેવળ, સરોવર, નદીને કિનારે, તથા ચૂનાબંધ વિશાળ મકાનોમાં પડધા પડે છે. આ કવિતામાં સિંહવું ઉદાહરણ લખને છેલ્લી છ લીંટી સમજવાને વાસ્તે દ્વપતરામ કવિએ રચેલી છે.

પાઠ. ૧૨૪ મનને ઉપદેશ.—કઠોર—ઘાતકી ચોદશ—ચારે તરફ. જમકિંકર જમરાજના ચાકર, દૂત. ગિથ્યા—ફોકટ. શિદમાણે—શામાટે ભોગવે. મુદગળ—ઘોડા. દાર—ગારણું. મકંટ—વાંદરો.

પ્રપંચ—ખટપટ. પરહરતા—છોડીદેતાં. સ્મરણુ—યાદ. ભવજલ—સં-
સારરૂપી દરિઓ. જડ યુદ્ધિ—કંઈ ન સમજી શકે એવી યુદ્ધિ. સંત
સાધુ પુરૂષ. શુદ્ધ—પાંસરો. રાશી—ઢગલા. ગર્ભમાં—ઉદરમાં. વાશી—રહે-
વું. મણા—ખામી. અવની તળ—પૃથ્વી ઉપર. કુકર્મ—નઠારું કામ. અ-
ધઓધ—પાપનો ઢગલો. ક્લેશ—આ ઠેકાણે દુઃખ.

મનને સો ફેરા સમજાવું પણ માનતું નથી. તે ખળ, કંઠણ,
ધાતકી, ચંચળ, ચોર, અને ચપળ એવું ચિત્ત ચારે દિશાએ જાય
છે. મુદ્ગળનો=ધોકાનો માથે માર પડે, તો પણ નર્કને ખારણે જઈ
ચડે છે, જેમ વાંદરો મારખાય તો પણ ફળ ભાળીને ઝાડે ચડી
જાયછે તેમ. પ્રીતમ કવિ કહેછે કે બધી ખટપટ છોડી દેતાં અને
કેવળ પરમેશ્વરનું ભજન કરતાં તેને સંસારરૂપી દરિઓ તરતાં વાર
નહીં લાગે.

પરમેશ્વરના ભજન વિના દુઃખ રૂપી સંસારનો પાર આવતો
નથી, હે જડ યુદ્ધિવાળા જીવ તને સાધુ પુરૂષ વિના પાંસરો માર્ગ
કોણ બતાવે? જ્યારે તું માતાના ગર્ભમાં હતો, ત્યાં તેં દુખ વેઠ્યું
છે, તોપણ આ માયાના બંધનથી છૂટી ન શક્યો? જરાને ઠેકા-
ણે જશ જોઈએ. તું કોઈ વખત ઝાડ પહાડ, ઇલાદિ જડ રૂપે રહ્યો!
હઘશ (ગતલગ્યકે મનુષ્યના અવતાર સિવાય બીજા ૮૪ લાખ અવતાર
ધારણ કરવા પડે છે.) અને તેં ટાઢ તાપ, ને વરસાદ સહન કર્યો
હશે, અને તે વખતનું તારું દુઃખ તે કોઈથી કહ્યું જાય નહીં. પર-
મેશ્વરના ભજન છં પ્રીતમ કવિ કહેછે કે હે પ્રાણી તું ચેત, અને
સોડ તાણીને શું સૂતો છે? તારે માથે મોતની બીક છે એમ જાણું.

પરમેશ્વરના ભજન ઈં

પાઠ ૧૩૨. પરચુરણ છપ્પા. વેર વઢ્યાતું—વઢીને વેર
 લેવું પડે. હોડ—સરત. ઝેર ચડ્યાતું—કોઈ જનાવર કરડે તેતું. ધ-
 ર સૂતતું—ધર ખટલો. (અપભ્રંશ. ધર મૂતારં) અણુભે પદ—
 પાછળથી કોઈની ખીક ન રહે તેવાં દાન. જમીન, ધર, વાડી વગે-
 રેનાં દાન આપવાં. ખ્યાત—આખર. દશ દિશે—દશ દિશાએ. કૂળ
 તાર્યું—નાની ઉમરમાં પોતાના કૂળને આપાદ કર્યું. જશે વિમળ—જેનો
 જશ, અને સારા શુભ જાહેર થયા વણુરત—રતુ વિના. પૂર—પૂરં.
 પેહેલી વીશી—વીશ વરસની અંદર. માયાજિત મંડાણુ—વીશ વ-
 રસની અંદર કોઈ પણ પ્રકારની વિદ્યા (હુન્નર) શીખ્યો ન હોય,
 અને સંસારમાં પડીને પુષ્કળ ફળ કમાયો, એવો કોઈ કાને સાંભ-
 જ્યો નથી. ચડે—થાય. પ્રીછે—જાણે. વિનય—નમ્રતા. તણો, તણી
 તણું—છઠી વિભક્તિના પ્રત્યય—નો, ની, તું. તેજસ્થિર ઈં—તે એક
 ઠેકાણે પાછી ખસે નહીં, પણ ટકી રહેછે. વિખવાદ—લડાઈ. ધસે
 —લઈ જાય. વશિકરણની ઇં—સામળ ભટ કહેછે કે, ખીજને વશ
 કરનારી વિદ્યા તે નમ્રતામાં રહેલી છે, એટલે નમ્રતા છે. ઇંદ્રવિજય
 ઇંદ—એ દરેક ચરણમાં આઠ તાળ નાંખવા. કુંત્સિત કાગ કપોતની
 વાણી કહે સમ્રાજાં કવિઓ અવખાણી. કુંત્સિત—નઠારી. કાગ—કાગ-
 ડો, કપોત—હોલો. અવખાણી—વખોડીતે. શ્વાત—કુતરો. મહીશ—પાડો. મની
 અગ્નિનાડી. અજ—અકરો. બ્રહ્મ—નઠારા. કાણી—કહાણી, વાત. ગર્ધવ—ગધે
 ઝો. ગીધ—એક જાતનું લાંબી ચાંચ વાળું પક્ષી. ઉલૂક ધૂડ. મિરા

-વાણી. અપશુકન-નઠારા સુકન, વાદ-તકરાર. પ્રયાનૈકૃષ્ટ. બડી કુર-ધણી ધાતકી. કાગડા, અને હોલાની વાણીને સઘળા કવિઓ વખોડીને નઠારી કહેછે. કૂતરો, પાડો બિલાડી, ને બકરાના શબ્દોને કવિઓ પોતે નઠારા કહેછે. તેમજ ગધેડું, ગીધ, ને ઘૂડની વાણી દુનિઆમાં અપશુકન કરનારી છે, એમ લોકો કહેછે. એ સઘળી તકરારો મિથ્યા છે; પણ દલપતરામ કવિ કહે છે કે, એ બધા કરતાં ધણુ-જ નઠારા કુસંપના બોલ છે. વ્યસન-બંધાણુ. અળગુ-છેદું વસે-રહે. કામની-ત્રી. છાંડે.-છોડે. અહોનિશ-રાત્રી દિવસ. તૃણુ-લાલચ. પુખ-ધિકાર. રહિત-વિના. અભ્યાસ કરનારો. પર આશ-પારકી આ-શ. નિરાશી-આશા નહીં. મધુરવાચ-મીઠું બોલનારી ત્રી. શું-સાથે. કુટંગી વર્ગમાં-કુટંબમાં. પ્રીછતો-જાણતો. છપ્પાના દરેક ચરણમાં છ તાળ હોય છે. રોગ રહિત તન રહે, અધિક વિદ્યા અભ્યાસી.

પાઠ. ૧૩૯ નર્મ કવિતા.—ક્ષણિક જગત. આ દુનિઆ નાશવંત છે. તે વિષે સુરતના નાગર કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકરે કવિતા બનાવી છે. તે કવિ સન ૧૮૮૬ ના ફેબ્રુઆરી માસમાં ગુજ-રી ગયા છે. દોહરાના દરેક ચરણમાં છ તાળ પાડવા. સર્વ મોહ સં-સાર છે, ક્ષણભંગુર વણુ સાડ. ક્ષણભંગુર-ક્ષણમાં નાશ પામે તેવું. વણુસાડ-નાથ પામે એવું. અનાડ-અનાડી, જંગલી. હાસ-હસવું. નેહ-રનેહ. કલગી-તોરા. તેજ-તેજ બોલું પડી જાય. સુચના-ચેતનણી. મોર-કોત. જુખરવારો-ઝાડ નાશ પામે એવો રોગ. બવ-સંસાર. પામર-ગરીબ. મોર-બીહામણી, જાત-શરીર.

ખુદ્ધિકિર્ણુ—અકકલનો ચળકાટ. બ્રહ્મ-પરમેશ્વર. નીતિ-સદાચાર. શાંત—સ્થિર. ધીર—ધીરજવાળા. નિરાધાર—નકકી. લગ્ન—સંબંધ. ગમ પાડ—ખબર પાડ. દારણુ—ભયંકર. કંચન—સોનું. ગંભિર—ગ્રૌહ, વજ્રજર. સદ્વસ્તુ—સાચી વસ્તુ. નિશદિન—રાત દહાડો. પશ્ચિમની લક્ષ્મી—(અમેરિકા તરફની. એમ લખવાનું કારણ એ કે, પ્રથમ યુરોપના લોકોને એ દેશમાંથી પુષ્કળ સોનું મળતું.) ત્રુટી—પસંત થઇ. જર—પૈસો. જોડ—સ્ત્રી. સોય—શોભનો. સમૃદ્ધિ—દોલત. છતે—છતમાં. શરૂ—મૂરખ. તુચ્છ—હલકો. ધ્રુવમંડળ—આકાશમાં એક સ્થિર તારો છે, તેનું મંડળ. રત્નાગર—સમુદ્ર. તુલના—માપ. પરખાય—જણાય. વા—અથવા.

આ સઘળી દુનિઆ મોહ રૂપી છે, અને પલકવારમાં નાશ પામે તેવી છે. તેમાં માણસો હમેશાં ઠમાય છે અને અનાડી માણસો પાપ કરેછે. (૧) હરખતું હસતું, ને દુઃખનાં આંસુ, તે ખોટાં ચળકે છે અને વહેછે. અહીંઆ કોઇ સાચી વસ્તુ નથી; પણ પરમેશ્વરની પ્રીતિ મેળવવી તે સાચું છે. (૨) કીર્તિના તોરાતું તેજ તે ખોટું પડી જાય છે, કેમકે વાદળાનો રંગ સાંજે જલદી જતો રહે છે. (૩) મોતના ભુખરવારાના જોરથી પ્રીતિ, આશા, અને સુચનાના ખીસેલા મોર ખરી જાય છે. (૪) આ સંસારરૂપી દરિઆમાં બહુ બહુ તોફાનો થાય છે, તેમાં ગરીબ બિચારા પ્રાણીઓ સૌ તણાતા જાય છે. (૫) આ મુસાફરી દુઃખવાળી અને બિહામણી રાતના જેવી છે. તેમાં મોજાં વડે માણસનું શરીર પછાડા ખાય છે. (૬). ખુદ્ધિતું શોભાયમાન કિર્ણુ જે વિચાર ખુદ્ધિ તે કંઇક બૂલો પડતો રસ્તો બન

તાવેછે. (૭) પમેશ્વર, સદાચાર, ને ધર્મ પાળવો, ઐટલાં વાનાં નકકી ધીરજ આપવા વાળાં ને સ્થિર છે. તે વગરની કોઈ પણ વસ્તુ, માણસો, સ્થિર અને ગંભીર ધારણા નહીં. માટે હે ગરીબ મનુષ્ય, તું એ સાચી વસ્તુ સાથે રમ, અને સત્રી દિવસ તેનીજ સોખત રાખી જીવને ખચર પાડ.

માણસનું માપ. ધન અને મોટી મોટી દોલતની જે વડાઈ કરે, તેને કોઈ ઠેકાણે સુખી સમજવો નહીં, પણ ભયંકર દુઃખ વાળો જાણવો. (૧) સોનાની રેતી સાથે મોટી મોટી નદીઓ વહેતી હોય, અને તેના વાડામાં, અને ખેતરમાં સોનાનો મેદ વરસતો હોય. (૨). અને પશ્ચિમ ઐટલે અમેરિકા તરફની લક્ષ્મી તેના પર પ્રસન્ન થઈ હોય, અને પૈસા, જમીન, અને સ્ત્રીથી તે જીવાન શોભતો હોય. (૩). આટલી સમૃદ્ધિ આવ્યા છતાં કરોડો ધનની ક્ષાણ મારે, અને જેતું દિવ ઉદાર નથી, તેને મુરખ, હલકો, ને કંગાળ જાણવો. (૪) જે હું આકાશ મંડળને અડું એવો ઉંચો હોઉં, અને સમુદ્રને સેહેજ મુઠીમાં સમાવીને જોઉં, (૫) એમ સધળાને માપું, પણ મને મારું મન માપેછે. મારો તોલ મન વડે કરીને થાયછે, માટે એ સધળા કરતાં મોટું મન છે. (૬) માણસ લોભી છે કે ઉદાર છે, તે મનથી જણાય છે. તેમજ સારો કે નકારો માણસ પણ મનથી જણાય છે. (૭).

પાઠ ૧૪૬. હિંદુસ્તાનમાં વખાણાએલી વસ્તુઓ વિષે. તે સમજાવવા માટે જેમ કોઈ સ્ત્રીનો ધણી હિંદુસ્તાનની મુસાફરીએ જતો હોય, ને તેની સ્ત્રી જે સુચના કરે; તે ઢગપર ૨-

ચેલી છે. દોહરા તથા હરિગીતના તાળ આળ આગળ પ્રમાણે. દેશા-
 ટણ—મુસાફરી. પંથ પધારી—રસ્તે ચઢી. જોગ—લાયક. ધરી.—
 રાખી. મુલદાર—ઉંચી કિંમતની. મશરૂ—૩ અને રેશમનું મિશ્ર વ-
 હેતુ કાપડ. ખેસ—સારો. બાંધણીની સાડી—ફરતી કોર, ને વચ-
 માં ગરૂ પાડેલા તેવી ચોઢણી. સંદેસડો—સંદેશો. વિશ્રામ—વિસા-
 મો. હેમ—સોનું. ઘાટ—ચળકતા બુટ્ટાની સાડી. વિસળનગરમાં સો-
 ના જેવી હળદર, અને ઘાટની સાડીઓ બહુ શોભે તેવી બને છે.
 પટાળાં—રેશમી ઘાટ. રંગદાર—રંગીત. સમશેર—તરવાર. પ્રતિગા-
 —મુર્તિ. સમીપ—પાસે. જૂમણાં—સોનાના સિક્કા બનાવી તેને ના-
 કાં ચોડીને બનોવેલો હાર. બહુ પાપડી ૪૦—ધણી પાપડી ને સાડી,
 અને બરછી ધ્યાનમાં રાખીને સુરતથી લાવજો. જળપાત્ર-પાણી-
 નાં વાસા. સાંપડે—મજો. પૈંઠણી—પૈંઠણુ શેહેરની. પીતાંબર પીળું
 ઉંચી કિંમતનું રેશમી અબોટીકું. તે ભાત ભાતના રંગનાં આવે છે,
 પણ તેને તે રીતે કહેવાની રીત પડી છે. પતાવજો—ચૂંકાવજો. ભા-
 લ-ઝાલાવાડની દક્ષિણનો ભાગ, ને ગોહિલવાડની ઉત્તરનો ભાગ.
 ધણું કરીને લીમડી પરગણું. ગજદંત-હાથી દાંત. સિંહલદ્રીપ-લંકા.
 મુંબઈ હેમની ઈં—મુંબઈતો હાલ સોનાજેવી છે, કેમકે ધણા પૈ-
 સાદાર લોક વસે છે. ટંકશાળ—સિક્કા પાડવાનું સરકારી કારખાનું.
 જામનગર—નવાનગર. સોર કામને ઠેકાણે સારે કામ જોઈએ. વાગડ
 —કચ્છનો એક ભાગ.

ફૂલણુજીની ગરબી.— અડસટ્ટો—આશરો. ગરથ—ના-
 ણું. ખરામાં—પારકાં સામે વડીઓ—સામા વાળો. પંગત—જમ-

વા બેસવાની હાર. કર—હાથ. જમ—સરકાર કબજે. હાસ્ય—મ-
સ્કરી. નિંદા—ખૂર્ષ બોલવું. ઓચરતા—બોલતા. અધિક—અહુ,
ચડાવ્યા—પૂલાવ્યા. પટપૂળ—લૂગડાં, વસ્ત્ર. ચંદરવા—માંડવા નીચે
અથવા ધરમાં માળણ નીચે. જાજમ જેવું ચોખ્ખું લૂગડું બાંધવું
તે. છત જડવી. રાંડ—નઠારી સ્ત્રી. સિધાવ્યા—ભાગી ગયા. ટેકોટા-
ળી—આધાર રહિત. બોળો—કપટ રહિત. નરશી—નઠારી. નિસા-
સો નીચો શ્વાસ મૂકવો, નિરાશ થવું. આ કવિતા માયા પર દેવું
કરીને નાત વરા નહીં કરવા વિષે છે.

પાઠ ૧૫૯. હિતશિક્ષા વિષે. હિત—કલ્યાણ. ભાગ્ય-
દશા—નસીબ. પરવારી—ગુમાવી. વેસ્યા—ખરાબ ચાલની સ્ત્રી. વ-
ણજ—વેપાર. ખાંપણ—કલંક. જીવિત—જીવ. પરહરવું—ખાઈ
બેસવું. આળે—અમરતું. કલહ—કજ્જો. હાસ—મુગ શબ્દ હાસ્ય,
મજા. હાંસી—મસ્કરી. પરહસ્તે—પારકા દસ્કત. બયાદિક—ભય વ-
ગેરે. ચાનક—ઠોકાણું. વરજી—તજી. લોકિક—લોક સખાંધી. લોકો-
તર—પરલોકને માટે. મોહનવેલી—ખીજને મોહમાં નાંખે એવો એક
જાતનો કલ્પિત વેલો.

પાઠ ૧૬૭. ગણિત સમસ્યા પ્રશ્ન. મેરી—સ્ત્રી. તોલે
—ખરોખર. પ્રોહ—મોટું. ગંભીર—ગંજવર.

પાઠ ૧૭૬. જીભને શીખામણ. ખટરસ—ખાટો, ખા-
રો, કડવો, મીઠો, તીખો, તુરો એ છરસ. સરવં—અધુ. મુસ્તક—માથું
કૂપ—કૂવો. દીપક—દીવો. માયાધેન—માયા વડે ચક્રચૂર થઈ બેભાન
અવસ્થામાં પડ્યા રહેવું. ફાંશી—જીભ બંધ પડી જખી, બોલી શકા-
ય નહીં. દામ—પૈસા. ભવ—સંસાર.

એશિયા ખંડનું સામાન્ય વર્ણન.

નં.	દેશ.	રાજ્યપાનીવૃક્ષુખ્યશહેર.	ધર્મ.	રાજ્યસામંધી	વિશેષ લક્ષીકૃત.
૧	અલુચિસ્તાન.	ખિજાત.	મુસલમાની.	ત્યાંનારાજ્યને સરદાર કહેછે.	બોલનઘાટ તેનીને હિંદુસ્તાનની વચ્ચે છે. તે માર્ગે વેપાર અર્થે અલુચીલોક આવ જ કરેછે.
૨	અફઘાનિસ્તાન.	કાબુલ.	”	ત્યાંના રાજ્યને અમીર કહેછે.	બૈબરઘાટને માર્ગે અફઘાનલોક હિંદુસ્તાન જોડે વેપાર ચલાવેછે ભાષા પુખ્તુ કે પપતુંછે.
૩	ઈરાન.	તેહેરાન.	”	રાજ્યને શાહ કહેછે.	ફારસી ભાષાછે, તે ત્યાંના ઘોડા તે ફૂતરા વખણાયછે.
૪	અર્ધસ્તાન.	મસ્કો.	”	જૂદાજૂદા રાજ્યોછે.	એશિયા ખંડમાં સઘળાં રાજ્ય આપ અખતીયારી પછે રાજ્ય ચલાવેછે. અર્ધસ્તાનના પશ્ચિમમાં ઈસ્તાંબુલના સુલતાનનો અમલ, પૂર્વતરફ મસ્કતના હાકેમને ધમામ કહેછે. તે મધ્ય ભાગમાં રિયાદના હાકેમનો અમલછે ત્યાંનો હાકેમ ઘોડા ઉછેરમાં પ્રસિદ્ધછે. અરબી ભાષા, તે ત્યાંના ઘોડા બહુ અસીલ ગણાય છે.
૫	તુર્કસ્તાન.	સ્મર્ની.	”	ઈસ્તાંબુલ કે કોન્સ્ટાન્ટીનોપલના સુલતાનને તાબે.	ખ્રીસ્તી ધર્મના સ્થાપનાર ઈસુનો જન્મ એ દેશના પાલૈસ્તન શહેરમાં થયો હતો, તે ત્યાંના રાજ્યનો ગૌર બંદોગસ્ત છે.
૬	તાર્તરી	બોખારા.	”	મુખ્યસત્તા રશિયાની	પશ્ચિમ તાર્તરીના કેટલાક ભાગમાં બોખારાના ખાનનો અમલ

				છે, પણ મુખ્યસંતા રશિયાની છે. ચીનાઈ તાર્તરી ચીનને તાબે, પૂર્વ તાર્તરીમાં યાકુઅબેગ નામે મુસલમાન હાકેમની સત્તા છે. રશિયન સરકાર તાર્તરીમાં પોતાની હદ વધારતો છેક અફઘાનિસ્તાનને સીમાડે આવી પહોંચ્યો છે. ને તેને હિંદુસ્તાન જીતવાની ધારણા છે, તે તરફના ભાગમાં રેલવે, તાર વગેરે દાખલ કરી બહુ ઝડપથી વધતો જાય છે. ને અફઘાનિસ્તાનની ને તેની સરહદ નક્કી કરવા માટે લડાઈઓ થાય છે, ને અફઘાનના અમીરને પોતાનો મિત્ર કરવા આહુ છે, તેટલા માટે તે લડાઈમાં આપણી ઇંગ્લેન્ડ સરકારને ઉતરવું પડે છે.	
૭	સૈન્ય-રિઆ.	નોબોલસ્ક.	મુસલમાની	રશિસરકાર નેતાએ છે તે પાદશાહને ઝાર કહે છે	રશિયાના ઉત્તર ભાગમાં ઘણી ટાઢ પડે છે, દરિયાનું પાણી ઠરીને યરફ થઈ જાય છે ને તે તરફના લોકો ઘણા ઠીંગણા ને કંદર પાછે.
૮	જાપાન.	યદો.	બોક્સ.	રાજાને મુકાદો કે પુજ્ય કહે છે.	જાપાની લોકો ઉદોગીને હોશિઆર છે, ને એશિયા ખંડની બીજી પ્રજા કરતાં વિદ્યા હુન્નરમાં આગળ વધ્યા છે, લાપા ચીનને મળતી છે.
૯	ચીન.	પેકીન.	„	રાજાને શાહ કહે છે.	ચીનાઈ ભાષામાં ઘણું કરીને ૮૦ લાખ શબ્દ છે, સઘળા હુન્નરોનું

૧૦	હિંદી ચીન.	બાંકોક.	મલાઈ લોક મુ સલમા ની બા- કીના બાદ્.	જૂઠાં જૂઠાં રાજ્ય.	મૂળ આ દેશ છે, ને ત્યાંથી બીજા દેશમાં ફેલાયા છે. વસ્તી ૪૮ કરોડ માણસની છે. ત્યાંના લોકને અફ્રીણ ખાવાની ટેવ પડેલી છે. મુખ્ય નિકાસ. ચા, રેશમ. તેના ૪ વિભાગ છે. (૧) બ્રહ્મ દેશમાં બ્રિટિશ સરકારનો અમલ, તે દેશ સન. ૧૮૮૬ માં જીતી લીધો છે, ને ત્યાંના રાજા થીયાને રત્નાગીરિમાં કેદ રાખ્યો છે. (૨) શિઆમમાં ત્યાંના રાજાનો (૩) મલાયાનાં જૂઠાં જૂઠાં સંસ્થાન કેટલાંક શિઆમના રાજાને તાબે, ને કેટલાંક સ્વતંત્ર છે. (૪) કોચીન ચીન એમાં કામબોડીઆ નદીની આસપાસનો મુલક ફ્રેંચને તાબે, ને બાકીનો ભાગ આમનના રા- જાને તાબે છે.
૧૧	સિંહલ કીપ.	કોલંબો.	બાદ્.	બ્રિટિશ સ રકારનો અમલ.	ત્યાં એક જૂઠો ગવર્નર રહે છે, લોકો દાંડીબતના છે તથા કેટલીક જંગલી જાતો વસે છે, મુખ્ય નિ- કાસ જાંબીર, ગરમ મસાલા, ને હાથી દાંતની છે. ત્યાંના જંગલોમાં પુષ્કળ હાથીનાં ટોળાં હજી છે.
૧૨	હિંદુ- સ્તાન.	કમકતા.	ખ્રિસ્તી મુસલ- માની,	બ્રિટીશ સ રકારનો અમલ.	ઇંગ્લેન્ડ સરકાર તથા ફેશીરા- જાઓ વચ્ચે વહેંચાઈ ગયેલો છે. ને મુખ્ય સત્તા બરતખંડના ગવર્નર.

તાનક,
જૈન,
બૌદ્ધ તે
વેદધર્મ
(તે ઉપ
રથી થ
યેલા અ
નેક ધ-
ર્મ ચાલે
છે).

જનરલના હાથમાં છે, હાલના મ-
વર્નર જનરલ લાર્ડ ડફરીનની સ-
રકાર છે. વસ્તી ૩૫૦ કરોડ માણ
સની છે. જૂદા જૂદા પ્રાંતમાં જૂદી
જૂદી ભાષા બોલે છે, જમીન ર-
સાળ છે, ખેતી બાડીને ગાટે પ્રસિદ્ધ
છે. મુખ્ય નિકાસ. ૩, અનાજ, ને
આદેશના વેપારનો સંબંધ ધણું
કરીને દુનિયાના બધા દેશો
સાથે છે.

અનાદીરના અખાતથી એક વહાણ એશિયા ખંડના કાંઠાની
મુસાફરી કરવા નીકળે તો માર્ગમાં કયાં કયાં મુખ્ય બંદર, સામુદ્ર-
ધુનીઓ, સમુદ્રો, ઉપસાગર, અખાત, ભૂશિર, દ્વીપકલ્પ, ખેટ, ને
સંયોગી ભૂમી આવે? તેનાં ક્રમ વાર નામ તાલે મુજબ.

બંદર.—દરિયા કાંઠાના શહેરને, અને જ્યાં વેપારીનાં વ-
હાણ આવતાં જતાં હોય તેને બંદર કહે છે. પેહેલું અનાદીર, ઓકો-
ટસ્ક, યદો, નાગાસાકી, તાનકીન, શાંગહાય, નિગંબો, કુચુ, આમો-
ચ, કંતાત, હુવે, સાયગોન, બાંકોક, મુલબૈન, કલકત્તા, મદ્રાસ, તુલુ-
કુડી, પોર્ટ દીગાલ, ત્રિંકોમાલી, કોલંબો, કાલીકટ, કારવાડ, મુંબ-
ઈ, કરાંચી, બુશાયર, બસરા, મસ્કત, ઓડન, મોખા, જાદા, એક્રે,
રમના, ત્રેવિઝાંડ, કુલ મોટાં ૩૩ બંદર આવે.

સામુદ્રધુની.—પાણીના બે મોટા સમુદ્રને સાંધનાર નાના પા-
ણીના ભાગને કહે છે. બેહેરીંગ, કારીઆ, તાર્તરી, ફામોસા, મલ્લાકા,
મોક, હોર્ન, બાબલ માંડેજ, ને સ્વેઝ, એ નવ.

સમુદ્રો.—જે પાણીના વિભાગને મહાસાગર બોલે સખંધ છે. તેને સમુદ્ર કહે છે. કામસ્કાટકા, ઓકોટસ્ક, જાપાની, પીજો, ચીનાઈ, અરબી, રાતો, ભૂમધ્ય, આર્ક્ટિકલેગો, મામૌરા, કાજો, (૧૧)

ઉપસાગર.—પોહોળા મોઢાના અખાતને ઉપસાગર કહે છે. બંગાળાનો ઉપસાગર.

અખાત.—સમુદ્રની જે અણી લાંબી થઈને જમીનમાં ગયેલી હોય છે, તેને અખાત કહે છે. ઓબી, અનાદીર, તાર્તરી, સયામ, મા-ટાગાન, મનાર, અખાત, કચ્છ, ને ઈરાનનો એ પ્રેમાણે ૯ અખાત, આવે.

ભૂશિર.—જમીનની જે અણી લાંબી થઈને સમુદ્રમાં ગયેલી હોય છે, તેને ભૂશિર કહે છે. સિવીરો, પૂર્વકેપ, લોપાટકા, નૈત્યકેપ, (કારીઆમાં) દક્ષિણકેપ (ફામૌસામાં) કેપ કેમ્બોજ, રોમનીઆ, નિ, ઓપોઈટ, કન્યાકુમારી, રામાસ, જગતપોઈટ, મોંજ, રાસલહદ, કેપ-યાયા (એશિઆ મૈનર પાસે.) કુલ ૧૪ આવે.

દ્વીપકલ્પ.—જેની ત્રણ તરફ દરિઓ ને એક તરફ જમીન આવેલી હોય, તેને કહે છે. કામસ્કાટકા, કારિઆ, કેમ્બોડીઆ, મલાયા, હિંદુસ્તાનનો દક્ષિણ ભાગ, કાઠીઆવાડ, અરબસ્તાન, એશિઆ-મૈનર, એ પ્રમાણે ૮ આવે.

બેટ.—જમીનની ચારે તરફ દરિઓ આવેલો હોય, તેને બેટ કહે છે. ન્યુ સૈબિરિઆ (ઉત્તર મહાસાગરમાં) પાસિફિક મહાસાગરમાં, ક્યૂ રાઇલ, સગેલિયન, જાપાનીબેટો, લુચ્યુ ફામૌસા, હેનાન, હોંગકોંગ, મકાઉ, હિંદી મહાસાગરમાં—નીકોગાર, એન્ડમન, બંકા, માલ-

દ્વીપ, લક્ષદ્વીપ, સોકોટ્રાબેટ. ભૂમધ્યસમુદ્રમાં—સૈપ્રસ, સામેસ, રેન્ડસ, લેમ્નાસ. કુલ ૧૯.

સંયોગી ભૂમી,—જમીનના એ મોટા વિભાગને સાંધનાર નાના ભાગને સંયોગી ભૂમી કહેછે.--કોની સંયોગી ભૂમી.

નદીઓ વિષે—ટિબેટમાંથી સિંધુ, સતલજ, બ્રહ્મપુત્રા, એ નદીઓ વહેછે. ચિનાઇ તાર્તરીની ઉત્તર તરફ ઓગ્લી, યેનિસી, ને લેના, એ ત્રણ નદીઓ આલ્તાઈ પર્વતમાંથી નીકળી ઉત્તર મહાસાગરને મળેછે. ઓગ્લી ઉપરનાં શહેરો—તોઓસ્ક, ઓમસ્ક, ને તોમસ્કછે. ને લેના ઉપર યાકુત્સ્ક છે. ચિનાઇ તાર્તરીની પૂર્વ તરફ સયેલીઅન (આમૂર) વહે છે એ આલ્તાઇ પર્વતમાંથી નીકળી ઓકોટસ્ક ના સમુદ્રને મળેછે. એ સિવાય પેઇહો, હોયાગહો, યાંગસેક્યાંગ, કંતાન એ નદીઓ વહેછે.

પેઇહો—પીળા સમુદ્રને મળેછે તેના પર પેકીન શહેર છે.

હોયાંગહો—કુવેનલુન પર્વતમાંથી નીકળી પૂર્વ તરફ વહી પીળા સમુદ્રને મળે છે.

યાંગસેક્યાંગ—લકીકત સદર ને તેના પર નાનકીન શહેર છે.

કંતાન—એ ચિનાઈ સમુદ્રને મળેછે તેનાપર કંતાન શહેર છે.

કામ્બોડીઆ—ચિનાઈ સમુદ્રને મળેછે તેનાપર સાયગોન, ને કમ્બોજ શહેર છે.

હિંદીમહાસાગરને મળનારી નદીઓનાં નામ—ધરાવતી, બ્રહ્મપુત્રા, ગંગા, માહા, કૃષ્ણા, ગોદાવરી, કાવેરી, નર્મદા, તાપી, મહી, સાબરમતી, ભાદર, સિંધુ, યુક્તીસ, તૈગ્રીસ.

સરોવરને મળનારી નદીઓ—સિહુન (સિરદર્ધા) એ ધ્યાનશાનના પર્વનમાંથી નીકળી, ને અરલ સરોવર (સમુદ્ર) ને મળેછે. તેનાપર ખોકાન ને ખોજદ એ શેહેરો છે. ને ખીજ નદી આમૂ (અહૂન) એ પણ અરલ સમુદ્રને મળે છે.

અરલ ને કાસ્પિયન એ બે સમુદ્રને સરોવરમાં પણ ગણે છે, તેનું કારણ એ કે તેઓના પાણીનો સંજઘ કોઇ મોટા પાણીના જથ્થા સાથે નથી, ને ખારાં છે માટે.

કેટલાંક પ્રખ્યાત સ્થળો.

નં.	નામ.	શું છે,	ક્યા દેશમાં	મળવા લાયક. (પ્રખ્યાતી).
૧	ગોળી	રણ	ચિનાઈ તાર્તરીમાં	બહુ વિસ્તારવાળું છે ને ત્યાં વરસાદ વરસતો નથી.
૨	કાંદી	શેહેર	લંકામાં	લંકાની જૂની રાજ્યધાનીનું શેહેર
૩	હુ	„	કાચીનચીન	આમનના રાજની રાજધાની.
૪	માન	સરોવર	ટિબેટમાં	મીઠા પાણીનું સરોવર છે, ને તેમાંથી બ્રહ્મપુત્રા નીકળે છે.
૫	આવા	શેહેર	બલ્કદેશ.	અસલના વખતમાં રાજધાનીનું શેહેર.
૬	મૃત	સરોવર	તુર્કસ્તાનમાં	તેનું ખીજું નામ (ડેડસી.) તે ખારા પાણીનું છે, ને તેમાં માછલાં જીવતાં નથી, ને ૧૦૦ મળુ પાણીમાંથી ૪૫ મળુ મીઠું પાકે છે. ને તેને જર્દન નદી મળે છે.
૭	બલ્ક	શેહેર	અફઘાનિસ્તાન	એ શેહેરનું ખરેખર ઉત્તરમાં છે.
૮	વાન	સરોવર	તુર્કસ્તાન.	એ ખારા પાણીનું છે.
૯	ખીવા	શેહેર	તાર્તરીમાં	એ વેપારનું સ્થળ છે, ને તેમાં

૧૦	જરા	સરોવર	અફઘાનિસ્તાન.	ખાનનો અમલ છે. એ ખારા પાણીનું છે, ને તેને હુલમંદ નદી મળે છે.
૧૧	મક્કા	શેહેર	અર્બસ્તાન	ઇસ્લામી ધર્મ સ્થાપનાર મહં- મદ પેગંબરનો જન્મ થયો હતો.
૧૨	સિડનટાય	„	તુર્કસ્તાન.	એ શહેરમાં પ્રથમ કાચ બન્યો.
૧૩	સાયગોન	„	કોચીન ચીન	એ ફ્રાંસને તાબે છે.
૧૪	બાબિલન	„	તુર્કસ્તાન	એમાં જગ વિખ્યાત સિફંદરનું મરણ થયું હતું,
૧૫	બેહરીંગ	બેટ	અર્બસ્તાન	એની આસપાસના દરિયામાં થી મોતી નીકળે છે.
૧૬	ફિઆખ્ત	શેહેર	સૈબિરિઆમાં	યા, ને રેશમના વેપાર માટે પ્રખ્યાત છે.
૧૭	લાસા	„	ટિબેટ	ટિબેટની રાજધાની ને બોદ્ધનું પવિત્ર ધામ.
૧૮	મદિના	„	અર્બસ્તાન	મહંમદ પેગંબરની કબર છે.
૧૯	માંદસેજ	„	અલ્લદેશ	અલ્લદેશની રાજધાની.
૨૦	નીનેવે	„	તુર્કસ્તાન. [ન]	બાબિલનની પાસે શહેર છે.
૨૧	ગીજની	„	અફઘાનિસ્તા	ક્રાટળંધ પ્રખ્યાત શહેર.
૨૨	પાલૈસ્તન	„	તુર્કસ્તાન	સીરિઆની રાજધાની, ને ખ્રિ- સ્તી ધર્મ સ્થાપનાર ઇસુનો અ- વતાર થયો હતો.
૨૩	યજદ	„	ઈરાન	જરથોસ્તી ધર્મ પાળનારા પા- રસીઓ રહે છે.
૨૪	સમરકંદ	„	તાત્તરીમાં	તૈમુરસેનની રાજધાની હતી, ને તેની કબર છે.
૨૫	રિયાદ	„	અર્બસ્તાન	ત્યાંનો હાકેમ ઘોડા ઉછેરવામાં પ્રસિદ્ધ છે.
૨૬	શિરાજ	„	ઇરાન	એ શહેરનો દારૂ વખણાય છે, ને

૨૭	તારસ.	પર્વત	તુર્કસ્તાન	સાદીને હાજી નામે પ્રખ્યાત કવિ જન્મ્યા.
૨૮	મોખા	શેહેર	અર્બસ્તાન	યુક્રતિસ, ને તૈઝીસ નદીઓ નીકળેછે.
૨૯	દમાસ્કસ	"	તુર્કસ્તાન	ત્યાંનાં બુન વખણાયછે.
૩૦	એડન	"	અર્બસ્તાનમાં	દુનિયામાં સર્વથી જૂનું શહેરછે.
૩૧	બગદાદ	"	તુર્કસ્તાનમાં	એ કર્યો ઇંચેજને તાબેછે, ને ત્યાં આગબોટો ભેગી થાયછે.
૩૨	પાઈન્ટદી-ગાલ.	બંદર	લંકામાં	એ ઇરાક અરબીઆ પ્રાંતની રાજધાની, ને તૈઝીસ નદી ઉપરછે.
૩૩	ત્રેગિઝાંડ	"	તુર્કસ્તાનમાં	ત્યાં આગળ યુરોપ, મુંબઈ, કલકત્તા, ચીન ને આસ્ટ્રેલિયાની આ ગબોટો ને વહાણ એકઠાં થાયછે.
૩૪	ઈર્કુત્સ્ક	શેહેર	સૈબિરિઆમાં	કાળા સમુદ્રને કાંઠે છે, ને ત્યાં સૂતરાક લૂગડાંપર રાતો રંગ સરસ ચડાવેછે.
૩૫	બેકસ	સરૌવર	"	પૂર્વ સૈબિરિઆની રાજધાની.
૩૬	થ્યાનશાન	પર્વત.	તાર્તરીમાં.	આખી દુનિયામાં મોટામાં મોટું મીઠા પાણીનું સરૌવર.
				બેકુરતાગ, ને આદતાર્થ સુધી આદ્યો જાયછે.

૨૭ તાબાનો એશિઆમાં મુલક—સામગોન, ચંદ્રનગર, પોંદીચેરી, માહી, કારીકલ, ચાનાન.

૨૮ તાબાનો—દીવ, દમણ, ગોવા, મકાઈ.

૨૯ તાબાનો—હિંદુસ્તાનનો ધણોખરો ભાગ, બ્રહ્મદેસ, લંકા, હોંગકોંગ, મલ્લાકા, વેથેસ્લી, સીંગાપોર, નિજેબાર, અંદામાન, માલદીપ, લક્ષદીપ, એડન, સોકોટ્રા, સૈપ્રસ.

ધુરોપ ખંડનું સામાન્ય વર્ણન.

વિશેષ લક્ષીકન.

ના. મં.	દેશ.	રાજ્ય-કંઠ ન- ધાનીનું હી ઉપભાષા.	રાજ્ય- સંબંધી.	ધર્મ.	પાર્લમેન્ટ ને પ્રમાણિ કાયદા બાંધી આ- પેછે તે પ્રમાણે રાજ્ય રાજ્ય ચલાવેછે. હા- લમાં રાજ્ય મહારાષ્ટ્રી વિઝેટીઆછે. પ્રોટે- સ્ટન્ટ ને કાયેલીક ધર્મમાં ફેરે એ કે પ્રોટેસ્ટન- ટના પાદરીઓ પરણેછે ને પેતાના દેવળમાં કંઈ મૂર્તિ રાખતા નથી. લોકો છેબ્રેજ. લે- ખની કુશળતા ક્રેસથી આળાવી નથી.
૧	ગ્રોટલિ ડન	હાંડન	રેન્સ હાંબ્રેજ	રાજાનું રાજ્ય	પ્રોટેસ્ટન્ટ
૨	આપ. હબ્લી- હાંડ ન	હિરી	સદર	સદર	રોમાનકા થોલીક
૩	ક્રાંસ પારીસ	સેન	ફ્રેન્ચ	પ્રજાસ તાકરા	સદર
૪	રપેન માર્ડિડ	માંડ રપાનિ	જય	રાજાનું રાજ્ય	સદર
૫	પોર્ટુ- ગલ	હિરખો ડેગસ	પોર્ટુગી સદર	સદર	ધુરોપમાં તેઓ વલનદાર ગણતા નથી. પોર્ટુગીઝ (ક્રિસ્ચી) લોક રપેનના લોક કરતાં વધારે ઉદ્યોગીછે.

૧૦. સ્વીડન રાજ્ય	સદર	સદર	સદર
નિર્ગોષ મ, કિ રિત- આના ૧૧ રિ- સેન્ટ પી આ ૨ સુંબ- ર્ગ	૩૨૧	સદર	૩૧૬
૧૨ આઝિરિવિએ-દાન્મુબ આહિં ના	૩૫૬	સદર	૨૦૧

એ બંને દેશ બાળીને એક રાજ્ય થયેલું છે, ને તે લોડા રૂન લોડાની પેઠે કુશળ વહાણવડી છે. નોર્વેમાં બિઠામણું દીઠ માન્યુસને અને હેરને દુઃખ દે છે.

૩૨૧ ભોડામાં પેહેલાં બરાબર સુધારો નહોતો, પણ ત્યાંના પાદશાહ પિટર છૅન્સલ, ને બીજા દેશમાં સુસાદરી કરી સાન જે-ળવી સુધારો દાખલ કર્યો. ત્યાંના રાજાને ખારકહે છે, એ દેશના ઉત્તર ભાગમાં લાન્લાંડ છે ત્યાં રેનડીબર નામે જનાવર થાય છે, તેનું દૂધ લોડા કામમાં લે છે. ને તે તરફના લોડા બહુ ઠીંગણા છે. ત્યાં રિઆળામાં સૂજેર ઉગતો નથી. ત્યાંની જમીનમાં ખરફ બહુ જમશેલો હોય છે. તે કાગ તરફના લોડાને ખાવાનું બરફ તજે શીબાળ જેવી બીજ હોય છે. લાલમાં ત્યાના રાજાએ મણુંક કવાયતી બરફર ભેગું કર્યું છે. એ રાજ્યનો વિસ્તાર અતિ મોટો છે, પણ ધણી જમીન ઉગડ છે.

લોડા રકલેવાનિઅન, હંટાલિઅન, નેગ્રીક છે.

ખરી)				ધાત્વે			
૧૩ રિવત- ખર્ન ખર્ન	ખાર	૦	પ્રજાસ- જનનું જન્મ	પ્રોટરટ	રિવસ લોકો જર્મન કુળના છે, કેદલાક જેવ, ને હટાલિખન પણ છે.		
૧૪ હટાલિ રોખ	ટખર	હટાલિ ખન	પ્રોતર ખખલ	રોખનકા- યોલીક	લોકો હટાલિખન છે, તે હોશિઆરછે, પણ અખળસુને નિર્ધનછે રોખન કાથોલીક ધ- ર્મના અધ્યક્ષ પોપનો સુકામ રોમશ્વેરમાંછે. ને લોકો વિશેષે કરીને ગાયનમાં પ્રવીણછે. રશિઆને ટરકી વચ્ચેલકાલ થઈ ત્યારથી અસલતાન રશિઆના ખંડીઆ તરીકે અસલ આલવેછે. તેમની રાજ્ય વ્યવસ્થા સારી વધી, ને લોકો નિર્ધન ને નિરત્સહીછે. અહીં લોક નિર્ધન છે ને તેનાપર ધણું વરસ થયાં નહારો અખલ આલેછે. આ દે- શનું બીજું નામ યુનાન. એ દેશમાં અહીં પાદશાહ સિઝંદર થાવે ગયો, ને એ દેશ અસલ બહુ આખાદ રિચ્છતિમાં હતો.		
૧૫ યુરોપી કુર્કતા- ન	કુર્ક	કુર્કી ગાની	સુસલ- સુલતા ન	અહીં રોખન ખલ			
૧૬ યીસ આથે- સ	૦	અહીં	રોખન ખલ	અહીં			

કોનસ્ટાન્ટિનોપલથી એક વહાણ યુરોપની મુસાફરી કરવા નીકળે તો માર્ગમાં ક્યાં ક્યાં બંદર, ભૂશિર, સમુદ્ર, અખાત, હી-પકલ, સામુદ્રધુની, સંયોગી ભૂમિઓ આવે ? તેની ક્રમવાર હકીકત નીચે મુજબ.

ભૂમધ્ય સમુદ્રનાં બંદરો.—કોનસ્ટાન્ટિનોપલ, સાલોનીકી, આથેન્સ, નોબિલિયા, કોરિંથ, પત્રાસ, ટ્રિએસ્ટ, વેનીસ, ધિન્ડસી, પાલ્મો, મેસિના, નેપ્લેસ, લેગ્હોર્ન, જનોઆ, અન્કેરેયો, તુલેન, માર્સેઇસ. બર્સિલોના, વાલેન્શીયા, કાર્ટાજીના, જ્યુસ્કાટર, આટલાંટિક મહાસાગરનાં બંદર—કેડિઝ, લિસ્બોન, ઓપોર્ટો, બોર્ડો, નાન્ટસ, બ્રસ્ટ, શાંબર્ગ; ક્યાસે, પોર્ટસ્મૈથ, પ્લીમૈથ, સાધામપટન, બ્રિસ્ટલ, મિલફોર્ડહેવન, લિવરપુલ, ડબ્લીન, લિમરીક, ગાલવે, ગ્રીનાક, લીથ, આબર્ડીન, ડંડી, ન્યુકાસ્ટલ, હલ, લંડન, ડોવર, એસ્ટેન્ડ, આમસ્ટર્ડામ, રાટર્ડામ, હેગ. આલ્ટોના, હામ્બર્ગ, સ્ટેટિન, ડાન્ટઝીક, કોનીગ્સબુર્ગ, કોપનહેગન, રૈગા, સેન્ટપીટર્સબર્ગ, હેલસીંગ્ફાસ્ટ, અંખુ, તોરણીયા, સ્ટાકહોમ, કાલ્મર, કાલેસ્કોના, ગુટેનબુર્ગ, બર્ગન, ઉત્તર મહાસાગરનું બંદર—આર્ખેન્ગલ, કાળાસમુદ્રનાં બંદર—ઓડેસા, સેબાસ્ટોપોલ આઝોર, કાસિપચન સમુદ્રનું આઆખાન. કુલ. ૭૦

ભૂશિરો.—ભુમધ્યસમુદ્રમાં—સ્પાર્ટવિન્ટો, પારસારો, માટાપાન, આટલાંટિકમાં—કુઝ, ટ્રફાલગર, ટરિફા, સેન્ટવિન્સેન્ટ, રોકા, ફિનિસ્ટર, ઓર્ટમાલ, કેપલાહોગ, બાર્ફલુર, લાન્ડસ એન્ડ, કંસીઅર, રાય, સ્કા, કેપનેઝ, ઉત્તર કેપ, નોર્ડકીન. (૧૬)

બેરો.—ભુમધ્યસમુદ્રના—કીત (કાંડિયા) લેમ્નાસ, ઇજના, આ-

ચોનિયન, નિગ્રોપોંટ, સૈક્ષેડીસ, સિસિલી, (મોટામાં મોટા) માલ્ટા, ગ્રોઝો, કોમિનો, સાર્ડિનિયા, કાર્સિકા, એલ્બા, બલિઆરીક, આ-ટલાંટિક માહાસાગરના—વાઇટ, માન, આંગલસી, આયર્લેન્ડ, એટલિન, ચાનલનાટાપુ, હેલ્ડીસ, શેટલાંડ, આર્કની, ફેરો, ઐસ-લાંડ, વાલકેરન, ટેક્સલ, હેલીગોલાંડ, ફેગેન, ઝીલાંડ, ફ્રયુનન, લાલાંડ, ગાયલાંડ, ઓલાંડ, લોફોડન, ઉત્તરમહાસાગરમાં—સ્પીટસબર્ગન, તો-વાઝેન્સા (૩૭)

સમુદ્ર—કાસ્પિયન, આઝોફ, કાળો, માર્મારા, અર્કિપેલેગો, બૂમધ્ય, આધરિશ, ઉત્તર (જર્મનસમુદ્ર), બાલ્ટીક, સ્વેત, (૧૦)

અખાત—સાલોનીકી, પેનીસ, ટોરેન્ટો, જીનોઆ, લેઓન્સ, બિસ્કે, ઇંગ્લીશ ચાનલ, જ્યાજ્ ચાનલ, લિમ્ફ્યોર્ડ, સ્કાગરાક, કાટી-ગાટ, રૈગા, ફ્રિનલાંડ, મોથનિયા, ઓનીગા, આર્ખેન્ગલ, (૧૬)

દ્વીપકલ્પ—ક્રિમિયા, મોરીઆ, ઇટાલિ, સ્પેનપોર્ટુગાલ, જટ-લાંડ, ને સ્કાડિનેવિયા (૬).

સામુદ્રકુતી—યેનીકલ, બાસફરસ, ડાઈનલસ, ઓત્રાન્ટો, મે-સિના, બોનિફ્રેશીઓ, જીબ્રલ્ટર, ડોવર, સૈન્ટ, એટલેટ, લિટલબેલ્ટ એરીતે ૧૧ આવે.

સ—કાળા સમુદ્રને મળનારી વહીઓનાં નામ, ક્યાંથી નીકળી, ક્યાં ક્યાં દેશમાં વહી કાને મળે છે, તેનાપર ક્યાં ક્યાં શહેર છે તે બોલો?

ઉ—હા-થુબ. એ આલ્પ્સ પર્વતમાંથી નીકળી, જર્મની, આ-સ્ત્રિયા, ને ટુર્કસ્તાનમાં વહી કાળા સમુદ્રને મળે છે. તેનાપર વિએના, પ્રેસબર્ગ, પ્રેસ્થ, બ્યુડા, બેચએડ, સિલિસ્ત્રિયા, ઇસ્તંબુલ, એ શહેર,

છે. તેની શાખા. ધન, રૂવ, થીસ, સેવ.

નીપર—એ રશિઆમાં વહી કાળા સમુદ્રને મળેછે. તેનાપર ક્રિએક, ખર્સન શહેરછે.

ડોન—એ રશિઆમાં વહી આઝોફ સમુદ્રને મળેછે. તેનાપર તુલા, આઝોફછે.

કાસ્પિયનને મળનારી—વોલ્ગા, યુરલ.

વોલ્ગા—એ યુરોપખંડમાં મોટામાં મોટી નદીછે તે રશિઆમાં વહીને કાસ્પિયન સમુદ્રને મળેછે. તેનાપર કાસાન, સારાતોફ, આસ્ત્રાખાનછે.

યુરલ—એ યુરલ પર્વતમાંથી નીકળી કાસ્પિયન સમુદ્રને મળેછે એ નદી યુરોપ ને એશિઆની સરહદમાં વહેછે. તેનાપર ઓરનબર્ગ, આત્સક શહેરછે.

ભુમધ્ય સમુદ્રને મળનારી નદીઓ—પો, આદિજ, આનો, ટેઅર, હોન, ધબો.

પો—આફ્રિકા પર્વતમાંથી નીકળી આદ્રિઆટિક સમુદ્રને મળેછે. તેના પર ટચુનિસ શહેરછે.

આનો—આપીનૈસ પર્વતમાંથી નીકળી ઇટાલિમાં વહી ભૂમધ્ય સમુદ્રને મળેછે તેનાપર ફોરોસેન્સ શહેરછે.

ટેઅર—હકીકત ઉપર પ્રમાણે તેનાપર રોમ શહેરછે.

હોન—એ આફ્રિકા પર્વતમાંથી નીકળી ફ્રાંસમાં વહી લેઓન્સના અખાતને મળેછે. તેનાપર લેઓન્સ શહેરછે. તેની શાખા સોન.

ઘોષ્ટ્રા—સ્પેનમાં વહી જૂમધ્ય સમુદ્રને મળેછે તેનાપર સારા-
ગાસા શહેરછે.

આટલાંટિકને મળનારી નદીઓ વિષે—ટેગસ, ડુરો, ગા-
રોન, લુઓર, સેન, શાનન, ટેમ્સ, માઉસ (મ્યુસ). બ્રાઈન, વી-
સર, એલ્બ, ઓડર, વિસ્ત્યુલા, પશ્ચિમ દ્વીપ, ઉત્તર દ્વીપ.

ટેગસ—એ સ્પેન ને પોર્ટુગાલમાં વહી આટલાંટિક મહા-
સાગરને મળેછે તેનાપર ટોલીડો, ને સિરબોન શહેરછે.

ડુરો—હકીકત ઉપર પ્રમાણે તેના પર ઓપોર્ટો શહેરછે.

ગારોન—એ ફ્રાંસમાં વહી બ્રિસ્ટેના ઉપસાગરને મળેછે. તેના
પર બોર્ડો શહેર છે.

લુઓર—હકીકત સર તેનાપર નાન્ટસ છે.

સેન—સિવેન પર્વતમાંથી નીકળી ફ્રાંસની ઉત્તરમાં વહી ઇંગ્લીશ
અનલને મળેછે તેનાપર પારીસ, રૂઆંગ શહેર છે.

શાનન—એ આયર્લેન્ડની પશ્ચિમમાં વહી આટલાંટિકને મળેછે
તેનાપર લીમરીક છે.

ટેમ્સ—એ ઇંગ્લાંડની પૂર્વમાં વહી, જર્મન સમુદ્રને મળે છે.
તેનાપર લંડન ને ઓક્સફર્ડ શહેર છે.

માઉસ—(મ્યુસ) એ બેલ્જિયમ ને હોલાંડમાં વહી જર્મન
સમુદ્રને મળેછે. તેનાપર રોટડામ શહેરછે.

બ્રાઈન—એ સ્વિતઝર્લાંડની ઉત્તરમાંથી નીકળી, સ્વિતઝર્લાંડ,
જર્મની, ને હોલાંડમાં વહી જર્મન સમુદ્રને મળેછે. તેપર જાલ, સ્ટ્રા-
ટસબર્ગ, કોલોન છે.

વીસર—જર્મનીની ઉત્તરમાં વહી જર્મન સમુદ્રને મળેછે તેપર ઐમેન છે.

એલ્બ—એ આશ્ચિઆમાંથી નીકળી જર્મનીની ઉત્તરમાં વહી જર્મન અથવા ઉત્તર સમુદ્રને મળેછે. તેપર ટ્રેસડન, હામ્બર્ગ, માગડેબુર્ગ, ને અલ્ટાના શહેરછે.

ઓડર—એ આશ્ચિઆમાંથી ઉત્પન્ન થઇ જર્મનીમાં વહી બાલ્ટીક સમુદ્રને મળેછે. તેપર બ્રેસ્લો, ક્રાન્કફર્ટ, સ્ટેટિનછે.

વિશ્ચુલા—એ આશ્ચિઆમાંથી ઉત્પન્ન થઈ હોલાંડને જર્મનીમાં વહી બાલ્ટીક સમુદ્રને મળેછે. તેના પર લેમ્બર્ગ, વાર્સા, ડાન્ટઝીકછે.

પશ્ચિમ દ્વીના—એ રશિયાની પશ્ચિમમાં વહી રૈગાના અ-ખાતને મળેછે. તેના પર રૈગા શહેરછે.

ઉત્તર દ્વીના—એ રશિયાની ઉત્તરમાં વહી શ્વેત સમુદ્રને મળેછે તેના પર આર્ખેન્ગલ છે.

નં.	નામ.	શું છે.	કયા દેશમાં	ગાળુવા લાયક.
૧	લાડોગા	સરોવર	રશિયા	યુરોપમાં મોટામાં મોટું મીઠા પાણીનું સરોવર છે.
૨	ધન્સપ્રક	શેહર	આસ્ટ્રિયા	એમાં યુનિવર્સિટી (વિદ્યાલય) છે.
૩	ડોફ્રીલડ	પર્વત	નોર્વે	ત્યાંનાં જંગલમાં ખીહામણાં રીંછ બહુ રહે છે.
૪	અબ્રાહર	કિલ્લો	સ્પેન	ત્યાં આમળા ધણું વાંદરાં છે, તે કિલ્લો ઇંગ્રેજનેતામે છે. વિદ્યા-યત જનારા જમીન મારે ન જતાં દરિયા કાંઠે ત્યાં થઇને પણ જન્ય છે ને તે રસ્તે ૨૬ દિવસ લાગે છે.
૫	સેબાસ્તપોલ	શેહર	રશિયા	રશિયાનું નૌકાસેનાનું સ્થળ છે.
૬	આલ્પ્સ	પર્વત	ફ્રાંસ, સ્વિત્ઝર્લેન્ડ, ઇટાલી, આસ્ટ્રીયા.	એ પર્વત પર હમેશાં ધરફ રહે છે, ઉનાળામાં પણ આગળતો નથી. તે ધરફનો કોઈવાર વધારો થઈ ઢગલે ઢગલા પડીને કોઈ ગામ તથા ઘરોનો નાશ કરે છે. તેનું શિખર મોંઝલા ૧૬ હાજર ફૂટ ઉંચું છે.
૭	લ્યુએક	શેહર	જર્મની	સ્વતંત્ર શેહર છે.
૮	મોસ્કો	"	રશિયા	એ મોસ્કવા નદી ઉપર, રશિ-આની જૂની રાજધાની છે.
૯	વિસુવિયસ	શિખર	ઇટાલિ.	એ આપીનૈન્સ પર્વતનું શિખર જવાળામુખી છે તે ખ.સ. પે. ૭૯ માં ફાટયો ત્યારે પોમ્પીએ, ને હન્ડ્રેનેનિઅમ શેહર નાશ પામ્યાં.

૧૦	જીનીવા	શેહેર	સ્વિત્ઝર્લંડ	એ શેહેરમાં ઘડીઆળને ધરેણું સારું બનેછે.
૧૧	ગ્લાસ્ગો	"	સ્કોટલેન્ડ	એમાં વિદ્યાલયછે.
૧૨	હામ્ફ્રેસ્ટ	"	નોર્થ	એ સૌથી ઉત્તરમાં શેહેરછે, ત્યાં બેમાસ સુધી સૂરજ આવ્યમતો નથી.
૧૩	બુચરેસ્ટ	"	તુર્કિસ્તાન	રોમાનિઆ પ્રાંતની રાજધાનીછે.
૧૪	યુરલ	પર્વત	રશિઆ	એમાંથી સોનું વગેરે બીજા ધાતુ જડેછે.
૧૫	પાંડુઆ	શેહેર	ઈટાલિ	એમાં વિદ્યાલયછે.
૧૬	લંડન	"	ઇંગ્લેન્ડ	દુનિઆમાં મોટામાં મોટું શેહેરછે, ને વિદ્યાલયછે. તે સિવાય ગ્રોક્સફર્ડ ને કેમ્બ્રીજમાં છે.
૧૭	ડાન્ટઝીક	બંદર	જર્મની	અનાજના વેપારનું સ્થળ.
૧૮	હેકલા	પર્વત	ઐસલેન્ડ	એ જવાળા સુખી પર્વતછે.
૧૯	અન્વેશ્યો	શેહેર	કાર્સિકામાં	કાર્સિકાની રાજધાનીછે.
૨૦	કાર્પેથિઆન	પર્વત	તુર્કિસ્તાન	એમાંથી સોનું, રૂપુ, તાંબુ, સીસું, ને પારો નીકળેછે.
૨૧	આનિંગન	શેહેર	ઇંગ્લેન્ડ	વિદ્યાલયછે, ને તે સિવાય તે દેશમાં લેડન, યુટ્રેક્ટમાં યુનિવર્સિટીછે.
૨૨	ઓપોર્ટો	"	પોર્ટુગલ	એ દુરો નદી ઉપરછે, ત્યાંનો દારૂ વખણાયછે.
૨૩	પારીસ.	"	ફ્રાંસ	દુનિઆમાં અતિ શોભાવાળું શેહેરછે, ને ત્યાં વિદ્યાલયછે.
૨૪	કાર્લસ્ક્રોના	બંદર	સ્વીડન	નોર્કા સેનાનું સ્થળછે.
૨૫	એટના	પર્વત	સિસિલી	એ જવાળાસુખી પર્વત છે.
૨૬	મેસિના	શેહેર	ઇટાલી	ઈટાલિમાં સ્વતંત્ર શેહેરછે, એ સિવાય બીજાં બોલોના, પાર્મા, બે

૨૭	શ્રિન્ડસી	,,	સેન્ટમરિનો સ્વતંત્ર છે.
૨૮	ઝયુરીક	,,	ઇંગ્લાંડ જનર ત્યાં ઉતરીને ઈ- ટાલિ, સ્વિતઝર્લાંદ ને ફ્રાંસમાં જમ ક્યાલે બંદરમાંથી ઓગખોટમાં બે- શી લાંડન જાયછે તે ટુંકામાં ટુંકે રસ્તે ૧૬ દિવસમાં પહોંચાયછે.
૨૯	પીરિનીઝ	પર્વત	સ્વિતઝર્લાંદ માં ફ્રાંસનેસ્પેનની વચ્ચે.
૩૦	કોઈમ્બ્રા	શેહેર	પોર્ટુગાલમાં
૩૧	પોર્ટસ્માય	બંદર	ધગ્લામાં
૩૨	કિલાર્ની	સરોવર	આયર્લાંડમાં
૩૩	બેલ્ગ્રેડ	કિલ્લો	યુરોપી તુર્ક- સ્તાન
૩૪	વેનિસ	બંદર	આસ્ટ્રિઆમાં
૩૫	શર્બર્ગ	બંદર	ફ્રાંસમાં
૩૬	મ્યુનિક	શેહેર	જર્મનીમાં
			વિદ્યાલય છે.
			એ પર્વતપર સદા બરફ રહે છે.
			વિદ્યાલય છે.
			નોકાસેનાનું સ્થળ છે તે સિવાય ખેલીમાય, મિલફોર્ડેવન છે.
			એ સરોવર સુંદરતાને માટે પ્રખ્યાત છે.
			એ સેવ ને દાન્યુબ નદીના સં- ગમ ઉપર સર્વિઆ પ્રાંતની રા- જધાની છે.
			એ બંદરે ઇંગ્લાંડની મુસાફરી કરનાર ઉતરીને ઈટાલિ, સ્વિતઝ- ર્લાંદ, ને બેલ્જિયમ બોઈ; ઓ- સ્તેન્ડ બંદરથી આગખોટમાં બેશી ઉતરથી લાંડન જાયછે. એ રસ્તે ૧૬ દિવસે પહોંચાયછે,
			નોકા સેનાનું સ્થળ, ને તે સિ- વાય ઓસ્ટ પાણી છે.
			બવેરીઆની રાજધાની, ને વિ- દ્યાલયનું સ્થળ છે. અને તે સિ- વાય બીજાં લિપઝીક, હાલ, ને

૩૭	કેમલીક્ષરી	શેહેર	સાડિનિયામાં	ગ્રોટિંગન છે.
૪૮	ઉષ્કકીન	"	હંગરિમાં	મોહું શેહેર છે.
૩૯	ગાન્થેસ્ટર	"	ઈંગ્લાંડમાં	હુન્નરી માલને માટે પ્રખ્યાત છે.
૪૦	મીલર	સરોવર	સ્વીડનમાં	કાપડ વણવાનાં કારખાના છે, તે તેમાં ૩૫ લાખ માણસ કામે લાગેલાં છે.
૪૧	લિએજ	શેહેર	બેલ્જિયમમાં	એના ઉપર સ્ટાકહોમ શેહેર છે.
૪૨	માસેલ્સ	બંદર	ફ્રાંસમાં	તે સિવાય "લીજ" વેનર, વેટર સરોવર છે.
				લુવાર કામ તથા ઘડીઆળો બને છે.
૪૩	બેલફાસ્ટ	શેહેર	આયર્લેંડમાં	ઈંગ્લાંડ જનાર પારીસ જોવા વાન સ્તે ઉતરે છે. તે રેલવે રસ્તે પારીસ થઈ, ક્યાંકે બંદરથી આગળ ખોટમાં બેસી ડોવર થઈ; લંડન જાય છે; આ રસ્તે ૨૧ દિવસે પહોંચાય છે.
૪૪	ન્યુકાસ્ટલ	"	ઈંગ્લાંડમાં	શણતું કાપડ સાઈ થાય છે.
૪૫	કીલ	"	જર્મનીમાં	એ સિવાય બેલ્જિયમમાં માલીન્સ પણ એજ કામને માટે પ્રખ્યાત છે.
૪૬	કોલ્લન	પર્વત	નોર્વેમાં	તેની પડોશમાં કાયલાની ખાણો છે.
૪૭	મર્થરતિલ્	શેહેર	વેલ્સમાં	લ્યુએકનું સ્વતંત્ર શેહેર ટૂંક નદીને કાંઠે છે.
	વિલ્લ	"		નોર્વેની ઉત્તરમાં છે.
૪૮	લિંગની	"	હેલાંડમાં	એ વેલ્સમાં મોટામાં મોટું શેહેર છે.
				ત્યાં આગળ લડાઈ થઈ હતી તેમાં હાર્ડિંગનો હાથ કપાયો હતો.

(૧૧૨)

લેખાં—

વ્યાજના હિસાબ—૧૮જા રૂ. અસાડ શુદ્ધ ૨ થી આ-
સો વદ.)) સુધી રહ્યાં. ૮ આનાની તેરીખ વ્યાજશુ?

અસાડ શુદ્ધ ૨ થી આસો વદ.)) સુધી ૩૧ માસ ૧૩ દી-
વસ થયા. $૧૮જા \times ૩૧ = ૬૪૬૧$ $૧૮જા \times ૧૩ \div ૩૦ = ૮૧૧ + ૬૪૬૧ = ૭૩૭૧$
કુલ સર $\times ૮$ આનાની તેરીખ = ૩૧૧ રૂ. ૩ આના.

રીત—૩૫૧આનો ને મહિનાનો ગુણાકાર કરી પ્રથમ સર. કા-
ઢવો, ને દિવસનું કહ્યું હોય તો ૩૫૧આને દિવસના ગુણાકારને ૩૦ એ
ભાગી અથવા સાડાસાતનો પાનો ઉપયોગ કરી સર કહાડી મહિનાના
સરમાં મેળવવો. દિવસનો ગુણાકાર કરવામાં જા નો ૦ ની પાંતી
દિવસમાં અથવા ૩૫૧આમાં લાગતી હોય તો લાંબો ગુણાકાર ન
કરવો જેમ ઉપરનાજ દાખલામાં $૧૮જા ના ૬૧ \times ૧૩ = ૮૧૧$ આપેછે.
તો ત્યાં તે રીત લગાડવી. વળી સરને આનાની તેરીખે ગુણતાં જે
આવે તેને બદામ જાણવી પણ તેનો ગુણાકાર લાંબો ન થાય માટે
સરમાંથી જમણી બાજુના એ આંકડા મૂકી દેતાં બાકી રહે તેટલા
સેંકડાનો ને આનાની તેરીખનો ગુણાકાર તેટલા આના જાણવા, ને
મૂકી દીધેલા આંકડાને આનાની તેરીખે ગણતાં જે આવે તે બદામ;
તેના આના કરીને જવાબ માંડવો.

અમુક ટકાની તેરીખ કહી હોય તો સરને તેટલાએ ગુણતાં
દોકડા આવે, ને એક દોકડાની તેરીખ કહી હોયતો એમ સમજવું કે
દર. વરસે દર સેંકડે ૧૨ ટકા અથવા દર સેંકડે દર મહિને એક
ટકા. બ દોકડા = ૧૨સે ૩ ટકા. દોકડાની તેરીખ વાળો હિસાબ મં-

ડાવે તો સરને જોટલા દોકડાની તેરીખ કહી હોય તેટલા દોકડાએ
ગુણતાં જે આવે તેટલા દોકડા સમજવા. દાખલો ૮૦૩. ૮ દિવસ
રજા ૦૥૥ દોકડાની તેરીખ. $૮૦ \times ૮ + ૩૦ =$ આશરે ૨૧૫૦ ૥૥૥ દોકડો =
૧૫૥૥ દોકડાને ૩ બદામ. દિવસના ગુણાકારનો સર કાઢતાં જો ૩૥૥
કે તે ઉપરનો આંકડો વધે તો ૦૮ ગણી લેવો ને તેની નીચેનો આં-
કડો વધે તે આંકડો મૂકી દેવો, અથવા વધારે ખરો જવાબ લાવ-
વાને એક આની બેઆની ગણવી.

હમેશાં અમુક રકમ વ્યાજ આવે, ને તેરીખ આપી હોય
તો મુદલ કેટલા? તે ગણવાની રીતો.

હમેશાં અથવા દરરોજ અમુક રૂપીઆ વ્યાજ આવે ને અ-
મુક આનાની તેરીખ કહી હોય તો રૂપીઆના આના કરી તેને ૩
હજારે ગુણી આનાની તેરીખે ભાગવા. ભાગાકાર આવે તેટલા મુદલ
રૂપીઆ. દરરોજ ૩ રૂપીઆ આવે તેરીખ ૯ આના મુદલ કેટલા?
૩૧૩. ના આના $૫૨ \times ૩૦૦૦ \div ૯ = ૧૭૩૩૩$ આના મુદલ. એ ઉપરથી
હમેશાં અમુક આના વ્યાજ આવે તેની રીતે ઉપર આવી ગઇ. હમે-
શાં અમુક પૈસા કહ્યા હોય તો ૭૫૦ ગુણી આનાની તેરીખે ભાગવા.
પાઈ કહી હોય તો ૨૫૦ ગુણવા, અમુક દોકડા કહ્યા હોય તો ૪૮૦
એ ગુણવા, અમુક બદામ કહી હોય તો ૩૦ એ ગુણી આનાની
તેરીખે ભાગવા. અમુક ટકા કે દોકડાની તેરીખ કહી હોય તો તેની
આનાની તેરીખ કાઢી ભાગવું જોઈએ.

મોતીના તોલના હિસાબ—તેની સેહેલી રીત નીચે મુજબ.

અમુક દાણા તોલમાં જોટલી રતી આપ્યા હોય તેનો વર્ગ કર-

(૧૧૪ :)

વો ને તેને ૯ આના બે પાઈએ ગુણુવા. તે ગુણાકારને બે તેટલાજ દાણાના ચવ કહ્યા હોય તો તેટલાએ ભાગવા; પણ તેમાંથી એક દાણાના ચવ કહ્યા હોય તો તે દાણાના વર્ગે ભાગવા. ભાગાકાર આવે તેટલા આના. તેને ૧૬ ભાગી ચવ, આના, પાછ, અથવા ચવ, આના, બદામમાં જવાળ માંડવો. એક દાણાના ચવ કાઢ્યા પછી તે ઉપરાંતના દાણાનો જવાળ કાઢવો હોય તો તેટલાએ ગુણુવા. જેમ ૩ મોતીના દાણા તોલમાં ૬૫ રતી તો બે દાણાના ચવ કેટલા? $૬૫ \times ૬૫ = ૪૨૨૫$ આના બે પાછ. $= ૩૮૭$ બાપાઈ. $+ ૨ \times ૩ = ૬ = ૪૩$ આના ૩૧ બદામ એક દાણાનો જવાળ. $\times ૨ = ૮૨$ આના ૬૫ બદામ. જવાળ પા ચવ ૨ આના ૬૫ બદામ.

હુંડીઆમણના હિસાબ—તેની ચાર રીતો છે, તે નીચે મુજબ. જ્યારે આપણે અમુક રૂપીઆ ખીજે ગામ મળે એવી રીતે હુંડી કરાવીએ, અને અહીં કેટલા ભરવા તેની અંદર, ને ઉપર ભાવ પ્રમાણે બે રીતો થાય છે. ને આપણે અમુક રૂપીઆ ભરીને હુંડી કરાવીએ, અને દેશાવરમાં કેટલા મળશે તેની અંદર ને ઉપર ભાવ પ્રમાણે બે રીતો એ રીતે ૪ રીતો થાય છે. ૧૦૦ રા. ની ઉપરનો તે ઉપર ભાવ, ને સોની અંદરનો તે અંદર ભાવ. જ્યારે અંદર ભાવ હોય ત્યારે હુંડી લેનારને ફાયદો તેની રીત તથા દાખલો નીચે મુજબ.

૫૧૨૫ ની હુંડી કરાવવી ભાવ ૬૫૫ તો ભરવા કેટલા? આમાં ૭ આના અંદર ભાવ છે તેનો વગવ $૫૦૦ \times ૬ = ૩૦$ આના ૧૨૫૫ $\times ૬ = ૭૫૫૫$ બદામ થયો તે મુદ્દલમાંથી બાદ કરતાં ૫૧૦૫—૩

આનાને ૨૪ બદામ જવાબ એટલા રૂપીઆ ભરવાથી દેશાવરમાં
૫૧૨૦૦ મળે.

ઉપર બાવનો દાખલો—૪૬૩૦—ની હુંડી ઠરાવતી, બાવ ૧૦૧૧
તો ભરવા કેટલા? $૪૬૩૦ \times ૧૧ = ૬૯૪૩૦$ દોઢડાને ૩૦ બદામ. ૪૬૩૦
+ ૬૯૪૩૦ રૂ. ૧૯૧૧૦ દો. ને ૩૦ બદામ. = ૪૭૦૦ રૂ. ૧ દો. ૩૦ બદામ.
ભરવાથી દેશાવરમાં ૪૬૩૦ મળે.

અમુક રૂપીઆ ભરીને હુંડી કરાવીએ, અને તેમાંથીજ બાવ
પ્રમાણે વધવટ થતાં કેટલાની હુંડી થશે. એમ કહ્યું હોય, અને બાવ
અંદર હોય તો વટાવનો વટાવ ચડાવવો. જેમકે ૩૩૩૦૦ બધા. બા-
વ ૯૯૦ કેટલાની હુંડી થશે? આમાં ૦૦૦ ટકો અંદર ભાવછે.
 $૩૩૩૦૦ \times ૦૦૦ = ૨$ રૂ. ૫૦ દો. ૩૦ બ. એ ૩૩૩૦૦ નો વટાવ આ-
વ્યો. $૨ \times ૦૦૦ = ૧૦૦$ દો. ૨ રૂપીઆનો વટાવ આવ્યો. $૫૦ + ૧૦૦ = ૧૫૦$
દોઢડા થયા. $૧૫૦ \times ૦૦૦ = ૩૯૦૦૦$ જેઆની ફોકડા. + ૩૦ બદામના ફો-
કડા ૨૦૦૦૦ મળીને કુલ ફોકડા $૫૯૦૦૦ + ૪૦૦૦ = ૬૩૦૦૦$ ફોકડા એ-
ટલે તેનો આશરે ૦૦૦ ફોકડો ગણી લેવો. $૫૯૦૦૦ + ૦૦૦ = ૬૦૦૦૦$ ફોકડા,
૫૧૧૦ દોઢડા, ૨ રૂપીઆ. = ૨૦૦ રૂ. ૨ દો. ૧૦ ફો. + ૩૩૩૦૦ = ૩૩૬
રૂ. ૧૪૦ દો. ૧૦ ફો. જ. ઉપર બાવનો દાખલો કહ્યો હોય તો વ-
ટાવનો વટાવ બાદ કરવો. ને ધાર્યાની રીતે હિસાબ ગણવા. દા. ૮૨૮૦૦
બધા બાવ ૧૦૦૦— તો વટાવ બાદ જતાં કેટલાની હુંડી થશે? આ-
માં પાંચ આના ઉપર ભાવછે તો પ્રથમ ધાર્યા ૮૨૬૪૫ = ૨૦૦૦ ૫
બદામ. ૮૨૬ + ૨૦૦૦ ૫ બદામ = ૮૨૮૦૦ ૫ બદામ. ૮૨૮૦૦ — ૮૨૮૦૦ ના
૫ બદામ = ૪૦ દોઢડા ને ૨ બદામ. તેમાંથી ૪૦ દોઢડા ધાર્યા $૪૦ \times ૫ = ૨૦૦$

ઉપવીશવાશી. ૪૧ દોકડા ને ૨ બદામ—૨૧૧ ઉપવીશવાશી. બાકી ૨૬૧
 ૧૧૧ બદામને ૨૧૧ વીશવાશી. તેમાંથી ધારી ૧૧૧ બદામતો ૧૧૧×૫=૫૫૫
 પ્રતિઉપવીશવાશી. માટે જવાબ જેટલા જેટલા ધારેલા તેટલા ૩૧.
 દો. ને બદામ. ૮૨૬ ૩૧. ૪૧ દો. ને ૧૧૧ બદામ જ.

ઉપર બાવ ટકા હોયતો ધારેલા રૂપીઆને ગુણતાં દોકડા આવે,
 દોકડાને ગુણતાં ફોકડા આવે, ફોકડાને ગુણતાં ઉપફોકડા આવે. તેનું
 ફોટક ૧૦૦ ઉપફોકડા=૧ ફોકડા. ૧૦૦ ફોકડા= ૧ દોકડા. ૧૦૦
 દોકડા= ૧ રૂ. ૧ બદામના ૬૧ ફોકડા ગણીને હિસાબ જેમ સુગમ-
 તાથી થાય તેમ કરવા.

અંકગણિત—

દશાંશવિષે—દશાંશ અપૂર્ણાંક લખવાની રીત એકે પ્રથમ
 જેટલા અંશ હોય તેટલા લખવા પછી છેદમાં જેટલાં મીડાં હોય
 તેટલા આંકડા જમણેથી ડાબી તરફ ગણીને (•) દશાંશ ચિન્હ મૂકવું.
 જેમકે $\frac{૬૩૦૦૦}{૧૦૦૦૦} = ૦.૦૦૬૩$ જેટલા આંકડા ખૂટે તેટલાં ડાબી ત-
 રફ મીડાં ચડાવવાં. દશાંશ ચિન્હ એકમની પછી, અને દશાંશની
 પેહેલાં મૂકાયછે. દશાંશ બોલવાની રીત એ કે પ્રથમ જેટલા પૂર્ણાંક
 હોય તેટલા પૂર્ણાંક બોલી પછી અંશ બોલી, એક, દશ એમ દશાંશ
 ચિન્હ સુધી છેદ ગણીને તેને છેડે અંશ એવો ઉચ્ચાર કરવો. જેમ
 ૭.૦૦૦૫૦૬ સાત પૂર્ણાંક પાંચસેં નવ દશ લક્ષાંશ. સો—સતાંશ,
 હજાર—સહસ્રાંશ, લાખ—લક્ષાંશ, કરોડ—કરોડાંશ ઇત્યાદિ. દશાં-
 શના સરવાળા, બાદબાકી કરતીવેળારકમ બરાબર અનુક્રમે માંડવી,
 ને દશાંશ ચિન્હ નીચે દશાંશ ચિન્હ લાવવું. જોઈએ. પછી સાદી :

સંખ્યાની પેટે સરવાળો બાદબાકી કરી દશાંશમાંથી જે બિંબા આવે તે પૂર્ણાંકમાં મેળવવી અગર બાદ કરવી. પણ દશાંશ ચિન્હ નીચે દશાંશ ચિન્હ મૂકવું.

દશાંશ અપૂર્ણાંકના સમછેદ કરો એમ કહેતો પેહેલી સરવાળાની પેટે રકમો બરાબર માંડીને જે સંખ્યાના સૌથી વધારે દશાંશ સ્થળ હોય, તેટલાં બધી સંખ્યાઓનાં દશાંશ સ્થળ જમણી તરફ મીડાં ચડાવીને સરખાં કરવાં.

ચડતાને ઉતરતા અનુક્રમમાં ગોઠવવા વિષે—સમછેદ કર્યા પછી જે ચડતા અનુક્રમમાં ગોઠવવાનું કહે તેો દશાંશ ચિન્હ જાણે નથી એમ જ જાણીને રકમો પર તપાસ કરવી જે નાની રકમ હોય તે પેહેલી, અને સૌથી મોટી રકમ છેલ્લી આવવી જોઈએ.

ઉતરતા અનુક્રમનું કહે, ત્યારે પણ સમછેદ કર્યા પછી દશાંશ ચિન્હ જાણે નથી જ એમ જાણીને રકમો તરફ નજર કરવી. જે બારે પરિમાણની રકમ હોય તે સૌથી પેહેલી, ને હલકા પરિમાણ વાળી સૌથી છેલ્લી આવવી જોઈએ. દશાંશમાં દરેક આંકની કીમત જૂદી જૂદી માંડવાનું કહેતો અંશનો અકેકો આંકડો લઈ ત્યાંથી દશાંશ ચિન્હ સુધી ગણી ગણીને ડાબી તરફ મીડાં મૂકી રકમો લખ્યાં જવી. દા—૫, ૦૦૧૦૩, ૦૮૬, ૦૭૯૫૭૪ એને ચડતા ને ઉતરતા અનુક્રમમાં લખો તથા છેલ્લી રકમના દરેક આંકની કીમત જૂદી જૂદી માંડી બતાવો!

આદાખલામાં છેલ્લી રકમના જેટલાં એટલે પાંચ દશાંશ સ્થળ બધી રકમનાં ક્રમો—૫૦૦૦૦, ૦૦૧૦૩૦, ૦૮૬૦૦૦, ૦૭૯૫૭૪ એ

પ્રમાણે સમ છેદ કર્યો. ચડતા અનુક્રમમાં—૦૧૦૩, .૫, .૭૬૫૭૪, .૮૬ હવે ઉતરતા અનુક્રમમાં—૮૬, .૭૬૫૭૪, .૫, .૦૧૦૩ દરેક અંકની કીંમત જૂદી જૂદી—૭, .૦૬, .૦૦૫, .૦૦૦૭, .૦૦૦૦૪ એવી રીતે લખવી. દશાંશ ચિન્હ જાણે નથી એમ તપાસ કરી જોવાથી ઉપરની રકમમાં ભારે રકમ ૮૬ હજારની ને હલકામાં હલકી રકમ એક હજાર ત્રીશની તરત માલમ પડી આવેછે.

દશાંશમાં જમણી તરફ શુન્યો ગમે તેટલી વધારીએ, તોપણ તેની કીંમતમાં ફેર પડતો નથી, કેમકે તેમાં એક શુન્ય વધારવાથી અંશને છેદ બંનેને સરખી રકમે ગુણ્યા બરાબર થાયછે. માટે તેની કીંમતમાં ફેર પડતો નથી. જેમ .૮૨ ($\frac{૮૨૦૦}{૧૦૦}$) તે ઉપર એક મીડું ચડાવવાથી .૮૨૦ ($\frac{૮૨૦૦૦}{૧૦૦૦}$) એ રીતે ૧૦ ગુણ્યા બરાબર થયા. ડાબી તરફ મીડું વધારવાથી તેની કીંમત ૧૦ ગણી ઓછી થઈ જાયછે,

દશાંશ અપૂર્ણાંકના લઘુતમ સાધારણ ભાજ્ય તથા દૃઢભાજક કાઢવાની રીત—જે સંખ્યા મંડાવી હોય, તે બંને સંખ્યાનાં દશાંશ સ્થળ સરખાં કરવાં; અને તેમને પૂર્ણાંક માનીને દૃઢભાજક અથવા લઘુતમ સાધારણ ભાજ્ય કાઢવો. જે જવાબ આવે તેનાં પણ દશાંશ સ્થળ તેમના જેટલાં કરવાં. જેમ ૧૩૫૩.૬ અને ૨૩૧.૪૮=૨૩૧.૪૮ અને ૧૩૫૩.૬૦ બંનેનાં દશાંશ સ્થળ સરખાં કર્યો. પ્રછી તેમને પૂર્ણાંક માની દૃઢભાજક કાઢતાં ૩૬ આવ્યો ને એ દશાંશ સ્થળ માટે .૩૬ દૃઢભાજક.

દાખલો (૨) .૫૧૨, .૪૦૬૬ એનો લઘુતમ સાધારણ ભાજ્ય કાઢો!

રીત—પ્રથમ તેનાં દશાંશ સ્થળ સરખાં કર્યો .૫૧૨૦, ૪૦૬૬

પછી પૂર્ણીકની પેઠે લઘુતમ સાધારણ ભાજ્ય કાઢતાં ૨૦૪૮૦ આવ્યા તેમાં ચાર દશાંશ સ્થળ કાપી જવાખ માંડ્યો તો ૨૦૦૪૮ આવ્યા.

દશાંશ ગુણાકારમાં સાદા ગુણાકારની પેઠે ગુણાકાર કરીને પછી ગુણ્ય ને ગુણક બંનેનાં દશાંશ સ્થળ ગણીને ગુણાકારની જમણી તરફથી ગણીને દશાંશ ચિન્હ મૂકવું. અંક ખૂટે તો મીંડાં વધારી ચિન્હ મૂકવું.

દશાંશ ભાગાકારમાં ચિન્હ મૂકવાની રીત—(૧) દશાંશ ચિન્હ જાણે નથી એમ જાણીને સાદા ભાગાકારની પેઠે ભાગાકાર કરવો, પછી ભાજ્યનાં દશાંશ સ્થળમાંથી ભાજકનાં દશાંશ સ્થળની બાદબાકી જેટલાં દશાંશ સ્થળ ભાગાકારની જમણી તરફથી ગણી ચિન્હ મૂકવું. પણ ભાગાકારમાં તેટલાં સ્થળ ન હોય, તો ડાબી તરફ શુન્યો માંડીને ચિન્હ મૂકવું.

(૨) ભાજ્યને ભાજકમાં સરખાં દશાંશ સ્થળ હોય, તો ભાગાકાર આવે તેટલા પૂર્ણીક.

(૩) ભાજક પૂર્ણીક હોય તો ભાજ્યનાં દશાંશ સ્થળ જેટલાં ભાગાકારમાંથી ગણીને ચિન્હ મૂકવું.

(૪) ભાજ્યમાં ભાજક કરતાં ઓછાં દશાંશ સ્થળ હોય, તો ભાજ્યમાં શુન્યો વધારી દશાંશ સ્થળ સરખાં કરવાં ને ભાગાકાર આવે તે પૂર્ણીક સમજવા.

ભાગાકાર કરતાં પુનરાવર્ત આંકડો ક્યાંથી આવશે તે ઓળખવા સાર કોઈ ભાગ ચલાવતાં જે શેષ વધેલા હોય, તેટલાજ શેષ જો એ ચાર કે તેથી વધારે આંકડાનો ભાગ ચલાવ્યાં પછી વધે તો

આગળના અંકથી તે તે અંક સુધીના આંકડા પુનરાવર્તના સમજવા.

દશાંશ અપૂર્ણાંકને વ્યવહારી અપૂર્ણાંકમાં ન લખતાં તેમજ રાખીને અતિ સંક્ષેપ કાઢવો હોય તો તેઓને અંશને છેદમાં લખીને અતિ સંક્ષેપ કાઢીને પછી દશાંશ ભાગાકાર કરવો જોઈએ. દા.
 $\frac{૧.૨૫૫}{૬.૦૦૪} \times \frac{૧૨.૫૫}{૬.૦૦૪}$ એને $\frac{૦.૧૨૫૫૦}{૬.૦૦૪}$ એ લાગો !

રીત— $\frac{૧.૨૫૫}{૬.૦૦૪} \times \frac{૧૨.૫૫}{૬.૦૦૪} \times \frac{૧૦૦૦૦}{૬.૦૦૪} = \frac{૧.૨૫૫૦૦}{૦.૦૦૬૦૦૪}$ તેનો દશાંશ ભાગાકાર કરતાં = ૧૨૫૦૦૦૦૦૦. જ.

વ્યવહારી અપૂર્ણાંકને દશાંશમાં લાવવાની રીત એકે તેના અંશને છેદે ભાગવા. દશાંશ ચિન્હ ભાગાકારની રીત પ્રમાણે મૂકવું.

પુનરાવર્ત દશાંશ—વ્યવહારી અપૂર્ણાંકને દશાંશનું રૂપ આપતાં કોઈ વખત ભાગાકારનો પાર આવતો નથી, ને એકને એક અંક ફરી ફરીને આવેછે; તેને પુનરાવર્ત દશાંશ કહેછે. ને ભાગાકાર કરતાં તેનો અંત આવી જાય તો અંતવાન દશાંશ કહેછે.

પુનરાવર્ત દશાંશના બે પેટા ભાગછે (૧) શુદ્ધ પુનરાવર્ત (૨) મિશ્ર પુનરાવર્ત. વ્યવહારી અપૂર્ણાંકને દશાંશનું રૂપ આપતાં ફરી ફરીને આવનારા અંકનો આરંભ દશાંશ ચિન્હથીજ શરૂ થાય, તો તેને શુદ્ધ પુનરાવર્ત દશાંશ કહેછે. પ્રભુ દશાંશ ચિન્હ પછી થોડા અંક અંતવાન આવે, ને પછી ફરી ફરીને અંક તેના તે આવવા માંડે; તો તેને મિશ્ર પુનરાવર્ત દશાંશ કહેછે. એ જ આંકડા ૫૨૧ ફરીને આવેછે, તેને પુનરાવર્ત પ્રદેશ કહેછે.

દાખલામાં એમ માગ્યું હોયકે આ દશાંશ તે શુદ્ધ. અંતવાન, કે મિશ્ર પુનરાવર્ત દશાંશ થશે? તે કારણ સહિત સમજાવો? એમ

કહેતો પ્રથમ તેના આગ્રહકાર ઉપરથી ઉપર કહ્યું તે રીતે શુદ્ધ કે મિ-
ત્ર કે અંતવાન દશાંશ ઓળખી કાઢીને પછી તે દરેકનું કારણ નીચે
મુજબ કહેવું.

અંતવાન દશાંશ થવાનું કારણ—અપૂર્ણાકનો અતિ સંક્ષેપ
કર્મો પછી છેદમાં ૨ અથવા ૫ અથવા તેના ધાત સિવાય ખીજે
આંકડો નથી માટે તેનું ૩૫ અંતવાન દશાંશ આવશે.

શુદ્ધ પુનરાવર્ત આવવાનું કારણ—અપૂર્ણાકનો અતિ સંક્ષેપ
કર્મો પછી તેમાં બે અથવા પાંચ અથવા તેનો કોઈ ધાત નથી,
માટે શુદ્ધ પુનરાવર્ત આવશે.

મિત્ર પુનરાવર્ત આવવાનું કારણ—એકે અતિ સંક્ષેપ ૩૫ આ-
પ્યા પછી છેદમાં બે અથવા પાંચ અથવા તેના કોઈ ધાત વાળા
આંકડા પણ હોય, ને તે સિવાયના ખીજા પણ આંકડાછે; માટે તે-
નું ૩૫ મિત્ર પુનરાવર્ત દશાંશ આવવાનું.

અપૂર્ણાકને દશાંશનું ૩૫ આપતાં કેટલાં દશાંશ સ્થળ આ-
વશે તે વિષે—અંતવાન દશાંશમાં છેદમાં બે અથવા પાંચ એમાંથી
જેના અવયવ વધારે વાર આવ્યા હોય તેટલાં દશાંશ સ્થળ આવ-
શે. જેમ $\frac{૧૬૦૦૦}{૧૬૦૦૦}$ એમાં ૧૬૦૦૦ ના અવયવ $૨ \times ૨ \times ૨ \times ૨ \times ૫ \times ૨$
 $\times ૫ \times ૨ \times ૫ \times ૨ = ૭$ તેમાં જેના અવયવ ૭ વખત આવ્યાછે માટે દશાં-
શ સ્થળ ૭ આવશે. તે ઉપરથી હરકોષ્ટ અંતવાન દશાંશમાં કેટલાં
સ્થળ આવશે એ કાઢવાની સહેલી રીત એકે તેના છેદનો લઘુતમ
કાઢી તેના અવયવ પ્રાપ્ત, ને તે અવયવમાં બે અને પાંચમાંથી જે-
ના વધારે વખત અવયવ આવે તેટલાં દશાંશ સ્થળ આવે $\frac{૧૬૦૦૦}{૧૬૦૦૦}$

$= 1.2 = 2^{13}$ એનો તેર ઘાત આવેછે માટે દશાંશ સ્થળ ૧૩ આવશે. કોઈ અંતવાન દશાંશમાં અતિ સંક્ષેપ જતો હોયતો તેનો અતિ સંક્ષેપ કાઢી પછી ઉપરની રીત લાગુ પાડવી.

શુદ્ધ પુનરાવર્ત દશાંશને વ્યવહારી અપૂર્ણાકમાં લખવાની રીત—
પેહેલાં અંશ લખીને જેટલા આંકડા પુનરાવર્તના હોય, તેટલા નવડા છેદમાં મૂકી અતિ સંક્ષેપ કાઢવો. જેમ. $\cdot ૪૪૧ = \frac{૪૪૧}{૬૬૬} = \frac{૪૬૬}{૬૬૬}$

મિત્ર પુનરાવર્તને વ્યવહારીમાં આણવાની રીત—પ્રથમ અંશ-માંથી જેટલી સંખ્યા અંતવાન હોય તે બાદ કરવી, ને તે બાદ-બાકી નવા અંશમાં લખવી, ને છેદમાં જેટલા અંક પુનરાવર્ત હોય તેટલા નવડા, ને જેટલા અંતવાન હોય, તેટલાં મીડાં માંડવાં ને અતિ સંક્ષેપ જાય તો કાઢવો. જેમ. $૨૪૫૦૪ = ૨૪૫૦૪ - ૨૪ = \frac{૨૪૫૦૪}{૬૬૬} = \frac{૨૪૫૦૪}{૬૬૬}$
 $= \frac{૨૪૫૦૪}{૬૬૬}$ જ.

પુનરાવર્ત દશાંશમાં દરેક અંકની કીંમત જૂદી જૂદી માંડવાની રીત—પ્રથમ પુનરાવર્ત વાળો એક આંકડો માંડી તેની નીચે છેદમાં તે સંખ્યામાં જેટલા પુનરાવર્ત આંકડા હોય, તેટલા નવડા માંડવા. પછી તે સંખ્યાનું સ્થાન પૂરું કરવાને બાકી રહે તેટલાં મીડાં ચડાવવાં.
દા— $\cdot ૪૪૧૦૮ = \cdot ૪, ૦૦૪, ૮૮૮, ૮૮૮$ જ.

પુનરાવર્ત દશાંશના સરવાળા, બાદબાકી કેટલાં એક દશાંશ સ્થળ ખરાં લાવીને કરવાં હોય તો જેટલાં દશાંશ સ્થળ કલાં હોય, તે કરતાં બે ત્રણ વધારે માંડવા, ને પછી દશાંશની પેઠે

સરવાળા કે બાદબાદકી કરવી. પછી જવાબ માંડતી વખત જોટલા આંકડા ફરી ફરીને આવનાર છે એમ માલમ પડે તેટલા પુનરાવર્ત માંડવા. આ રીતે ગણતાં કસર આવે છે, પણ પુનરાવર્ત દશાંશના સરવાળા, બાદબાદકી, ગુણાંકારને ભાગદારનો જવાબ ખરે ખરો લાખવાની રીત એ કે તેમને વ્યવહારીમાં લાવીને તેની દાખલામાં કલા પ્રમાણે કૃતિ કર્યા પછી તેને દશાંશનું રૂપ આપવું.

દશાંશ અપૂર્ણાંકની કીમત કાઢવાની રીતમાં ધણું કરીને દશાંશનેજ કોષ્ટક પ્રમાણે ઉતરતી ભાંજણીની રીતે ગુણતા જવું, ને દશાંશ ચિન્હની ડાબી તરફનો આંકડો તે પરિમાણનો સમજવો, ને જરૂર પડે તો વ્યવહારીમાં માંડીને પણ કીમત કઢાય છે. પુનરાવર્ત દશાંશની તો વ્યવહારીમાં આણ્યા સિવાય તેની કીમત કઢાતી નથી.

પરચુરણ મનોચત્ત ૫૬ માના કીમત કાઢવાના અધરા દાખલા નીચે મણી ગતાવ્યા છે.

૫૬ માંનો ૩૬ મો. “૧૨.૬૦ આંડી + ૪૦.૪૫૦૦ મણુ— ૮૦૦.૭૨૦૦ શેર અને ૧૧ આંડીના દશાંશનું રૂપ આપો ?” દાખલામાં અમુક પરિણામનું રૂપ આપો એમ કહેતો પેહેલી રકમને તે સંખ્યા એ ભાગવા એમ સમજવું.

૧૨૬૬ આંડી + ૪૦ ૪૫૦૦ મણુ— ૮૦૦ ૭૨૦૦ શેરમાંથી આંડી ને જુદી માંડીએ તો ૧૨+૨—૧=૧૩ આંડી ૬૬=૬૬ આંડી ૬૬૬૬

$$\begin{aligned} \times ૩૦ &= \frac{૩૩૫}{૬૬૬૬૬} = \frac{૩૫}{૬૬૬૬} \text{ આં. } \frac{૭૨૦૦}{૬૬૬૬૬} \times \frac{૧}{૮૦૦} = \frac{૧૧૬૬}{૬૬૬૬} \frac{૧૧}{૬૬} + \frac{૩૩૫}{૬૬૬૬} \frac{૧૧}{૬૬} = \\ &= \frac{૧૧૦}{૬૬૬૬} + \frac{૩૫}{૬૬૬૬} = \frac{૧૦૩૫}{૬૬૬૬} \text{ આંડી + } ૧૩ = \frac{૧૫૪૭૭}{૬૬૬૬} + \frac{૧૧}{૬૬} = \frac{૧૫૪૭૭}{૬૬૬૬} \times \frac{૧}{૬૬} \\ &= \frac{૨૪૪૭૭}{૬૬૬૬૬} = ૧.૨૬૬૪ \text{ જ.} \end{aligned}$$

(૧૨૪)

(૩૮) “બાબાશાઈ રૂપીઆનું વજન ૧૭૮.૦૮ એન છે, તેમાં ૧૫૦.૮૮૭ એન શુદ્ધ રૂપું છે તો ૧૦૮ બાબાશાઈ ગાળવાથી શુદ્ધ રૂપું કેટલું નીકળે? અને ભેગ કેટલો નીકળે?” રીત—આ દાખલામાં એન સોના રૂપાના ઇંગ્રેજી તોલના છે માટે તે કાષ્ટકનો ઉપયોગ કરવો. એક રૂપીઆનું જેટલું વજન છે તેમાંથી શુદ્ધ રૂપાના એન બાદ કરવાથી ભેગ બાકી રહેશે તેને ૧૦૮ ગુણવાથી જે એન આવે તેને કાષ્ટક પ્રમાણે ચડતી ભાંજણીનું રૂપ આપવું, તે શુદ્ધ રૂપાને ૧૦૮ ગુણવાથી તે તેને પછી ઉપર પ્રમાણે ચઢતી ભાંજણીનું રૂપ આપવાથી જવાબ આવશે.

૧૭૮.૦૮	૨૭.૧૬૩	૧૫૦.૮૮૭
૧૫૦.૮૮૭	૧૦૮.	૧૦૮
<hr style="width: 100%;"/>		
૨૭.૧૬૩	૨૪)૨૬૩૬.૮૪૪	૨૪)૧૬૨૬૫.૭૯૬
<hr style="width: 100%;"/>		
૨૦)૧૨૨-૮.૮૪૪ એ. ૨૦)૬૭૮-૨૪.૭૬૬ એ.		
<hr style="width: 100%;"/>		
૬-૨ પેની. ૧૨)૩૩-૧૮ પે.		

૨-૬ ઓં.

પ્રૌડ ઓં. પેની. એન. ઓં. પેની. એન.
 ૨-૬-૧૮-૨૩.૭૬૬ શુદ્ધ રૂપું. ૦-૬-૨-૮.૮૪૪ ભેગ. જ.

(૩૯) “એક ધન ધંચમાં ૨૫૨.૪૫૮ એન શુદ્ધ પાણીમાય છે, તો એક ધન કુટમાં કેટલા શેર માંદ શકે?”

રીત—૧ ધન કુટના ધન ધંચ ૧૭૨૮ છે માટે ૨૫૨.૪૫૮ એન $\times ૧૭૨૮ = ૪૩૬૨૪૭.૪૨૪$ થયા. ૧૮૦ એન = ૧ તોલો માટે ૪૩ ૬૨૪૭.૪૨૪ $\div ૧૮૦ = ૨૪૨૭.૫૬૬૮$ તોલો તેને બાબા ૪૦ એ એટલે જવાબ ૬૦ શેર ૨૩.૫૬૬૮ રૂ. બાર.

(૧૨૫)

(૪૦) “સૌર વર્ષનું ખર્ચ માપ ૩૬૫.૨૪૨૨૪૧૪ દિવસનું થાયછે, જે તેનું માપ ૩૬૫.૨૫ લઈએ તો ઇ. સ. ૩૨૫ ના માર્ચ માસની ૨૧ મી તારીખ કરતાં ઇ. સ. ૧૫૮૨ ના માર્ચ માસની ૨૧ મી તારીખે કદ તારીખ ગણીએ તો કસર બરાબર થઈ રહે?” ૩૬૫.૨૫ — ૩૬૫.૨૪૨૨૪૧૪ = ૦.૦૦૭૭૯૮૬ દરવર્ષે કસરના દિવસ આવે. ઇ. સ. ૧૫૮૨ — ૩૨૫ = ૧૨૫૭ વર્ષ. ૦.૦૦૭૭૯૮૬ × ૧૨૫૭ = ૯.૭૫૨૫ ૬૦૨ એટલે આસરે ૧૦ દિવસ થયા માટે ૨૧ મી તારીખ — ૧૦ = ૧૧ મી માર્ચ ગણવી જોઈએ. જ.

સંક્ષેપ ગુણકારની રીત—પ્રથમ ગુણ્યમાંડવા, પછી હિસાબમાં જેટલાં દશાંશ સ્થળ ખરાં લાવવાનાં કહ્યાં હોય; તેટલાં સ્થળ દશાંશ ચિન્હથી ગણીને જે અંક આવે ને માથે નિશાની કરવી. ખૂટતાં હોય તો મીંડાં વધારવાં ને ગુણ્યમાં પુનરાવર્ત અંક વધારવા. પછી તે નિશાનીની તળે ગુણક સંખ્યાના પૂર્ણકના એકમનો આંકડો લખવો. ને જમણી તરફ દશક, શતક, ઈત્યાદિ લખવા. અને ગુણકમાં પૂર્ણક ન હોયતો તે નિશાની નીચે ૦ મૂકવું. અને પાછી ડાબીતરફ દશાંશ, સતાંશ, ઈત્યાદિ ગુણકના અંક માંડવા. પણ ગુણ્ય વધારે હોય ને ગુણકના અંક માંડતાં ટૂટ પડે તો મીંડાં વધારવાં ને ગુણકમાં પુનરાવર્ત અંક હોય તો પુનરાવર્ત અંક વધારવા. પછી ગુણકનો પેહેલો અંક લેવો તે પેહેલા અંકની ઉપરનાજ અંકની પાસેના અંકસાથે ગુણી વિદ્યા લેવી. પાંચે ૧, પંદરે બે, પચીસે ત્રણ, પાંત્રીશની ચાર, ૪૫ ની ૫, એ પ્રમાણે લેવી. એમ વિદ્યા લેવાથી કસર ઘણી થોડી આવેછે. પછી ગુણકના જમણી તરફના પેહેલા અંકવડે તેની ઉપરના અંક સાથે ગુણવા, ને ગુણ-

કારમાં આગલા અંકની વિદ્યો મેળવવી, ને પછી બાકીના આંક-
ડાનો ગુણાકાર સાદા ગુણાકારની પેઠે કરવો. ગુણાકાર માંડતાં જગા
ન કાપતાં જમણી તરફથી એક સરખી રીતે ડાબી તરફ માંડતા
જવું, ને પછી બધી સંખ્યાઓનો સરવાળો લેવો, ને સરવાળાની
જમણી તરફથી જેટલાં દશાંશ સ્થળ લાવવાનું કહ્યું હોય, તેટલાં
ડાબી તરફ ગણીને દશાંશ ચિન્હ મૂકવું.

૫૬ માનો ૩૨મો “ .૦૫૬૮૫૭૬૩૨૨૪૧ × ૫.૦૦૦૦૦૦૪૦૦૩૬૪૮૨૭૮
દશાંશ સ્થળ ૧૦ ”

$$\begin{array}{r}
 .૦૫૬૮૫૭૬૩૨૨૪ \\
 ૮૭૨૮૪૬૩૦૦૪૦૦૦૦૦૦૫ \\
 \hline
 ૨૮૪૨૮૮૧૬૧૨ \\
 ૨૨૭ \\
 \hline
 ૨૮૪૨૮૮૧૮૩૯ જ.
 \end{array}$$

૧ (૨૮) “ .૦૦૦૦૦૦૮૪૬ × .૦૦૩૬૮૭
× ૮૪૬૪૪૪.૦૬૫૪ × પંદ્રે દશાંશ સ્થળ
૧૦ લાવીને સંક્ષેપ ગુણાકાર કરો ? ”

$$\begin{array}{r}
 .૦૦૦૦૦૦૮૪૬ \\
 ૭૮૬૩૦૦) \\
 \hline
 ૨૫ \\
 ૫ \\
 \hline
 .૦૦૦૦૦૦૦૩૦ \\
 ૪૬૪૮૦ \\
 \hline
 ૨૪ \\
 ૧ \\
 \hline
 .૦૦૦૦૦૦૦૨૫૦
 \end{array}$$

$$\begin{array}{r}
 .૦૦૦૦૦૦૦૨૫૦ \\
 ૦૪૫૬૦૪૫૬૦૪ \\
 \hline
 ૧૦૦ \\
 ૧ \\
 \hline
 .૦૦૦૦૦૦૦૧૦૧૦ \\
 ૫૦૫૦૫૦૫૦૫૦ \\
 \hline
 ૫૧ \\
 ૧ \\
 \hline
 .૦૦૦૦૦૦૦૫૨ જ.
 \end{array}$$

ગણીતના જવાબમાં ભૂલ
છે.

સંક્ષેપ ભાગાકારની રીત—પ્રથમ ભાજ્ય ઉપરથી તપાસી જોવું કે પૂર્ણાકના આંકડા આશરે કેટલા આવશે, અથવા તો મીડાં કેટલાં આવશે, જો પૂર્ણાક આવવાના હોય તો જેટલા પૂર્ણાક આંકડા આવવાના હોય તેટલા દશાંશ સ્થળમાં ઉમેરવા, ને જેટલાં મીડાં આવે, તેટલાં દશાંશ સ્થળ ખરાં લાવવાનાં હોય તેમાંથી બાદ કરવાં; એ રીતે પ્રથમ દશાંશ સ્થળનો નિર્ણય કરી ભાજ્યમાં પૂર્ણાક સુદ્ધાં જમણી તરફ ગણતા જમ્બ ઉભી લીટીની નિશાની કરવી. ને તે તળે જેટલાએ ભાગ વ્યાપી શકતો હોય, તે આંકડો લખવો. ને તે આંકડાવડે સંક્ષેપ ગુણાકારની રીતે ગુણી ગુણાકાર ભાજ્યમાં બાદબાકીને માટે માંડવો. બાદી રહે તેટલામાં ભાગ ચલાવવાને માટે અઢેક સ્થળ ભાજ્યમાં ડાબી તરફ ખસતા જવું ને તેની નીચે જે આંકડાએ ભાગ ચાલતો હોય, તે માંડવો; ને વળી સંક્ષેપ ગુણાકારની રીતે ગુણવા ને ગુણાકાર ભાજ્યમાંથી બાદ કરવો એ પ્રમાણે માગેલાં ખરાં દશાંશ સ્થળ સુધી ભાગ ચલાવવા.

૫૬ માંનો ૨૯ મો. દશાંશસ્થળ ૮ લાવીને હિસાબમાં કેટલાં મીડાં

“૩૨૪. ૧૮૫૮૦૭) . ૦૩૯૫૮૦ (૦૦૦૦૧૨” અથવા પૂર્ણાકના આં-	
૦૯૧ ૨૧	૩૨૪૬૯ ૧૯૦
ભાજ્યમાં પૂર્ણાક નથી મા-	૭૧૧૧ જ.
ટે વિચાર કરી જોતાં ૩ ૧૪૯૪	
મીડાં આવશે માટે ૮-૩=૫	૬૧૭
	૩૨૫
	૨૯૨
	૨૯૨
	૦૦૦

૫૬ માંનો ૩૩ મો. દશાંશસ્થળ ૬ લાવીને. ભાગાકાર ૫૭ મળ્યું કે-

(૧૨૮)

૦૦૪૨૫૩૬૪૪૨૫૩)૩.૨૪૬૮૭૨૪૬૮(૭૬૩.૩૧	રીને ખંતેનાં સર-
૧૭૪૫૧૩૩૬૭	૨ ૯૭૭૫૫૦૯૭૭
૬+૩=૯ દશાંશરથળ.	૨૬૯૩૨૧૪૯૧
	૨૫૫૨૧૮૬૫૫
	૧૪૧૦૨૮૩૬
	૧૨૭૬૦૯૩૩
	૧૩૪૧૯૦૩
	૧૨૭૬૦૯૩
	૬૫૮૧૦
	૪૨૫૩૬
	૨૩૨૭૪
	૨૧૨૬૮
	૨૦૦૬
	૧૭૦૧
	૩૦૫
	૨૬૮
	૭
	૪
	૩

ખાં દશાંશરથળ કરીને

૫૪ ૭૧ કરવો; ને બાજ

જ. ક્રમાં પૂર્ણાંક ન હોય,

ને દશાંશ ચિન્હ પછી

જો મીંડાં હોયતો તે-

ટલાં મીંડાં દશાંશરથ-

ળમાં ગણવાં નહીં, મ-

તલખંડે તે જતાં ખીન્ન

વધારે રથળ લેવાં.

અકટ્ટદિ વ્યાજ વિષે—એક વરસનું અથવા ઠરાવેલા હપ્તાનું

સાદા વ્યાજ પ્રમાણે વ્યાજ કાઢી તેને ખીન્ન વર્ષના અથવા ઠરાવેલા

હપ્તાના મુદત તરીકે ગણવામાં આવેછે તેવા વ્યાજને દીવાળી બાકી કે

અકટ્ટદિ વ્યાજ કહેછે. અકટ્ટદિ વ્યાજ ગણવાની યે રીતોછે. એકતો એ કે

દરેક ઠરાવેલી મુદત, અથવા વરસનું સાદું વ્યાજ કાઢીને પાછળના

(૧૨૯)

હપ્તાની જે રાશ અથવા વ્યાજમુદત આપ્યું હોય, તેમાં બેળવી આગળના હપ્તાનું અથવા મુદતને વાસ્તે મુદત ગણવું. આ રીતનો ઉપયોગ અમુક મુદતમાં રૂપિયા બરાતા જતા હોય ત્યારે કરવો. આ રીતે બાકી કેટલા રહ્યા તે નીકળે અને એવી રીતમાં જૂદાજૂદા હપ્તા કે વર્ષના વ્યાજનો સરવાળો લેવાથી વ્યાજ નીકળે.

બીજી રીત—એક રૂપિયાની એક વર્ષની અથવા હપ્તાની રાશ કાઢી, પછી તેનો આપેલા હપ્તા અથવા વરસ જેટલો ધાત કરવો, ને તે ધાતને આપેલા મુદતે ગુણવા; એટલે રાશ આવે. તેમાંથી મુદત બાદ કર્યા એટલે વ્યાજ રહેશે. આ રીતથી દાખલા ધણા સુગમતાથી થાયછે.

મનોબલ ૬૫ માનો ૫ મો. “ દોકડાની તેરીબે ૨૫૦ રૂ.નું ૪ વર્ષ ૧૦ માસનું વ્યાજ મુદત શું થાય? ” રૂ. ૧૦૦ : રૂ. ૧ :: રૂ. ૧૨ : ૧૨ એક રૂપિયાનું એક વર્ષનું વ્યાજ. એમાં એક ઉમેરવો. $૧ \cdot ૧૨ \times ૧ \cdot ૧૨ \times ૧ \cdot ૧૨ \times ૧ \cdot ૧૨ = ૧ \cdot ૫૭૩૫૧૬૩૬$ એક રૂપિયાની ૪ વર્ષની રાશ થઈ તેને ગુણ્યા $૨૫૦ = ૩૯૩ \cdot ૩૭૯૮૪$ રાશ થઈ. તેમાં ૧૦ માસનું વ્યાજ બેળવવાનું બાકી રહ્યું. દોકડા લેખે ૧૦ માસનું વ્યાજ ૧૦ રૂ. થાય. રૂ. ૧૦૦ : રૂ. ૩૬૩ \cdot ૩૭૯૮૪ :: રૂ. ૧૦ : ૩૬ \cdot ૩૩૭૯૮૪ રૂ. થયું $+ ૩૬૩ \cdot ૩૭૯૮૪ = ૪૩૨ : ૭૧૭ \cdot ૮૨૪ =$ રૂ. ૪૩૨ - ૧૧ - ૫૧૨૮૪૭ જ.

છઠ્ઠા, સાતમા, ને ૮ મા દાખલામાં હપ્તા પ્રમાણે જેટલા હપ્તા થાય તેટલો ધાત ઉપરના દાખલા પ્રમાણે કરવો. જે છ માસનો હપ્તો હોય તો છ માસનું, ને ત્રણ માસનો હોયતો એક રૂ.

ખીઆની તેટલા માસની રાશ કાઢીને ઉપર પ્રમાણે હિસાબ કરવો.
 નવમાને દશમા દાખલામાં સાદું ને ચક્રવૃદ્ધિ અને વ્યાજ કાઢી
 તેનો તદ્દાવત કાઢવો.

(૧૧) “ અ ને બ એ દરેક પાસે ૫૦૦ રૂ. હતા. આઠ આ-
 નાની તેરીએ સાદા વ્યાજે અ એ પોતાની મૂડી એકજ ઠેકાણે મૂકી.
 બ એ પોતાની મૂડી તેજ દરે સાદા વ્યાજે મૂકી, પણ તે બંને વર્ષ
 વ્યાજ સુદ્ધાંત ઉપાડીને બીજે ઠેકાણે મૂકતો ગયો તો છ વરસે બં-
 નેની રકમોમાં કેટલો તફાવત પડશે? ”

રીત—આ દાખલામાં ‘પેહેલું’ છ વર્ષનું ‘સાદું’ વ્યાજ કાઢવું,
 ને બ ની રકમ પણ સાદા વ્યાજની કહીએ, પણ તેણે બંને વર્ષના
 હપ્તે વ્યાજ સુદ્ધાંત બીજે ઠેકાણે રૂપિયા મૂક્યા. માટે છ વર્ષના ત્રણ
 હપ્તા થયા ને ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજની રીતે હિસાબ ગણવો. બેવર્ષે ૧૨ ટકા
 થયા. તે લેખે ૧ રૂ. ની રાશ કાઢીને વ્યાજ ગણીને બંનેનો તદ્દા-
 વત કાઢવો.

૧૨ “ એક જણે બેતર ગીરો મૂકીને બાર આનાની તેરીએ
 રૂ. ૩૦૦ કરને લીધા, અને એવો કરાર કર્યો કે દર વરસે ઉપજમાં-
 થી વ્યાજ જતાં બાકી રહે તે મુદ્દલમાં વસૂલ ગણવું. દરવરસે બેતર-
 ની ઉપજ રૂ. ૭૫) આવી, ત્યારે ૪ વરસે સાહુકારની બાકી કેટલી
 નીકળે? ”

૧૦૦ : ૩૦૦ :: ૬ : ૨૭ પેહેલા વર્ષનું વ્યાજ. ૩૦૦ + ૨૭ =
 ૩૨૭ = ૨૫૨ બીજા વર્ષને માટે મુદ્દલ. ૧૦૦ : ૨૫૨ :: ૬ : ૨૨.૬૮
 રૂ. બીજા વર્ષનું વ્યાજ + ૨૫૨ - ૭૫ = ૧૬૯.૬૮ ત્રીજા વર્ષને માટે

(૧૩૧)

મુદ્દલ. ૧૦૦ : ૧૯૯.૬૮ :: ૯ : ૧૭.૬૭૧૨ ત્રીજા વર્ષનું વ્યાજ
+ ૧૯૯.૬૮-૭૫ = ૧૪૨.૬૫૧૨ ચોથા વર્ષને માટે મુદ્દલ. ૧૦૦ :
૧૪૨.૬૫૧૨ :: ૯ : ૧૨.૮૩૮૬૦૮+૧૪૨.૬૫૧૨-૭૫=૮૦.૪૮૯૮૦૮
=૮૦-૭-૧૦^{૬૭૪}/_{૧૦૦૦૦૦} ના.

(૧૩) “એ દોઢડાની તેરીએ સાદા વ્યાજે એક બેડુને રૂ.૧૨૫) લઈ ખત લખી આપ્યું, પણ તેને રૂપીઆ આપતા મળ્યા નહીં અને ત્રણ વરસે ખત રદ થાયછે. માટે ત્રણ ત્રણ વર્ષે વ્યાજ ઉમેરીને નવું ખત કરી આપતો ગયો ત્યારે ૧૧ વરસે તેની પાસે લેણું શું નીકળશે? અને જો તેણે મૂળનુંજ ખત રાખ્યું હોત તો શું લેણું નીકળત?”

જો દોઢડા=૨૪ ટકા x ૩ વર્ષ=૭૨ ટકા લેખે ૧ વર્ષની રાશ. ૧.૭૨x૧.૭૨x૧.૭૨x૧૨૫=૬૩૬.૦૫૬ નવ વર્ષની રાશ. તેમાં જો વર્ષનું વ્યાજ ઉમેરવું. ૧૦૦ : ૬૩૬.૦૫૬ :: ૪૮ ટકા જો વર્ષે, =૩૦૫.૩૦૬૮૮+૬૩૬.૦૫૬=૯૪૧.૩૬૨૮૮=૯૪૧-૫-૯૩^{૧૦૩}/_{૧૦૦૦} અગીઆર વર્ષે લેણું નીકળે અને મૂળનાજ ખતમાં ૧૧ વર્ષનું સાદું વ્યાજ ૩૩૦+૧૨૫=૪૫૫ સાદા વ્યાજે લેણું નીકળશે. જ.

(૧૪) “ અ એ ૧૨ આનાની તેરીએ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજનો ઠરાવ કરી સંવત ૧૯૩૧ ના પોશ શુદ્ધ ૨ ને દિવસે ૧૦૦૦ રૂ. બ ને આપ્યા. પછી સંવત ૧૯૩૪ ના પોશ શુદ્ધ ૨ ને દિવસે હિસાબ કર્યો ત્યારે અ એ દીવાળી બાકી મૂકી વ્યાજ ગણ્યું અને બ એ વરસ વરસનું વ્યાજ ગણ્યું તો એ બેમાં શો તફાવત પડ્યો હશે?”

અ એ ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ ગણ્યું તે કાપીઆ વ્યાજની પેઠેજના

હધાર માંડીને ગણવાથી પણ થાયછે, તે ત્રિરાશીઓ માંડીને ગણીએ
તો પણ થાય. વેપારી લોકો દીવાળી બાકી વ્યાજ કા. શુ. ૨ સુધીનું
ગણુછે તે પ્રમાણે ગણીએતો—

પોશ શુદ્ધ ૨ થી કા. શુ. ૨ સુધી ૧૦ માસ થાય. ૯ ટકા.
લેખે ૧૦ માસનું વ્યાજ બા ટકા થાય. ૧૦૦ : ૧૦૦૦ :: ૭૫ : ૭૫
૩૧. + ૧૦૦૦ = ૧૦૭૫ ૩૧. ૧૬૩૨ ના કા. શુ. ૨ બાકી રહ્યા. ૧૦૦ :
૧૦૭૫ :: ૬ : ૬૬૧૧૧ ૩૧. વ્યાજના. ૧૦૭૫ + ૬૬૧૧૧ = ૧૧૭૧૧૧ સં.
૧૬૩૩ ના કા. શુ. ૨ આખરે થયા. ૧૦૦ : ૧૧૭૧૧૧ :: ૬ : ૧૦૫૧
૨૦૧૧ દો. વ્યાજના ૧૧૭૧૧૧ + ૧૦૫૧ ૨૦૧૧ = ૧૨૭૭) ૨૦૧૧ દો.
સં. ૧૬૩૪ ના કારતક શુદ્ધ ૨ આખરે. હવે ફક્ત બે માસનું વ્યાજ
કાઢવું રહ્યું. બે માસનું ૬ ટકા લેખે ૧૧૧ ૩૧. થાય માટે ૧૦૦ :
૧૨૭૭) ૨૦૧૧ :: ૧૧૧ ટકા. : ૧૬—૧૫ $\frac{૪૪૬}{૧૦૦}$ વ્યાજના. ૧૨૭૭)
૨૦૧૧ મુદત + ૧૬—૧૫ $\frac{૪૪૬}{૧૦૦}$ = ૧૨૬૧૧ ૩૧. ૧૧ $\frac{૪૪૬}{૧૦૦}$ દો. દીવાળી
બાકી પ્રમાણે વરસ વરસનું વ્યાજ. સં. ૧૬૩૧ ના પોશ શુદ્ધ ૨ થી
૧ વર્ષ સં. ૧૬૩૨ ના પો. શુ. ૨ થાય. ૧૦૦ :: ૧૦૦૦ : ૬ : ૬૦
ટકા + ૧૦૦૦ = ૧૦૬૦ સં. ૧૬૩૨ ના પો. શુ. ૨ આખરે. ૧૦૦ :
૧૦૬૦ :: ૬ : ૬૮) ૧૦ દો. વ્યાજ + ૧૦૬૦ મુદત = ૧૧૮૮) ૧૦
દોકડા સં. ૧૬૩૩ ના પોશ શુદ્ધ ૨ આખરે. ૧૦૦ : ૧૧૮૮) ૧૦ ::
૬ : ૧૦૬૧૧૭.૬ દોકડા વ્યાજ + ૧૧૮૮) ૧૦ દોકડા મુદત. = ૧૨૬૫)
૨.૬ દોકડા વ્યાજ મુદત બીજી રીતે થયા. તદ્વાવત. ૧૨૬૬૧
૩૧. ૧૧ $\frac{૪૪૬}{૧૦૦}$ દો. — ૧૨૬૫) ૨.૬ દો. = ૧૧૮.૬૬૧૨૫ એટલે ૧—
૬૩.૬૬૧૨૫ દો. જ.

(૧૩૩)

(૧૫) “૧૪ આનાની તેરીએ દર વરસે વ્યાજ મુદતમાં ગણુવાનો હરાવ કરી અ એ ર્ષ ને ૧૮૦૦ રૂ. આપ્યા. ૮ માસ પછી ર્ષ ૪૦૦ રૂ. ભરી ગયો. ત્યારપછી દશ માસે તે બીજા રૂ. ૨૦૦) ભરી ગયો ત્યારપછી પાંચ માસે તે ૬૦૦) રૂ. ભરી ગયો અને ત્યાં રપછી ૧ વર્ષ ને ૧ માસે હિસાબ કર્યો તો તે વખતે અની બાકા કુટલી નીકળી હશે ? ”

રીત—આ હિસાબમાં કુલ ૩૬ માસનું વ્યાજ ગણવાનું છે રૂપીઆ લીધા પછી બાર મહિના લગીમાં જે રકમ ભરાણી હોય તેનેજ હિસાબમાં ગણવી. અને આ હિસાબમાં મુકરર હપ્તે કે વર્ષે રૂપીઆ ભરાયા નથી માટે કાપીયા વ્યાજની રીતેજ થઈ શકશે.

પહેલા વર્ષ આખરે,

જ	ઉ
	૨૦૦૦૦ રૂ. ૧૮૦૦)
	૩૨૦૦ રૂ. ૪૦૦) ગા. ૮ રજા
	૧૬૮૦૦ રૂ. ૧૪૦૦) મ. ૧૨ રજા
	૨૦૦૦૦

૧૪ આનાની તેરીખ $\times ૨૦૦૦૦ = ૧૭૫$ રૂ. વ્યાજના + ૧૪૦૦ મુદત રજા = ૧૫૭૫ થયા.

બીજા વર્ષ આખરે,

જ	ઉ
	૧૭૧૦૦ રૂ. ૧૫૭૫)

(૧૩૪)

૧૨૦૦ રૂ.૨૦૦) માસ ૬

૬૬૦૦ રૂ.૬૦૦) માસ ૧૧

૯૩૦૦ રૂ.૭૭૫) માસ ૧૨

૧૭૧૦૦

૧૭૧૦૦×૧૪=૧૪૯)૬૨૥ દો. વ્યાજ થયું+૭૭૫ રૂ. મુદત
=૯૨૪૬= બાકી.

ત્રીજા વર્ષ આખરે.

જ

ઉ

૧૧૦૬૫૥ રૂ.૬૨૪૬= માસ ૧૨

૧૧૦૬૫૬ × ૧૪ = ૬૭ રૂ. ૮૬૬ દો. વ્યાજ + ૬૨૪૬ = ૧૦૨૧ રૂ.

૭૧૬૬ દો. જ.

મુદત કાપવાના હિસાબ—કોઈ અમુક મુદતે કોઈ રકમ લેણી થવાની હોય, ને તે પહેલાં આપણે નાણું લેવાની જરૂર પડે તો બાકી રહેલી મુદતને માટે જેટલાં નાણું આપણે ઝોઝાં લેવાં પડે તેને મુદત કાપી આપવી કહેણે ને લીધેલાં નાણાંને તુર્ત કીમત કહેણે. તુર્ત કીમત + મુદત કાપવાની રકમ મળીને લેણી રકમ થાયણે. મુદત એ રીતે કાપેણે. (૧) વાસ્તવિક રીતે. (૨) વેપારીની રીતે. વાસ્તવિક રીતે મુદત કાપવાની રકમ એ તુર્ત કીમતના વ્યાજની બરાબર હે, ને વેપારીની રીતે મુદત કાપવાની રકમ એ તુર્ત કીમત તથા મુદત કાપવાની રકમ એ બંનેનું વ્યાજ હે. આ બેમાં વાસ્તવિક રીત ખરી હે, ને દાખલાઓમાં બંને વેપારીની રીતે એમ રપષ્ટ ન કહ્યું હોય તો વાસ્તવિક રીતે દાખલો કરવો.

મુદત કાપવાના હિસાબ એ વ્યાજના દાખલાથી ઉઘટા પ્રકાર છે. કેમકે તુર્ત કીમત એ મુદત સમજવા, ને લેણી રકમ એ વ્યાજ મુદતને ઠેકાણે મુદત કાપવાની રકમ એ વ્યાજ સમજવું.

વેપારીની રીતે મુદત કાપવાના હિસાબ સાદા વ્યાજના હિસાબની પેઠે પચાસી મંડીને થાયછે; ને વાસ્તવિક રીતના હિસાબમાં પ્રથમ બાકીની મુદત બદલ કપવાની રકમ માટે ત્રિસાસી મંડાય છે, ને પછી તેમાં રૂ. ૧૦૦ ઉમેરીને તેટલાએ તો અમુક કાપવાની રકમ તો લેણી થવાની રકમે શું કાપવું? એ પ્રમાણે બે ત્રિસાસીઓ થાય છે. તે બંને રીતના દાખલા નીચે મુજબ.

૬૬ માત્રો ૧૪ મો. અમદાવાદમાં મુંબઈની તરત મુદતની હુંડી ૧૦૦૦૦ને ભાવે મળે છે, અને દેખાડ્યા પછી ૧૫ દિવસે પાકે તેવી હુંડી ૯૯૫૦ ને ભાવે મળે છે. મુંબાઈમાં વેપારીની રીતે બાર આનાની તેરીએ મુદત કાપી નાણાં મળે છે. ત્યારે ૪૦૦૦ રૂ. ની મુંબાઈની હુંડી કયા પ્રકારની લેવામાં ફાયદો અને તે કેટલો?"

૧૦૦ : ૪૦૦૦ :: ૧૦૦૦૦ : ૪૦૨૫ રૂ. અમદાવાદમાં આપવા પડે. અને ૧૫ દિવસના વાવદાની હુંડીની રીતે ૧૨ માસ : ૩ માસ :: ૯ ટકા : ૩ = ૬ આના વ્યાજના થાય. ત્યારે ૯૯૫૦ + ૫૪ = ૯૯૫૦ થયા. ૧૦૦ : ૪૦૦૦ :: ૯૯૫૦ : ૩૯૯૫૦ રૂ. ૧૫ દિવસે પાકે તેવી હુંડીમાં ભરવા પડે માટે ૪૦૨૫ — ૩૯૯૫૦ = ૨૭૫ રૂ. તો ફાયદો બીજી રીતની હુંડીમાં પડે.

૧૭ “૫ ટકા લેખે ૩ વરસ પછી ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજે ૯૨૬— ૧૦ દોકડા લેણું થવાના હોય, તો હાલ વાસ્તવિક રીત કરતાં વેપા-

રીની રીતે મુદત કાપી તુર્ત કીમત લેવામાં શું તકાવત પડે?" ૧
 ૩૧. ની ત્રણ વર્ષની રાશ. ચતુષ્ક્રિ વ્યાજની રીત પ્રમાણે ૧-૧૫૭૬૨૫
 માટે વાસ્તવિક રીતે ત્રિરાશી નીચે પ્રમાણે. ૧-૧૫૭૬૨૫ : ૬૨૬.
 ૧૦ :: ૧ ૩૧. તુર્ત કીમત : ૮૦૦ ૩૧. તુર્ત કીમત આવે. વેપારીની
 રીતે ૧ ૩૧. મુદતમાંથી વ્યાજ બાદ કરવું, તેટલી તુર્ત કીમત રહે.
 માટે ૧—૧૫૭૬૨૫ = ૮૪૨૩૭૫ માટે ત્રિરાશી આ પ્રમાણે.
 ૧ : ૬૨૬.૧૦ :: ૮૪૨૩૭૫ = ૭૮૦. ૧૨૩૪૮૭૫ વેપારીની રીતે ૮૦૦
 —૭૮૦.૧૨૩૪૮૭૫ = ૧૯ ૩૧. ૧૪૫^{૧૦૦}/_{૧૦૦૦} આના. જ.

૨૬ “કોઇ રકમના વાસ્તવિક રીતે મુદત કાપવાના ૭૨ ૩૧.
 થાય છે, અને તેજ દરે તેજ મુદતના વેપારીની રીતે ૭૫ ૩૧. થાય
 છે ત્યારે તે રકમ કયું?” પાછળ વાસ્તવિક ને વેપારની રીતે મુદત
 કાપવાની રકમ વિષે વ્યાખ્યા આપી છે, તે પ્રમાણે વેપારની રીતે
 કાપવાની રકમની ને વાસ્તવિક રીતે કાપવાની રકમની બાદબાકી કરી
 તો બાકી જે રહ્યું તે, વાસ્તવિક રીતે મુદત બદલ કાપવાની રકમ-
 નું વ્યાજ. માટે ૭૫-૭૨=૩ ૩૧. વ્યાજ એ ૭૨ ૩૧ વાસ્તવિક રીતે
 મુદત કાપવાની રકમનું થયું એવો દાખલો થયો. માટે ૩ ૩૧. વ્યાજ
 : ૭૫ ૩૧. વ્યાજ :: ૭૨ ૩૧ની રકમનું : ૧૮૦૦ ૩૧. જ.

(૨૭) “૬ માસે ૨૪૨ દેવા થવાના હોય તો હાલ મુદત
 બદલ ૩૧. ૨૨) કાપવાના થાય છે, ત્યારે છ માસે કયું રકમ લેણી
 ચત્રાની હોય, તો તેના મુદત બદલ ૩૧. ૨૨ કાપી લેવાના થાય?”
 ૨૪૨—૨૨=૨૨૦ ૩૧. તુર્ત કીમત. એના ૬ માસે ૨૨ ૩૧. મુદત
 કાપવાના થાય છે. અને છ માસે પણ ૨૨ ૩૧. થાય, માટે તેની

તુર્ત કીમત કાઢવા માટે વ્યસ્ત પ્રમાણે થાય. ૬ માસ : ૯ માસ ::

૨૨૦ : ૩૩૦ તુર્ત કીમત+૨૨ ૩૧. મુદત કાપવાના=૩૫૨ ૩૧. જ.

(૨૮) “દશ આનાની તેરીખે ૩૬ વરસે સાદા વ્યાજે ૧૬૧૬ ૩૧. લેણા થવાના છે. દોઢ વર્ષે દેણુદારે કહ્યું મુદત કાપી આપીને નાણાં લઈ જાઓ. સાહુકારે મુદત રૂપીયા અને તેનું દોઢ વર્ષનું વ્યાજ ગણીને લીધું તો તેથી સાહુકારને વાસ્તવિક કરતાં વધારે મળ્યું કે ઓછું ? અને તે કેટલું ?”

૧૦ આનાની તેરીખે જા ટકા વ્યાજ થયું X ૩૧ વર્ષ=૨૧ ૩૧. +૧૦૦=૧૨૧ ૩૧. : ૧૬૧૬ :: ૧૦૦ : ૧૨૮૦ ૩૧. તુર્ત કીમત અથવા મુદત રૂપીયા થયા. ને તેનું દોઢ વર્ષનું વ્યાજ જા ટકા લેખે ૧૧ થયા. ૧૦૦ : ૧૨૮૦ :: ૧૧ : ૧૪૪+૧૨૮૦=૧૪૨૪ ૩. વેપારીએ ગણી લીધા. વાસ્તવિક રીતે એ વર્ષની મુદત કાપવાને ૨Xજા=૧૫ ટકા+૧૦૦=૧૧૫ : ૧૬૧૬ :: ૧૦૦. ૧૪૦૫ ૩/૪ થાય છે. ૧૪૨૪—૧૪૦૫ ૩/૪=૧૮—૧૨—૬ ૩/૪ વધારે મળ્યું. જ.

(૨૯) “છ ટકા પ્રમાણે સાદા વ્યાજે પાંચ વરસે મારે ૪૦૬ દેશ થવાના છે ત્રણ વરસ પછી મુદત કાપીને મેં રૂપીયા આપવા માંડ્યા પણ લેણુદારે ના કહી, ત્યારે તે વખતે તેજ દરે હું બીજાને ત્યાં કેટલા રૂપીયા મૂકું તો સાદા વ્યાજે ઠરાવેલી મુદતે લેણુદારને આપવા જેટલી રકમ થાય?” રીત-ત્રણ વર્ષે નાણાં આપવા માંડ્યાં તો મુદતમાં એ વર્ષ યાકી છે મ.ટેએ વર્ષની મુદત કાપવાની છે. ૬X૨=૧૨+૧૦૦=૧૧૨ : ૪૭૬ :: ૧૦૦ : ૪૨૫ ૩૧. આપવા પડ્યા ત્યારે એ ખુદ્દુ છે કે તેટલા રૂપીયા ઉપરનાજ દરે બીજાને ત્યાં રૂપીયા

મૂકવા જોઈએ.

(૩૦) “ઉપરના દાખલામાં લેણદારને એ વરસ પછી રૂપિયા લેવાની જરૂર પડી, તેથી છ ને બદલે નવ ટકા લેખે સાદા વ્યાજે બાકીની મુદત કાપી આપીને તે રોકડા રૂપિયા લઈ ગયો મેં બીજે ઠેકાણેથી છ ટકા લેખે રૂપિયા ઉપાડીને આપ્યા તો તેથી મને ક્યાયદો ફેરલો થશે ?”

૩ વર્ષની મુદત કાપવાની માટે $૯ \times ૩ = ૨૭ + ૧૦૦ = ૧૨૭ : ૪૭૬$
 $:: ૧૦૦ : ૩૭૪ \frac{૨૭}{૪૭૬}$ હાલ વેપારીને દેવા પડ્યા તેટલા રૂપિયાનું ૩ વર્ષનું છ ટકા લેખે સાદા વ્યાજે વ્યાજમુદત ૪૪૨ $\frac{૩૭૪}{૪૭૬}$ થાય. ૪૭૬
 $— ૪૪૨ \frac{૩૭૪}{૪૭૬} = ૩૭ \frac{૬૩}{૪૭૬}$ રૂ. નો ક્યાયદો. જ.

વ્યાજ વિષે વિશેષ વિચાર.—સાદા વ્યાજનું કોષ્ટક.
મુદત \times મુદત \times તેરીખ
 $\frac{૧૦૦}{૧૦૦} =$ વ્યાજ છે. મુદત, મુદત, ને તેરીખ એ ત્રણ

માંની એક કાઢવાનું કહે તો $૧૦૦ \times$ વ્યાજને બાકીની એ રકમોએ ભાગવા. હિસાબમાં રાશ આપી હોય, તો તેમાંથી મુદત બાદ કરી વ્યાજ કાઢવું. કોઈ મુદત અમુક વર્ષમાં બગણા થાય તો તેનો દર શો ? તેની સેહેલી રીત એ કે ૧૦૦ રૂ. ને તેટલાં વર્ષે ભાગવા; ભાગાકાર આવે તેટલા ટકા દર સમજવો. ને દર ઉપરથી વર્ષ કાઢવાં હોય તો ૧૦૦ ને અમુક દરે ભાગવા એટલે વર્ષ નીકળશે.

મનોચિત્ત ૬૭ માંનો ૭ મો ને ૮ મો દાખલો એ રીતે ગણવો.

(૨૫) “દર વરસે દર સેકંડે ૧૦ ટકા લેખે ૩ વરસમાં ક્યા મુદતનું ચક્રવર્તિ વ્યાજમુદત રૂ. ૧૫૬૭૨ થાય ?”

(૧૩૬)

૧. $૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ \times ૧૦ = ૧૦૩૩૧$ રાશ: ૧૫૯૭૨ :: ૧૩. મુદત = ૧૨૦૦૦ મુદત જ.

(૨૬) “દર વરસે દર સેકંડે ૪ ટકા પ્રમાણે એક રકમ ૨૫ વર્ષમાં ૨૭૫ રૂ. થઈ ત્યારે તેજ દરે તેજ રકમ ૪૦૦ રૂ. કરવી હોય તો તે કેટલી મુદત વ્યાજે રાખવી પડશે?”

$૪ \times ૨૫ = ૧૦ + ૧૦ = ૧૧૦$: ૨૭૫ :: ૧૦૦ : ૨૫૦ રૂ. મુદત. ૪૦૦ રૂ. વ્યાજ મુદત કરવાના, $૪૦૦ - ૨૫૦ = ૧૫૦$ રૂ. વ્યાજના $\frac{૧૦૦ \times ૧૫૦}{૨૫ \times ૪} = ૧૫$ વર્ષ જ.

(૨૯) “૮૦૦ રૂ.નું એક ધર કેટલે રૂપીએ ધરાણે મૂકીએ તો ધરાણીઆ રકમનું વ્યાજ ૧૦ આનાની તેરીએ ઉપજવતાં ધરની કીમત ઉપર છ આનાની તેરીએ વ્યાજ પરવડે?” આમાં તેરીખની વ્યસ્ત ત્રિરાશી થઈ ૬ આના તે, : ૧૦ :: ૮૦૦ જરોખરરીતે ૧૦ : ૬ :: ૮૦૦ : ૪૮૦ રૂ. જ.

(૩૦) “આઠ માસે ૨૫૮ રૂ. લેણા થવાના હોય તો તેની તુર્ત કીમત રૂ. ૨૪૦) આવેછે ત્યારે કઈ મુદતે રૂ. ૩૯૫—૧૫ આના દેવા થવાના હોય તો તેની તુર્ત કીમત ૩૫૦ રૂ. થાય? ૨૫૮—૨૪૦ = ૧૮ રૂ. ૮ માસનું વ્યાજ ને એ લેખે એક વર્ષનું વ્યાજ ૨૭ રૂ. થયું. માટે વ્યાજનો દર $\frac{૧૦૦ \times ૨૭}{૨૪૦ \times ૧} = ૧૧\frac{૧}{૪}$ રૂ. દર થયો. $૩૯૫\frac{૧}{૪} - ૩૫૦ = ૪૫\frac{૧}{૪}$ રૂ. વ્યાજ તો મુદત $= \frac{૧૦૦ \times ૪૫\frac{૧}{૪}}{૧૧\frac{૧}{૪} \times ૩૫૦} = ૧\frac{૧}{૪}$ વર્ષ. જ.

છાંડો પાઠની અંદરના પાઠોનાં હીન્દુશન, વ્યુત્પત્તિ, ને

પદ્ધતિઃ ને આદે અધ્યક્ષ શબ્દોની ટીપ કક્ષાવાર.

શબ્દ શુદ્ધ લેખ- ભ્રી સાથે.	વ્યુત્પત્તિ એટલે આ- ધ્ય, પ્રત્યયના અર્થે.	શબ્દનો અર્થ પર્યાય સાથે.	પદ્ધતિઃ. તથા કક્ષા પાઠોનાં શા- બ્દ છે તે.
અપવાતિ	આપ(સં.) આધ્ય. અપુનરત્યાગાર હલકી રીતે, બીજા પ્રકારનું (વિશેષણ) નીચું.	રહેનારો, જીવ્યો, લાં- ધણ્યો.	વિશેષ તીહ નરજાતિ, પહેલીનું એ.વ.(પાઠ. ૧) બી. પ્ર. નામ નરજાતિ. કર્તા અર્થે પેલીનું એ. વ.છે ક્રિયાપદનો કર્તા(૧)
અપરાધ.	આપ(સં. આ.)=નદાર. યુતો, વાક, તક્ષીર.		બી. પ્ર. નામ નરી જન. વ.છે ક્રિયાપદનો કર્તા(૧)
અવયવસ્થામાં.	અ (સં. આ.)=નદી.	અરણ્ય નિયમસર ગો- દવણ નહીં તે, ગોર આધિકરણો સાતમાંનું એ. બંદોબસ્ત.	બી. પ્ર. નામ નરી જન. વ. (૩૭)
અપવાનિસ્તાન.	સ્તાન(ક્રી.) યથાન (સં.) આધ્યાત્મ લોકોને રહે- પ્રત્યય=દેશાણું.	વાનું દેશાણું, પંજા- બની પશ્ચિમનો મુ- લકં.	બી. પ્ર. નામ નરજા કર્તા અર્થે પે. એ. વચન આવે છે તો કર્તા(૯૭)
અનુક્રમે.	અનુ (સં. આ.)=પછી.	એક પછી એક એમ ગો- ઠવણું.	બી. પ્ર. નામ નર જન. અ- ધિકરણો ચીજનું એ. વ. (૭૬)

અપકીર્તિ.
અવલોકન.
આપસ્વાર્થ.
આશ્વર્યકારક.
આરોગ્ય.
અગતિ.
અગ્રહ.
કસ્તુરીપૂગ.

અપ(સં. આ.)=નીચી ગેરઆપદ.	અકામ, બી. પ્ર. નામ નારીજન. કર્તા- અર્થે પે. એ. વ. યાદ કિં આપદનો. કર્તા. (૧૫૪)
અવ(સં. આ.)=નીચું નિહાળીને જોવું. ધરીક્ષા.	બી. પ્ર. નામ. નાન્યેજન. કર્મ અર્થે પે. એ. વ. કર વાદીનું કર્મ (૧૬૪)
અ(સં. પ્ર.)=વિશેષણ પોતાની મતલબ સાધ- કરેછે.	બી. પ્ર. વિશેષણ વિશે. તમે નરજાતિ. પે. બ. વ.
અરક(સં. પ્ર.)=કરનાર. અગ્રયબ જોવું, નવાઈ.	બી. પ્ર. વિશે. વિશે.. કામ નાન્યેજન. પે. એ. વ. (૩)
અ(સં. આ.)=નહીં. સુખી, રોગ વિનાનું.	બી. પ્ર. વિશે. શરીર. ના- ન્યેજન. પે. એ. વ. (૩૪)
અત્(સં. આ.)=અહાર. પેકાશ, નીપજ.	બી. પ્ર. નામ નારીજન. કર્તા. અર્થે પે. એ. વ. છે ક્રિયા પદનો કર્તા. (૩)
અપ(સં. આ.)=નાનો.	બી. પ્ર. નામ નરજન. કર્તા. અર્થે પે. એ. વ. છે ક્રિ યાપદનો કર્તા. (૧૬૫)
(સં. શ. છે.) કરુણી ના જોની હુંડીમાં કરુણી બી. પ્ર. નામ. નાન્યેજન. શ્યામંદરણ.	કર્તા અર્થે પે. એ. વ.

અંહાકારિ.	તિ=આવાચક નામનો હિંડના જેવો આકાર, બી. પ્ર. નામ. નારીબ કમીયે પે. એ. વ. કહે છે ક્રિયાપદનું કર્મ. (૪૪)
અંતઃકરણયી.	અંતર (સં. આ.)=આંખરા દિલથી, અથવા બી. પ્ર. નામ. નાન્યેન. અર્વાધિ અર્થે. પાં. એ. વ. (૮૩)
કાચિત્તજ.	કુવળ પ્રયોગી અવ્યય. (૫૩) બી. પ્ર. નામ. નરનાતિ કર્ત્તા અર્થે ત્રીજાનું એ. વ. બાંધ્યુ નો કર્ત્તા. (૫૭)
કારિગર.	સંસ્કૃત શબ્દ છે. કાર (ક્રા. પ્ર.) કરનાર કારીબરી કરનાર. (કાવ્યકર.)
કારિમરની.	સંસ્કૃત શબ્દ છે. કારિમરની વાપવ્યનો બી. પ્ર. નામ. નરના. સંબંધાર્થે છડીવું એ. વ. પૂર્વ સીમાસાથે સંબંધ. (૧૧૩).
વિસ્તી.	વસુધિરતનો ધર્મ માન-બી. પ્ર. વિશેષણ વિશેષ્ય નારી, વિશ્વાસી.

મેટાલિટન.	હુંએઅશબ્દછે. એટ=મોટુંછાલીડને સ્કીડગાંડદેશ.	બી. પ્ર. નામ નરજન. અન- ધિકરણાં પે. એ. વ.	ત્રીજીનું બ. વ. (૩)
નુરુત્તકર્ષણ.	હુરતતોમાંતવસં. પ્ર. આરના પ્રમાણમાં ખે-બી. પ્ર. નામ નાન્યેજા.ક- -પણું. હુરતવ=ભાન- + આકર્ષણુ=ખેચવું.	ચવું. સંચાળી કાતેલું બીણું પે. પ્ર. નામ નાન્યેજા. કર્તી સુતર.	(૪૭) આર્યો પે. એ. વ. કહેછે ક્રિયાપદનું કર્મ. (૧૫૬) પ્ર. નામ નાન્યેજા. કર્તી આર્યો પે. એ. વ. હવું નો કર્તી. (૧૭૩)
દરિદ્રી.	ધ (સં. પ્ર.)=વિશેષણુઆણસ, સુરત, એદી. કહેછે.	બી. પ્ર. વિશેષણુ વિશેષ આણસ. નરજાતિ પેલી- નું એ. વ. (૩૪)	પ્ર. નામ નાન્યેજા. ચોથીનું એ. વ. તેની પછી લીધે આળ્યો મા- ટે. (૩૪)
દુર્વસનને.	દુર (સં. પ્ર.)=દાર. અરાળ વ્યસન, બંધા-બી. ણ, લાત.	બી. પ્ર. વિશેષણુ વિશે. તણુકદાર નરજા. પે. એ. વ. (૧૫૩)	
ધર્માત્મા.	સં. શ. હે. ધર્મ+આત્મા. ધર્મમાં જેનો અવહાન- પ તે, સખી દિવ, ધર્મિષ્ઠ.		

निष्फळ.	निध (सं. आ.)=नदी.	झाड, वृथा, आपली, भी. म. विशे. विशे. सं. म. नारीज्ज. पे. ज्ये.
निरुद्धमी.	निर (सं. आ.)=नदी. अभ विनाना, नवरा.	व. (२) भी. म. विशे. विशे. सं. म. नरीज्ज. पे. व. व.
परिणाम.	परि (सं. आ.)=आहे तीक्ष्ण, असर, इण. इ.	भी. म. नाम नरीज्ज. क- तां अर्थ पे. ज्ये. व. आपडे (क्रियापदनी कर्ता
प्लेवेगो.	प्लेवेळ शब्दछे.	आपलाने बोलावो विश्वभी. म. नाम नरीज्ज. क- पदार्थ. मीर्थ पे. ज्ये. व. कहे- छेनु कर्म. (१०)
परीक्षा.	परि (सं. आ.)=चोतरक्ष. तपासणी.	भी. म. नाम नारीज्ज. क- मार्थ पे. ज्ये. व. (१०)
पतारजीखोर.	पोर (क्ष. म.)=इतर. शेआप करनर, अपा	भी. म. विशेषण विशेष छोडरा नरीज्जति पे. व. व.
प्रकाशित.	प्र (सं. म.)=वाण्ण म. प्रकाशान थयेव, ते- थेछे. व. व. ज्ये.	व. (१३८). भी. म. विशे. वि. आभा. नरीज्ज. पे. ज्ये. व. (१३४)

પ્રવાહિ.
 પ્રમુલ્લતા.
 પારદર્શક.
 ફિલિપ્પાઇન.
 ફ્રાન્સ, ફ્રાંસ.
 વદપરવેજી.
 વ્રક્ષદેશ.

પ્ર (સં. આ.)=આગળ. નેઈ (સં. પ્ર.)=વિશેષ- ણ કરેછે.	જેનો રેણો આસે તેવાખી. પ્ર. વિ. વિશેષ્ય વા. નર પદાર્થ. વા, પાણી, તેજ, ઉર્ધ્વ ધી, છા- શ, હિત્યાદિ.	ખી. પ્ર. નામ નરજા. સં- ખંધાર્યે છડી. ઝો. વ. ઝોહદા સાથે સંખંધ.
પ્ર (સં. આ.)=આગળ મોહા આગળ વ્યુ- ત્પત્તિ પ્રમાણે અર્થ.	અધ્યક્ષ, પ્રેસિડેન્ટ, મુ- ખી, ઉપરી.	ખી. પ્ર. નામ નરજા. સં- ખંધાર્યે નરજા. પ્ર. વ. (૧૧૦)
અર્ધ (સં. પ્ર.)=કરનાર.	જે વસ્તુની આરપારખી. દેખાય તે.	ખી. પ્ર. વિશેષણ વિશેષ પદાર્થ નરજા. પ્ર. ઝો. વ. (૩)
ફ્રેચ ભાષાનો શબ્દ.	એ યીનની પશ્ચિમમાં બેટા છે.	ખી. પ્ર. નામ નરજા. રથજા અર્થે પ્ર. ઝો. વ. (૧૧૬)
ફ્રેચ ભાષાનો શબ્દ.	ફ્રેચ લોકનો મુલક.	ખી. પ્ર. નામ નરજા. રથ- જાથે પ્ર. ઝો. વ. (૧૩૭)
અદ (ફ્ર. આ.)=નકાર.	પદ્ય (કરી) ન પાળવી.	ખી. પ્ર. નામ નારીજા. કર્તાથે પ્ર. ઝો. વ. થા- યછે ક્રિયાપદનો કર્તા (૩૪)
સંસ્કૃત શબ્દ છે.	અહીં લોકનો મુલક.	ખી. પ્ર. નામ નરજા. રથ- જાથે પ્ર. ઝો. વ. (૧૨૮)

वौद्ध.	सं. श. छे.	ओङ् नतवो धर्म.	ग्री. य. विशे. (विशेष्य)
महाहीप.	सं. श. महा-मोडोम- हीप—मेड.	रिनी आरे तरङ्क पा- ल्लो लुंय, तंवा मो- टो मेड.	ग्री. य. नाथ नरन. रथ- णीयं पे. ज्ञे. व. (५)
मर्मस्थाननुं.	स्थान (सं. य.)=इडा- ल्लुं.	ते इडल्लि वाज्याथी इ- ण चोइ तेजुं लोण इल्लि, दियल्लु, म- ज्ज.	ग्री. य. नाथ नाथन. संयंयथे लही. ज्ञे. व. रक्षल्लु साये संयंय. (१४)
मुग्गवत्ते.	य (सं. य.)=यल्लुं.	यल्लुं इरते, यल्लुवा.	क्रिया वशेषल्लु आययय. (३५)
महत्त.	य (सं. य.)=यल्लुं.	मोटायल्लुं, मोटालि.	ग्री. य. नाथ. नाथ न. इत्ता यथे पे. ज्ञे. व. याय छे क्रियापदतो इत्ता (१४२)
मयेयासासि.	मय्यनउत्त (सं. आ.)=मय्यमोथी नाथी यल्लोउत्त (सं. य.) =विशेषल्लु इरे छे.	गन्धी. य. वि. वि. शक्ति वाली शक्ति. नाथीन. पे. ज्ञे. व.	(१६०)
मय्याकर्षिक.	मय्यनआउरुधमां आडि मय्यमोथी आउरुधल्लु ज्ञे (सं. य.)=इत्तार.	दत्ते पे यनाही शक्ति	रादर

माजीरिट्ट.	छिंयेछ शब्द छे.	इज्जदारी, तथः दीवानी. श्री. प्र. नाभ नरन्. इ- कामनो न्याय करनार आमवादार. लेछि = वादनीश.	श्री. प्र. नाभ नरन्. इ- कामनो न्याय करनार आमवादार. लेछि = वादनीश.
मुकरदमा.	आरणी शब्द छे;	इरीयादीओ, कछ्या.	श्री. प्र. नाभ नरन्. इ- कामनो न्याय करनार आमवादार. लेछि = वादनीश.
यथास्थित.	कल (सं. प्र.) = वाणुं य- येछुं.	नयेम वदे तेम ययेछुं	श्री. प्र. नाभ नरन्. इ- कामनो न्याय करनार आमवादार. लेछि = वादनीश.
राजिआमणुं.	आमणुं (सं. प्र.) = विशेषणुं करेछे	जोलीनुं, हेआवडुं	श्री. प्र. नाभ नरन्. इ- कामनो न्याय करनार आमवादार. लेछि = वादनीश.
रेवीन्ध कर्मज्ञानरे.	ई. श.	इवेइइरनो उपरी, मेहेइ अना डिआपनी योड साड राअनार अम अनार.	श्री. प्र. नाभ नरन्. इ- कामनो न्याय करनार आमवादार. लेछि = वादनीश.
वर्त्तमान पत्र.	सं. श. वर्त्तमान = अतोनापत्र = शरण.	अतोनापत्र = शरण.	श्री. प्र. नाभ नरन्. इ- कामनो न्याय करनार आमवादार. लेछि = वादनीश.
विद्वान.	वान (सं. प्र.) = विशेषणुं करेछे	विशेषणुं करेछे	श्री. प्र. नाभ नरन्. इ- कामनो न्याय करनार आमवादार. लेछि = वादनीश.

વેરદગ્ધસમાં

વાર્શિગટનનો.

વિરુદ્ધ.

વિકાક.

વિપાતિ.

છ. કચેછ.	ભાષાનું સારી રીતે જ્ઞાન હોય તેનું નામ વિકાન.	ની લોક નરજ. પે. બઃ (૧૨૧) વ.
વિ (સં. અા.)=વિશેષ દુઃખ, આપતિ, ધીડા.		બી. ધ. નામ નારીજનઃ કર્તાઆર્થ પે. એ. વ. પડેછેતો કર્તા. (૧૭)
વિ (સં. અા.)=વિશેષ અંધકર, અદ્ભુત.		ક્રિયાવિશેષજી, નરજ. પે. એ. વ. દેખાય છે નેક ગુણ ખતાવે છે. (૧૨૨)
વિ (સં. અા.)=ખૂદ, ઉલટો, સાગાપક્ષ વાળો ઉલટ.		બી. ધ. વિશેષજી, વિશેષ શાંશિગટનો બિન્ન નરજ. પે. એ. વ. (૧૧૦)
ધં. શ. છે	ખાણસનું નામ.	બી. ધ. નામ નરજ. સં- બંધાર્થ છે. એ. વ. એકસાથે સંબંધ (૧૦)
ધં. શ. વેરદ=પશ્ચિમ કાલંબસે હિંદુસ્તાનને હિંદુસ=હિંદુસ્તાન.	બદલે અમેરિકા શી- ધી કાલો, માટે તે ખંડની પાસેના બે- ડને પશ્ચિમ તરફનો હિંદુસ્તાન કહેછે.	બી. ધ. નામ નરજાતિરુપ- બંધે સા. એ. વ. (૧૩૧)

सूत्रम्

इ. श.

शीपरना आडाऱ जेवा पी. नाभ नस्येतर
आडो लीवा रंभेनी
जेवा.
न. कर्माथे पे. ज्ये. व.
भाउगेनुं कर्म. (३)

सुषुड.

सु (सं. आ.)—साड

जोपभा, धविन.

पी. भ. विसे. विशे सोडा
नरन. पे. भ. व. (७)
पी. भ. नाभ. नान्ये न.
पेड्डीनुं ज्ये. व. (३४)

संरक्षण.

सभ (सं. आ.) सारी रीते रक्षेय धनुं,
ते आन् (सं. भ. =
क्रिया भतावनाऱ.

पी. भ. नाभ. नान्येन.
नरन. पे. ज्ये. व. (७)
पी. भ. नाभ. नान्येन. क-
र्माथे पे. ज्ये. व. (३४)

सूक्ष्मदर्शकयंत्र.

सं. श. सूक्ष्मदर्शक. आ
क (सं. भ.) = करनार
नयंत्र.

नानी वरतु मोटी हे. पी. भ. नाभ. नान्येन.
आडनार कायनुं यं.
न.
रक्षाज, वशिष्ट, कश्यप.
प. आदि, जर्मन, त-
ज्ये सात अंश, त-
या ज्ये नाभनुं नक्षत्र.

पी. भ. नाभ. नान्येन. क-
र्माथे पे. ज्ये. व. (३४)
नुं कर्म. (१४०)

सन्तरोधि.

सं. श. सन्त=सातन अ-
भि.

सिद्धता.

ता (सं. भ.) = पञ्च.

नाडीपञ्च, साभाती.

पी. भ. नाभ नस्येतर. क-
र्माथे पे. ज्ये. व. छ
नो कर्मा. (१५६)

સંગ્રહ,	સમ(સં. આ.)=સારીબોહું કરવું, સધારા.ખી. ધ. નામ નર ભ. કન્- રીને. -	ખી. ધ. નામ નર ભ. કન્- મોથે પે. એ. વ. કરે- વાનું કર્મ. (૧૭૨)
સંજાપ.	ધારસી શબ્દ.	ખી. ધ. નામ નર ભ. કન્- તોથે પે. એ. વ. હિતો કર્તા. (૧૭૪)
ક્ષયવાદિ.	સં.શ. ક્ષય-ના.શ. શુદ્ધિનાશ પામવું ને વધવું -વધવાપણું.	ખી. ધ. વિશેષણ વિશ્વ- ભ્ય કળા, નારી ભ. પે. એ. વ. (૧૬૫)
જ્ઞાનરજ્ઞ.	સં.શ. જ્ઞાન-સમજણુ બીણા જ્ઞાન તંતુઓ. નરજ્ઞ=તાંતણા.	ખી. ધ. નામ નર ભ. કર્તાઆ- થું પે. બ. વ. પૂણેજીતો- કર્તા. (૧૪)

પરચુરણ સવાલો.

વ્યાકરણ (પરીક્ષાના પત્રો)

- (૧) શક્ય ભેદ બેટલે શુ? તે ઉદાહરણ લઈ સમજાવો? (૨) દાંડ (આકર્ષક ધાન-
જી)નાં શક્યભેદના ૩૫ આપો? (૩) રાધિ ધાતુને ચૂળભેદનાં કૂદતો બોલો? (૪) કદાચિત્
નહીં તો ભવે, ખસ, વાડ, જેમ, વળતી, પછવાડે, નિત્ય દુર, એ શબ્દોનું પદ્યબદ્ધ
રૂઝો? (૫) પાંચમી વિભક્તિના અર્થ, ને ઉદાહરણ બોલો. (૬) બંધાણાં તરફ

કેટલીક જગાએ દુકાળ પડવાથી હજારો માણસ ભૂખે મરે છે, ને ઠેર ઠેર રમેડે છે તે સમાચાર પ્રસિદ્ધ થવાથી ઘણાં એક દયાળુ માણસોએ તેમને સાહ્યતા આપી છે એ વાક્યનું પદ્મછેદ કરો? (૭) ૧૫ અકર્મક ધાતુ આપો? ને તેટલાજ સકર્મક ધાતુ બોલો? ને ૧૦ અકર્મક ધાતુને શક્યભેદમાં લાવો? (૮) કોઈ કાળ ખીગ્ન કાળના અર્થમાં આવે? જેમ દાખલો એનો ઠીક છે, પણ હવે પછી જો એમ કર્યું તો તમે માર્યા જશો એમાં કર્યું ભુતકાળ ભવિષ્યના અર્થમાં છે, તમાંજ કામ ચાર ઘડી પછીથી કરવા માંડું છું એમાં માંડું છું વર્તમાન કાળ ભવિષ્યના અર્થમાં આવ્યો તો તેના કાળ કયો કહેવો? ઉત્તર અમુક કાળ આટલોજ વખત બતાવે એમ હોપ સાહેબે નક્કી કર્યું નથી કેમકે વર્તમાન કાળ નીચેના અર્થમાં પણ વપરાય છે કોઈ સંયતતા બતાવવાને, (૨) કોઈ કાળનું ન્થું કરવાપણું બતાવવાને (૩) જે વખતે કહીએ તેજ વખતે કરતા હોઈએ તેવી સ્થિતિ બતાવવાને (૪) ઇતિહાસની કે કોઈ પાછલી વાત કહી બતાવતાં (૫) વાત હવે પછી બતાવવાની હોય તો પણ જેમ આપણા ઈન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવતા મેલમાં સિંધ જાય છે. હજી જવાની અમુક મુદત બાકી છે તો પણ વર્તમાન વપરાયો. તેવીજ રીતે બીજા કાળ કોઈ અમુક કાળના અર્થમાં વપરાય તો તે અર્થ પર ધ્યાન ન આપવું. ને તેના પ્રત્યયના રૂપ ઉપરથી કાળ કહેવો કેમકે હોપ સાહેબે રૂપ ઉપર ધ્યાન આપ્યું છે, માટે કર્યું ભૂતકાળ, ને માંડું છું ને વર્તમાન કાળ કહેવો.

(૬) હોપકૃત વ્યાકરણની કલમ ૧૭ મી સ્પષ્ટ સમજાવો?

જી—“કેટલાંએક સહાયકારક ક્રિયાપદ બહુ કરીને બધાં ક્રિયા-

પદના રૂપાખ્યાપનમાં વપરાય છે,” એ પરથી એમ ન-સમજવું કે ઘણું ખરાં બધાં કાળમાં ન વપરાય તેવાંજ સહાયકારક ક્રિયાપદ હશે. કદત છે ને હો સિવાય જોટલાં સહાયકારક ક્રિયાપદ છે તે સ-ઘળાં ઘણું કરીને બધાં કાળમાં વપરાય છે. પણ તેમને પ્રત્યય લાગે તે પ્રમાણે ભાષામાં બોલાય નહીં.

“માટે અહીં સકર્મક અને અકર્મક ક્રિયાપદનાં પહેલાં તે લખ્યાં છે” એટલે લખ. ને આપ ધાતુની પેઢલાં છે ને હો ધાતુનાં રૂપાખ્યાપન લખ્યાં છે. તેમાંનાં કેટલાંક અધુરાં છે’= છેનું વર્તમાનકાળ સિવાય, બીજા કાળમાં ને હો ધાતુનું અનિયમિત ભુતકાળમાં રૂપ થતું નથી, માટે તે અપૂર્ણ ધાતુ કહ્યા છે.

(૧૦) શેઠની પાસે જઈને મેં એજ રડયા કર્યું પણ ધૂળ ઉપર લીં-
પણ એતું પદચ્છેદ કરો?

(૧૧) ધાતુ એટલે શુ? ને ધાતુના મુખ્યને પેટા વિભાગ કયા કયા છે?

(૧૨) કર્મણીપ્રયોગ ક્યારે થાય?

(૧૩) ભુતકાળમાં કર્મણીપ્રયોગ ન થાય તેવા સકર્મક ધાતુ લખો ?

(૧૪) કદંત એટલે શુ? ને તે કેટલા પ્રકારનાં છે?

(૧૫) ભાવેપ્રયોગ ક્યારે ક્યારે થાય? ને ભાવવાચ. ધાતુ આપો?

(૧૬) એવી નીમકહરામીથી દેશના લોક બહુ કોપ્યા, અને પોતાથી બની શકે તેટલી તૈયારી કરીને જુદા કરવાને ઉભા થયા એનું પદચ્છેદ? વિભક્તીના અર્થ લખવાને ચૂકશો નહીં.

(૧૭) ક્રિયાવિશેષણ અન્યથા એટલે શુ? ને તેના દાખલા આપો?

(૧૮) ક્રિયાવિશેષણ ક્યારે થાય?

- (૧૬) બીજા પ્રકારનું વિશેષણ ક્રિયાપદનો ગુણ બતાવે ત્યારે તેનું
પદ્મછેદ શું થાય? ને તે નિયમમાં કંઈ અપવાદ છે?
- (૨૦) બહુ વચનમાં રહેનારાં નામો લખો?
- (૨૧) કોણ શબ્દનું રૂપાપન લખો?
- (૨૨) ત્રીજી, પાંચમી ને સાતમી વિભક્તિ કયા કયા અર્થમાં કામ
લાગે છે? તે હોપ કૃત સિવાયના દાખલા આપી સમજાવો?
- (૨૩) શક્યબેદમાંથી મૂળબેદમાં લાવવાને શો ફેરફાર કરવો પડેછે
તે સમજાવો?
- (૨૪) કરણી જે કરવાયકી કોપે તું કિરતાર, તે કદી મેં નહીં કંઈ
કરી, તો આશો શીર માર; એનું પદ્મછેદ કરો?
- (૨૫) જોડાક્ષર ને બારાખડીમાં શો ફેર છે?
- (૨૬) ગુજરાતી ભાષામાં જાતિ શા ધોરણ પરથી મુકરર થાય છે?
- (૨૭) હું ને તુંનાં કયાં કયાં બહુ વચન થાય છે તે અને તેને આ-
ળખવાની રીત લખો?
- (૨૮) કયા કયા કાળજાતિ દર્શક છે?
- (૨૯) શબ્દયોગીને ઉત્તયાન્વી અવ્યયમાં શો ફેર છે?
- (૩૦) પ્રયોગ એટલે શું? ને કર્ત્તરીપ્રયોગ ક્યારે થાય?
- (૩૧) મારે સાર મારે ઘેર જઈને તારે આટલું કહી આવવું જોઈએ
તેનું પદ્મછેદ કરો?
- (૩૨) જે શબ્દને ઓ, ઈ, ઉ, લાગે અને નર, નારી અને નાન્યેતર
જાતિ અનુક્રમે ન થાય એવા ત્રણ ત્રણ દાખલા આપો?
- (૩૩) જે ધાતુને બધા કાળ લગતા નથી તે ધાતુ લખો? અને તેવા

- ધાતુનાં સંપૂર્ણ રૂપાખ્યાપન જોલો?
- (૩૪) પેહેલી વિભક્તિના અર્થ વ્યાકરણની બહારનાં ઉદાહરણ લઈ લખો?
- (૩૫) પેહેલા પ્રકારના વિશેષણના વિશેષ્યને, પેહેલી સિવાય બીજી વિભક્તિઓ લાગે ત્યારે તે વિશેષણને શો વિકાર થાય છે?
- (૩૬) એકના એક શબ્દનું એક કરતાં વધારે રીતે વ્યાકરણ થાય એવા પાંચ દાખલા લખો? અને તે દાખલાને વાક્યમાં લખી ન્હાં ન્હાં વ્યાકરણ શા માટે થાયછે? તેનાં કારણ જતાવો?
- (૩૭) જેને છેડે જાતિ દેખાડનાર પ્રત્યય લખાય તે પ્રમાણે તેને જાતિ લગાડવી એ વાક્યમાં જે શબ્દના અક્ષર મોટા છે. તેનું પદ્મછેદ કરો?
- (૩૮) રમ ને જગ ધાતુનાં રૂપાખ્યાપનો મુળભેદમાં ને શક્યભેદમાં લખો?
- (૩૯) “કિશોર—આઠાશ અને તેમાં સૂરજ કે તારા હોય, હવે હું સારી પેઠે સમજ્યો જાગા, વાયુમાં પૃથ્વી શાને આધારે રહેલી હશે?” તેનું પદ્મછેદ?
- (૪૦) “(૧) જે જે પાપ કરે સૌ, બાણું હું ભૂંડું વેળુ; તેને રે નોંધી કરી કરે તું કરડાં નેણુ.” (૨) “છળ કપટ બળનાં ઝપટ છે તે ચપટકરી એસારજે” (૩) “પ્રત્યગ બુદ્ધિ બળ અકળ તન જળ ફળ ભુતજલત ચપળ સકળ એ અચળ નહીં દળ વાદળ દલપત” (૪) “હરખ હાસ દુઃખ આંસુ તે જોડાં મળકે વેડ” એનું સંપૂર્ણ પદ્મછેદ કરો?

સુચના—કવિતાનું પદ્મછેદ કરતી વખતે પ્રથમ કક્ષા ને તેની સાથે સંબંધ રાખનારા શબ્દ, પછી કર્મને તેની સાથે સંબંધ રાખનારા શબ્દ ને છેલ્લે ક્રિયાપદ મૂકી વાક્ય ગોઠવવું. ને પછી પદ્મછેદ કરવું. કોઈ શબ્દના પદ્મછેદમાં સંશય પડે તો તેનો અર્થ શું છે તે વિચારવું; પ્રકાર, જ્ઞાતિ, વચન વગેરે હોય સાહેજના મત પ્રમાણે રૂપ ઉપરથી કહેવું પણ કવિતાનું પદ્મછેદ કરનામાં શબ્દનો અર્થ બહુ ઉપયોગી પડે છે. વ્યાકરણ બાણવાથી એ દ્રાવદો છે કે તેથી આપણી ભાષા સુધરે છે, અને ભાષામાં કંઈ ભૂલ હોય તે જાણીને આપણે સુધારી શકીએ છીએ. વ્યાકરણ નહીં જાણનાર માણસની ભાષા ઘણુંકરીને અશુદ્ધ હોય છે.

ભુગોળના સવાલ.

- (૧) મુંબાઈ ઇલાકાનો નકશો કાઢો, અને તેમાં મોટા મોટા પર્વતો અને નદીઓ ને ૧૫ મોટાં શહેરો લખો?
- (૨) તોઓદરકથી એક માણસ કિનારે કિનારે સ્વેજ જાય છે તો તેને ક્યા ક્યા ઉપસાગર, સમુદ્ર, અખાત, અને સામુદ્રધુનીઓ અનુક્રમે આવશે? તે બોલો?
- (૩) કંતાન, હોર્મઝ, કારવાડ, ચાર્કડ, મહાજાજેશ્વર, અલેપો, ધીન્ની, શીમલા, મોખા, લોપાટકા, અન્ડમન, મારાપાન, વિશ્વત્રા, માર્સેલ્સ, લીટલમેલ્ટ, અને વિસુવિયસ એમાં છે, ને શું છે?
- (૪) આટલાંટીક મહાસાગરને મળનારી યુરોપની નદીઓનાં નામ બોલો?
- (૫) ડાન્યુબ, વોલ્ગા, પો, -દાઇન, એલ્ડ, ટેગસ, ટેમ્સ, એ નદીઓ ક્યા દેશમાં વહી, ક્યા સમુદ્રને મળે છે, ને તેના પર ક્યાં શહેર છે?

(૬) ઇંગ્લાંડથી જમીન માર્ગે સેંટપીટર્સબર્ગ જવું હોય તો કયા દેશમાં થઈને જવું પડે, ને જળમાર્ગે જવું હોય તો કયા સમુદ્રો ને અખાતોમાં થઈ વહાણે જવાય?

(૭) યુરોપમાં મુખ્ય પર્વતો કયા છે અને તેમાંથી કઈ નદીઓ નીકળે છે?

(૮) ઇંગ્લાંડનાં મુખ્ય શહેરને બંદરનાં નામ લખો?

(૯) યુરોપને એશિયાનો વરતી, વિરતાર, રાજ્ય, ભાષા, લોક, ધર્મ, ને રીત ભાતમાં મુકાબલો કરો?

(૧૦) ઇંગ્લાંડની રાજ્યવ્યવસ્થા લખો? ને યુરોપના દ્વીપકલ્પ બોલો?

(૧૧) એશિયા ખંડના સઘળા પર્વતોનાં નામ, ઠેકાણા સાથે લખો?

(૧૨) ક્ષિપ્રા, જેરસલમ, જલૂન, સૈનડ, બાબલમાંડેબ, કોરીઆ, ગોવળકોંડા ચંગલ, અટક, ટેમ્સ, એલ્બ, લેગલોર્ન, કોષ્ટ્રા, મોરીઆ, ખીવા, ડંફ્રીસ, શું છે? ને તે ક્યાં છે તે નકશામાં બતાવો?

(૧૩) એશિયામાં દ્વીપકલ્પ કયા છે, અને તે કયા રાજ્યમાં છે?

(૧૪) કાળાસમુદ્રને મળનારી કઈ નદીઓ, કયા કયા પર્વતમાંથી નીકળી કયા દેશમાં વહે છે, ને તેપર ક્યાં શહેર છે? તે બોલો?

(૧૫) નીચે લખેલા ભુગોળવિદ્યાના પારિભાષિક શબ્દોની વ્યાખ્યા આપો?

દ્વીપકલ્પ, બેટ, શહેર, સરોવર, સામુદ્રકુની, સંયોગીભુમી, દેશ, પ્રાંત, મહાસાગર.

(૧૬) આલ્ચિઆ, જર્મની, ને સ્વિતઝ્ઝ્લાંદમાં જળાશય કયા પર્વતો છે ને તેમાંથી કઈ નદીઓ, કયા દેશમાં વહી, કયા સમુદ્રને મળે છે ને તેનાપરનાં શહેર બોલો? ઉત્તર-બે પર્વત. આલ્પસ, ને કા-

પૈથિઅન છે.

- (૧૭) ભુમધ્ય સમુદ્રમાં યુરોપખંડ માંહેના અખ્યાત, સામુદ્રધુની, બૂ-
શિર, બેટ, ને કાંઠાપરનાં ખંદર બોલો?
- (૧૮) હિંદુસ્તાનમાં ઇલાકા કેટલાછે? તેનાં નામ, અને સીમા, તથા
પ્રત્યેકમાં મુખ્ય શહેરો કયાં કયાં છે?
- (૧૯) ઈંગ્લેન્ડ રાજ્ય એશિયાને યુરોપમાં કયે કયે ઠેકાણે છે તે બોલો?
- (૨૦) મુંબઈ બેટથી નીકળેલા ઈંગ્લાંડ જતારા મુસાફરને કયા કયા
સમુદ્રમાં જવું પડે? ને ભુમધ્યસમુદ્રમાં પહોંચ્યા પછી જલદી
પહોંચાય તેવા રસ્તો કયો?
- (૨૧) યૌદ્ધધર્મ વિશે શું જાણોછો? અને તે કયા કયા દેશમાં ચાલે છે?
- (૨૨) ખ્રિસ્તી ધર્મના વિભાગ કયા, ને તે કયા કયા દેશમાં ચાલે છે?
- (૨૩) પ્રોટેસ્ટન્ટ ને રોમનકાથોલીક ધર્મમાં ફેર શું?
- (૨૪) સ્પેન અને શિયામનાં શહેર, નદી, બૂશિર, ને બેટ બોલો?
- (૨૫) ખન, પાદુઆ, પાલર્મો, બસ્સા, મચ્છલીપટ્ન, મોસ્કો, ટ્રીએસ્ટ,
વેનિસ, લીમરીક, વ્લાસગો, હલ, સ્ટટગાર્ટ, એ શુછે? અનેક્યાંછે?
- (૨૬) શાનન, વાઇટ, બોચનિઆ, થેનીકેલ, હોર્મઝ, લુચુ, આમૂર,
કાલન, સ્મર્ના, લેઓન્સ, ટોરેન્ટો, કોરિંથ, આથેન્સ, કાર્લસ્કો-
ના, રગન, એ શું છે? ને ક્યાંછે?
- (૨૭) બાઇબલથી ફેગા જળમાર્ગે કયાં ક્યાં ખંદર આવે છે?
- (૨૮) એશિયાની કઇ નદીઓ ઉત્તર દિશામાં ને પશ્ચિમ દિશામાં વહેછે?
- (૨૯) એશિયાખંડમાં કેવા પ્રકારનું રાજ્ય ચાલેછે? અને તે ખંડમાં
કાઇ ઠેકાણે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે?

હી—એશિયા ખંડમાં બધા દેશોમાં આપ અખત્યારી રાજન-
નો અમલ છે, ફક્ત ભુટાનમાં પ્રબલસત્તાક રાજ્ય છે.

(૩૦) યુરોપ ખંડમાં કેવા કેવા પ્રકારનું રાજ્ય, કયા કયા દેશમાં છે? તે બોલો?

(૩૧) એશિયા ને યુરોપમાં કઈ કઈ જગાઓ ઇતિહાસમાં પ્રખ્યાત છે?

વાટરલુ, મેરકો, પારિસ, બાબીલન, આથેન્સ, રોમ, સમરકંદ, કાબુલ, પ્લેવના, કાસ, કોન્સ્ટાન્ટીનોપલ, (એશિયા ને ટરકીની લડાઈમાં) રવેનની નેલેર, ડાન્યુબ નદી, બર્દન નદી, હિંદુસ્તાનમાં જે જે સ્થળો-
એ લાગ્યા થઈ છે તે સ્થળો રંગુન, આવા, હાવાટર, કાલિકટ, વગેરે.
(૩૨) ભુગોળવિદ્યા શિખવામાં શા ફાયદા છે?

હી—બુદ્ધા બુદ્ધા દેશની રીતભાત, ધર્મ, ભાષા, રાજ્ય કોનું ને
કેવા પ્રકારનું છે? તે જાણી આપણા દેશ સાથે મુકાબલો કરી શકી-
એ છીએ. (૨) વેપારને માટે સ્થળો, તથા નીપજ તથા બીજી કે-
ટલીક હકીકત સંબંધી માહિતી મળે છે. (૪) ઇતિહાસ શિખનારને
બહુજન અગત્યની છે. (૫) વિદ્યા, હુન્નર ને સારી રીતભાત દાખલ
કરવાની સમજાવતી આપે છે. (૬) મુસાફરી કરનારને એક ભોમીઆ
તરીકે કામ લાગે છે (૭) દેશ દેશની ચમત્કારી બાબતમાં ઈશ્વરની
અગ્રાધ શક્તિ ને ખુબી, જાણાવે છે.

ઇતિહાસના સવાલ.

(૧) નાદિરશાહનો ઘેરો, તથા મુગલાઈ રાજ્યની પડતી થવાનું કારણ શું?

(૨) મરેઠી રાજ્ય કેમ નબળું પડ્યું?

(૩) હાલ જે રાજ્ય ચાલે છે તે, તથા આગળ જે રાજ્યો થઈ મયાં

તેમાં કયું રાજ્ય સારું ને શા માટે?

બી—અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય—આ રાજ્ય આપણા નસીબે ધણુ સારું છે. કેમકે લોકોના જન માલનું રક્ષણ થાય છે, અને યથા ન્યાય મળેછે, તથા આપણા સુધારાને માટે ધણુ ધણુ પ્રયત્ન કરે છે. એ કારણથી.

(૪) શિવાજીનું જન્મચરિત્ર લખો?

(૫) મરેઠા ને પેશ્વાની વંશાવળી બોલો?

(૬) બીજા બાહુરાવની હકીકત કહો?

(૭) પાણીપતની લડાઈઓ કઈ સાલમાં, કેટલી કેટલી વખતે, ને શું પરિણામ થયો તે લખો ?

(૮) મરેઠા સાથે પેશ્વો, બીજો, ને ત્રીજો વિગ્રહ થવાનાં કારણ લખો?

(૯) યુરોપી પ્રજા કયા અનુક્રમે આવી, ને તે દરેક પ્રજાનો કયો પ્રથમ પુરુષ કઈ સાલમાં આવ્યો ?

(૧૦) પંથા, ને બોંસલાનું રાજ્ય નાશ પામવાનું કારણ, તથા નાના કુટુંબીશ વિષે હકીકત કહો ?

(૧૧) વસાઈ ને સાતગાઈનું તહનાયું લખો ?

(૧૨) યુરોપી પ્રજામાં અંગ્રેજ બળવત્તર કેમ થયા ? અને દરેક યુરોપી પ્રજા પ્રથમ શા હેતુથી હિંદુસ્તાનમાં આવી ?

(૧૩) ૧૮૦૦ સુધીમાં થયેલા ગવર્નર, ને ગવર્નર જનરલની વંશાવળી બોલો ?

(૧૪) લાર્ડ ક્લાઈવનું જન્મ ચરિત્ર લખો ?

(૧૫) અંબુરની ૧ લી તથા વેંદીવાશ, ચેરકુલી, પોલીલોર, પોટોનો-વો, શોલિંગર, પનિઆર, ચંગામા, અરિકેરા, માલ્વેલી, ને

સદાશિવની લડાઇઓ બોલો ?

(૧૬) સુરાજઉદૌલા, દુપ્લી, ક્વાર્ઠવ, હૈદર, દીપુ, મીરજકર, મીર-
કાસગના ગુણદોષ કહો ?

(૧૭) કઇ લડાઈથી ઇંગ્રેજને રાજ્ય મેળવવાનો પાયો રોપાયો ?

જી—રત્નાસીની લડાઇ સન ૧૭૫૭ માં થઇ, ને તેમાં સુરાજ-
ઉદૌલા હાથે ને ઇંગ્રેજને પુષ્કળ બક્ષિસો ઉપરાંત ચિતાગાંગ, મે-
દનીપૂર, ને બર્ધવાન મહાત્ત મળ્યા.

(૧૮) અમીચંદ ને રામ નારાયણનું મોત શી રીતે થયું ?

(૧૯) ત્રણ ચોકઠા થયેલા રાજાઓનો સંપ કઇ સાલમાં ? તથા તે-
ઓએ કઇ લડાઇ કરી અને તેનું પરિણામ શું ?

(૨૦) ધી રંગુલેટીંગ આક્ટ વિશે તમે શું જાણો છો ?

(૨૧) વારનહૅસ્ટીંગ્સ, ને લાર્ડકાર્નવાલીસના વખતમાં શા બનાવ બન્યા ?

(૨૨) મૈસુર સાથે ૧૬૦૧, ૧૭૦૧, ને ૧૮૦૧ વિગ્રહ થવાનું કારણ કહો ?

(૨૩) મદ્રાસ ને માંગલોરની સંધી વિશે તમે શું જાણો છો ?

(૨૪) સર ઇ. કૂટ, જરનલ હારિસન, કર્નલબેલી, કર્નલસ્મિથ, અને
સરજન માલકુમ એ સરદારો કઈ કઈ લડાઈમાં પ્રખ્યાત થયા ?

(૨૫) પિટનાબિલ વિષે તમે શું જાણો છો ?

(૨૬) લાર્ડવેલેસ્લેયના વખતમાં શા મુખ્ય બનાવો બન્યા ?

(૨૭) હેસ્ટીંગ્સનાપર વિલાયતમાં જે તહેબત મૂકવામાં આવી હતી
તે સંબંધી વાત તમે જાણતા હો તો લખો ?

(૨૮) ક્વાર્ઠવે છેલ્લી વખત આવી શો બંદોબસ્ત કર્યો ?

(૨૯) ટિપુ કાના પછી ગાદીએ બેઠો, ને તેનું રાજ્ય કયા ગવર્નરજન-

નરહના વખતમાં ગયું, ને તેના રાજ્યની વહેંચણી સી રીતે કરી તે બોલો?

(૩૦) ફ્રેંચ લોકોના કયા કયા મોટા સરદારો હિંદુસ્તાનમાં આવી ગયાછે, ને તેમાં કોના અમલ નીચે હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેંચ રાજની પડતી આવી?

(૩૧) મીરકાસમને છ'એજ વચ્ચે લડાઈ થવાનું કારણ શું? ને તેનું પરિણામ.

(૩૨) રામોઆ, ગાડડે, ચૈતસીંહ, કોર્નિલીઅસ હોટેમાન, આલ્ફ્રાન્સો આલ્ફ્રુકકં, પેહેલો બાજીરાવ, ને સરમનશોર એમના વિષે જે જાણુતા હો તે દુ'કામાં લખો?

(૩૩) આમ્બોયનાની કતલ, ને કલકત્તાના કારાગૃહ સંબંધી હકીકત બોલો?

(૩૪) ઇતિહાસ શીખવામાં શા લાભ છે? અને ઇતિહાસ કયી કયી રીતે આપણા જાણુવામાં આવે તે રસ્તા બતાવો ?

ઉ—(૧) અમુક જાતનો ઇતિહાસ એ તે તે કાળના લોકની સ્થિતી જણાવે છે. અને જેમ જુસ્તર વિદ્યાની માહિતી ફ્રાસિલ ઉપરથી મળે છે તેમ માણસની અગાઉની સ્થિતિનું ફ્રાસીલ ઇતિહાસ છે.

(૨) આગળના વખતમાં રાજ્યો કેવા કેવા થઇ ગયા, તેમણે રૈયતના લાભ અર્થે શું શું કર્યું, એવી જાણતો જાણી આપણે હાલના રાજ્ય સાથે મુકાબલો કરી શકીએ છીએ. (૩) આ દુનિયા એક નાટક રૂપી છે, ને તેમાં રાજ્યનો કેવો કેવો ફેરફાર થતો આવ્યો છે તે જોઇ ઈશ્વરી ચમત્કાર જણાઇ આવે છે. (૪) અમુક લોકોનો ઇતિહાસ, કે માણસનું જન્મ ચરિત્ર, કે તેના ગુણ દોષ જાણી

આપણને ધણું ઉપયોગી જ્ઞાન મળે છે.

શિક્ષા લેખ, તથા પુરાતની અંથો, તથા તાંબાના પતરાંપર લખેલા લેખ કે મુસાફરોનાં લખેલાં વર્ણન ઐતિહાસિક અંથો, તથા ગદ્યમાં વગેરે જુના શિક્ષા એવી એવી બાબતો પરથી ઐતિહાસિક વાતો માલમ પડી આવે છે.

લેખાં,—

- (૧) ૨૨૩૩. જા માસ. ૨દિવસ રહ્યા. ૧૦ આનાની તેરીખ વ્યાજ શુ?
- (૨) ૨૪૩ ૩. ભરીને હુંડી કરાવરી ભાવ ૯૮૫૫ તો કેટલાની હુંડી થશે?
- (૩) ૩૧૮ ૩. ની હુંડી કરાવરી ભાવ ૧૦ આના ઉપર તો કેટલાની હુંડી થશે?
- (૪) ૧૭૫ ૩. ૩૫ આ. ૧ મણુ તો. ૬૮ શેરનું શુ?
- (૫) ૧૧૭૫ ૩. ૩ માસ ૫ દિવસ રહ્યા ૧૦૩૫ ની તેરીખ વ્યાજ શુ?
- (૬) ૫ આનાની તેરીખે બે મહિનામાં ૮૫ ૩. વ્યાજ થયું? ત્યારે મુદ્દલ કેટલા?
- (૭) એક લાકડું ૬૫૫ ગજ લાંબુ ને ૩૪ તસુની દોરી ત્યારે કુલ કેટલા ગજ?
- (૮) ૧૨૨૫ ૩. બાબાશાહના ૧૦૦ મુબાઇગરા તો ૧૦૦૦ બાબાશાહના મુબાઇગરા કેટલા?
- (૯) ૪૬ ૩. ની ૧૦૦ દોરી તો ૩૧ દોરીનું શુ?
- (૧૦) એક ગોળ લાકડું ૧૨ ગજ લાંબુ અને એકવડી દોરી ૨૦ તસુની થઇ ત્યારે તે કેટલા ગજ થશે?
- (૧૧) ૨૫૦ ૩. ચૈત્ર શુદ્ધ ૧૩ થી અશાઢ શુદ્ધ ૮ રહ્યા ૧૦ આનાની તેરીખ વ્યાજ શુ?

(૧૨) ૧૨૦ રૂ. કોથળો તો ૬૦ રૂપીઆનું કેટલું?

(૧૩) ૩૩૦ મણ ૧૬૦ શેર કાચા તેના ૪૫ તોલ લેખે પાકા મણુ કરો?

(૧૪) દરરોજ રૂ. ૧૦૦ વ્યાજ ના આવે અને ૮ આનાની તેરીખ તો મુદ્દત કેટલા?

(૧૫) ૩૦૦ રૂ. બાબાશાહના મુબાઇગરા કરવા હોય તો ૧૧૦ ને આવે કેટલા થશે?

(૧૬) રૂ. ૧૫૦૦૦ તોલો તો ૩ ગદીઆણા ૨ વાલ ૧૦ રતિનું?

(૧૭) રૂ. ૧૫૦૦૦ મણુ તો ૩૦૦૦ શેરની શી કીમત?

(૧૮) ૧૫૦ રૂ. બાર તો ૧૫૦ શેર ૪ રૂપીઆ બારનું શું?

(૧૯) ૨૪૦ ૧ બેડીકે તો ૨ મણુની શી કીમત?

(૨૦) ૨૨૦ રૂ. કોથળો તો ૧૧૦ પૈસાનું કેટલું?

(૨૧) શેરની કળશીની અને ખાંડીની કઈ કઈ કુંચીઓ ખીજા કયા તોજના સાથે મળતી આવે છે તે જતાવો?

(૨૨) ૭ મણુના ૬ રૂ. તો ૧૦ મણુ ૨૦ શેરનું?

(૨૩) ૩૮૫ અને ૭૦૦ રૂ. ભરેલાછે આવ ૧૧૦ તો કેટલાની હુંડી થશે?

(૨૪) સાકર મણુ ૩૫ જારદાન સુદાંત, તેમાં દર મણુ જારદાન ૩ શેર તોલ ૪૨ નો પ્રત મણુના ૬૦૦ લેખે શી કીમત?

(૨૫) ૭ રૂ. નું ૬ મણુ તો ૦૦ મણુ ૨૦ શેરનું શું?

(૨૬) ૮૧૫ રૂ. ભરીને ૬૭ તથા ૧૦૪ ના આવની હુંડીઓ કરાવવીછે તો કેટકેટલાની થશે તે કહો?

(૨૭) ૭૪ મણુ કાચો ગોળ તોલ ૪૮ તેના પાકા મણુ કરો? ને મણુ ૧ ના પાઝા લેખે શી કીમત?

- (૨૮) ૪૫૦ રૂ. ભરીને હુંડી કરાવવી ભાવ ઉપર ૧૧૧૨ લેખેછે તો
કેટલાની હુંડી થશે?
- (૨૯) ૪ મોતીના દાણા તોલમાં ૭ રતી તેના ચવ કેટલા?
- (૩૦) ૧૮ મણુ ૩૫ શેર કાચા ૪૦ તોલના છે તેના ૪૩ શા મણુ
લેખે કેટલા પાકા મણુ?
- (૩૧) કાચુ વ્યાજ કાઢી સરના સર્વાંગામાંથી અર્ધા દિવસની તેરીખ
કાપવાનું કારણ શું?
- (૩૨) એક ખેતરની ૧૪ વસા આડ ચાસ ૬. ૪૫ શેર ધઉ ચોરવા
તો દર વળામણે કેટલા?
- (૩૩) એક ખેતરની આડ ૧૫૧૧ વસા ને ઉગ ૧૬૧ વસાને બે વી-
શવાશી તો તે ખેતર કેટલા વીધાનું થશે?
- (૩૪) ૭૨ રૂ. ખાડી તો ૮૧ શેરને નવટાંકનું શું?

દેશીહિસાબની કેટલીક રીતો.

ગોળ ને ચોખાંડાં લાકડાં માપવાની દેશી રીત—આ રીતમાં
આઠાઠકનો ઉપયોગ કરવો. ૨૪ વસા=૧ ગજ. ૨૪ વિશવાશી=૧ વસો
ગોળ લાકડું બે છેડે અર્ધો અર્ધો ગજ મૂકીને અને વચમાં એમ ત્રણ
ઠેકાણે ભરવું તે દરેક ઠેકાણે ભરતાં જોડલી દોરી થાય, તેને બેવડી
કરીને ગજ ઉપર મૂકીને કેટલા વસા થાયછે તે નક્કી કરવું એવી
રીતે ત્રણે ઠેકાણાનો ઘેર કાઢ્યા પછી તે ત્રણે વસાનો સરવાળો કરી
ત્રણે ભાગી સરાસરી ઘેર કાઢવો ને પરીધના સરાસરી વસા કાઢવા.
પછી તેનું અર્ધ કરીને વર્ગ કરવો તેથી જે આવે તે વસાને બદલે

(૧૬૫)

વીસવાશી ગાળુવી તેને ૨૪ એ ભાગી વસા કરવા ને તે વડે લાકડાની લંબાઇના ગળે ગુણુવા એટલે વસા થયા ને તેને વળી ૨૪ એ ભાગવા ને આવે એટલા ગજ નકકી લાકડું થયું. ત્રણ ઠેકાણે ભરીને સરાસરી ગણતાં બે ૭૧૧૧ આવ્યા હોય તો ૭૨ ગણવા ને ૭૧૧૧ હોય તો ૭૧૧ ગણવા એમ રીત છે.

ઉદાહરણ—એક ગોળ લાકડું ૧૫૧૧ ગજ લાંબું છે ને ત્રણ ઠેકાણે ભરેલી દોરી ૧૮, ૨૭, ને ૨૬૧ વસા છે તો તે લાકડું હિસાબે કેટલા ગજ થાય ? $૧૮+૨૭+૨૬૧=૩૦૬$ ને બદલે ૭૨ ગણ્યા $૭૨+૩=૨૪$ વસા સરાસરી છે. ૨૪ તું અર્ધ $૧૨ \times ૧૨=૧૪૪+૨૪=૬$ વસા $\times ૧૫૧૧=૬૩$ વસા $+ ૨૪=૩૦૬$ ગજ ૩ વસા જ. તસુ=વસા.

ચોખંડાં લાકડાં માપવાની દેશી રીત—જે પ્રમાણે ગોળ લાકડું ત્રણ ઠેકાણે ભરી સરાસરી કઢાય છે તે પ્રમાણે ભરી સરાસરી કાઢવી ને જે સરાસરી આવે તેના બે ભાગ પાડવા પણ કોઇ એકી સરાસરીના ભાગ કરવા હોય તો બે સરખા નહીં કરતાં અક નાનો ને એક મોટો કરવો તથા કોઇ પાણીવાળી સરાસરીના ભાગ કરવા પડે તો એકી ભાગ ઉપર પાણી આવવી જોઈએ. જેમ ૧૫ ના ભાગ $૮+૭$ ને $૧૫=૮+૭$ પછી તે બે ભાગના ગુણુકારને ૨૪ એ ભાગી વસા કાઢવા, લંબાઇના ગળે ગુણુવા ને પછી ૨૪ એ ભાગવા એટલે પાકાગજ થાય.

ઉદાહરણ—એક ચોરસ લાકડાની લંબાઇ ૪૧ ગજ છે ને ત્રણ ઠેકાણે દોરી ભરી બેવડી કરી ગજ ઉપર ભરી સરવાળો કરી સરાસરી કાઢી તો ૧૭ વસા થઈ તો તેના ગજ કેટલા ? ૧૭ ના ભાગ

(૧૬૬)

૬+૮. ૬X૮=૭૨+૨૪=૩ તેને X૪=૧૨૩૩ ગળ લાકડું.

ધર બાંધવાની પડતર જમીન, અથવા ખડેરનું માપ કાઢવું હોય તો તેની રીત—

તે જગાની ઉત્તર દક્ષિણનું જે માપ આવે તેનો સરવાળો કરવો ને તેનું અર્ધ કરવું, તેવીજ રીતે પૂર્વ પશ્ચિમ માપ લઈ સરવાળો કરી તેનું અર્ધ કરવું અને પછી બંને અર્ધનો ગુણાકાર કરી આણુપાણુના ગુણાકારની રીતે કરવો જે આવશે તે પાકા વસા, ને વિશવાશી થશે? આ દાખલામાં વીધાં દોરીના હિસાબમાં કહેલ કોષ્ટક, તથા તેઓનો અરસપરસનો ગુણાકાર શું આવે તે દેશી-હિસાબ બા. રજમાં બતાવવામાં આવ્યું છે.

ઉદાહરણ એક ચોખુણુ પડતર જમીન છે જેની ચારે સીમાનું માપ.

	વસા. વીશવાશી.	વસા. વી.	વ.	વિ.	આ.
ઉ.	૨—૩	પૂર્વ.	૭—૫	૩	૩ ૦
દ.	૪—૩	પ.	૬—૫	૧૩૩	—
	<u>૬—૬</u>		<u>૧૩—૧૦</u>	<u>૧૮</u>	
	વસા વિ. પડત.પડતલ.ખુંટ			૨૧	
જ.	૧—૧૩—૩૧—૩—૦			૦)૩	
				૧૧ ૦ ૩	
				<u>૨૧૩ ૩ ૩</u>	

કુંધા ભરતરી—કોષ્ટક. ૨૦ તસુ=ગળ. અને ૧ સમચોરસ

ગજે ૩૦ મણુ પાણી માથ અને ૪૦૦ સગ ચોરસ તસુ=૧ સમ ચોરસ ગજ.

રીત—પરિધના જેટલા ગજ કહ્યા હોય તેટલા ગજના દર ગજના ૨૦ તસુ પ્રમાણે તસુ કરવા; જે તસુ આવે તેને ચારે ભાગવા, ભાગાકાર આવે તેનો વર્ગ કરવો, ને વર્ગને ઊંડાઈના ગજે ગુણુવા. ગુણુકાર આવે તે પાકા ગજ સમજવા જે પાકા ગજ આવે તેને ૩૦ એ ગુણાય એટલે માગેસો જવાખ નીકળશે.

ઉદાહરણ—૧ કુવાના પરીધની ૮ ગજની દોરીછે ને પાણી દશ ગજ ઊંડું છે તો તેમાં કેટલા મણુ પાણી હશે?

$૮ \times ૨૦ = ૧૬૦$ તસુ $+ ૪ = ૪૦ \times ૪૦ = ૧૬૦૦ \times ૧૦$ ઊંડાઈના ગજ $= ૧૬૦૦૦ + ૪૦૦ = ૪૦ \times ૩૦ = ૧૨૦૦$ મણુ પાણી. જ.

કોટડાનું ભરત—ગામડામાં ધરો ઝોડ લોક માટીનાં ચણે છે; અને તે એક રૂપીઆના અમુક ગજ ગણી આપવાનો ઠરાવ કરેસો હોયછે તેવાં ચણેલાં કોટડાંની મજુરીની કીમત કોટડાનું ભરત કરીને અપાય છે તેનું ભરત કરવાની રીત—જેટલા ગજ કે હાથ લાંબુ ને ઉંચું કોટડું કહ્યું હોય તેનો ગુણુકાર કરવો, પછી તેનું અર્ધ કરવું ને જે અર્ધ આવે તેનું સવાયું કરવું, ને બીજા અર્ધનું દોહું કરવું અને પછી તે બે અર્ધના સવાયા, ને દોહાનો સરવાળો લઈ એક રૂપીઆના જેટલા ગજ કે હાથ ચણી આપવાનો ઠરાવ કર્યો હોય તેટલાએ ભાગીને કીમત કાઢવી દા. એક કોટડાનું માપ નીચે મુજબ છે ને ૧ શ. ૩૨ ગજ સેજે તેની મજુરીની કીમત શી ?

લાં. ઉચું.

$10 \times 11 = 110$ ઉત્તરનો કરો.

$10 \times 11 = 110$ દક્ષિણનો કરો.

$12 \times 9 = ૮૪$ પાછલાં નેવાંની પછીત.

$12 \times ૯ = 10૮$ આગલાં નેવાંની ભીંત.

$10 \times ૯ = ૯0$ આગલા ઝોરડાના બારશાખની ભીંત.

$10 \times ૯ = ૯0$ પાછલા ઝોરડાના બારશાખની ભીંત.

કુલ. ૫૩૨ નું અર્ધ $= ૨૬૬ \times ૧ = ૩૩૨$. $૨૬૬ \times ૧૧ = ૩૬૯ + ૩૩૨$
 $= ૭૦૧$ $૩૩૨ = ૨૨$ રૂ. ૧૧૧ આના. જ.

ડિકેશન સંબંધી સુચના.

શિક્ષકે ત્રણ કે તેથી વધારે શબ્દ શુદ્ધ ઉચ્ચારથી વિદ્યાર્થીને યાદ રહે તેટલા ફક્ત એકવાર બોલવા, ને ડિકેશન લખાવતાં બધા છોકરા તરફ નજર કરીને તથા ધીમે લખનાર છોકરાને પારખી કાઢીને તે લખી રહ્યો કે તરત ખીન્ન શબ્દો બોલવા. શિક્ષક બોલી રહ્યા પછીજ તે પ્રમાણે સાંભળીને નિશાળીઆ લખે એવી ટેવ પડાવવી. વિરામચિન્હ શિક્ષકે બોલવાનાં છે.

વિદ્યાર્થીએ અનુલેખન શુદ્ધ જોડણીથી, સારા અક્ષરે, છૂટા છૂટા શબ્દો પાડીને, ને વિરામ ચિન્હ દર્શાવીને લખવું. ને બીજે કોઈ ઠેકાણે ધ્યાન ન ગળતાં શિક્ષક સામી નજર રાખવી. ને તે જ પ્રમાણે જોસે તે સાંભળીને પછી લખવાની ચાલાકી રાખવી. લખતી વખત કેટલીએક બાજતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે તે નીચે મુજબ.

(૧) શિક્ષકના ઉચ્ચાર પ્રમાણે લખવું. (૨) તે શબ્દ ચોપડીમાં કેવી રીતે માંડેલો છે તે યાદ કરવું. (૩) તે છતાં સંસ્યપડેતો જો-

ડણીના નિયમ લાગુ કરવા.

જોડણીના સામાન્ય નિયમ—જોડણીના નિયમ લાગુ પાડતાં નીચેની આખત યાદ રાખવી.

(૧) તે શબ્દ કઇ બાપાનો છે, અને તે પ્રમાણે જ શુદ્ધ બોલાય છે કે નહીં તે તપાસવું અને જો તેમજ હોય તો તેને અસત્ત્વ પ્રમાણે જ લખવો.

(૨) કોઈ શબ્દ મૂળ બાપામાંથી અપભ્રંશ થયો હોય તો તે શબ્દમાં થોડો ફેરફાર થયો છે કે ઘણો તે વિચારવું ને યોડાજ ફેરફાર થયો હોય તો તેને અસલ પ્રમાણે લખવો.

(૩) શબ્દમાં બહુ ફેરફાર થયો હોય તો તેને નીચેના જોડણીના નિયમ લગાડવા.

અ—એકાક્ષરી ઇ, કે ઉ તે દીર્ઘ હોય છે. જેમ ધી, ખી, જૂ, ધૂ, ર વગેરે.

બ જો કે તેથી વધારે અક્ષરના શબ્દમાં છેડાની ઈ દીર્ઘ, અને ઉ હ્રસ્વ લખવું. જેમ મોરખી, કંકાવટી, પુલણ્ણ, સાયુ, ઉતાર, હળખેડુ.

ક જો કે તેથી વધારે અક્ષરના શબ્દમાં ઇ કે ઉ ની પેઢેલાં જો લઘુ અક્ષર આવે તો તે બંને દીર્ઘ, અને ગુરુ અક્ષર આવે તો તે બંને હ્રસ્વ લખવાં. કૂતરો, બિત્તાડી, શિઆળ. ફરિયાદ, સિપાર્ઠ.

ઢ કેટલાક શબ્દોમાં ઈ ની પેઢેલાં સ્વર આવે તો તે ઈ દીર્ઘ કરવો, ને ય આવેતો હ્રસ્વ લખવું. કાઠિયાવાડ, કાઠીઆવાડ. વાણીઓ—વાણિયો. નિશાળીઓ—નિશાળિયો. રંટીઓ—રંટિયો.

૬ અનુનાસિક અક્ષર ડ, ખ, ભ, ન, મ, એવા અક્ષરો શબ્દમાં આવેછે ત્યારે તેની પેહેલાંના અક્ષરપર જાણે અનુસ્વાર હોય એવું લાગેછે પણ અનુસ્વાર ન કરવો. મન, માણસ, રામ, નામ, રમ રમ, ઝમ ઝમ, ઈં.

ફ જે શબ્દોમાં ફ નું ને તેની પાસેના ઉ અક્ષરનું ઉચ્ચારણ જૂડું જૂડું થાય છે, તેવા શબ્દોની જોડણી તો જે પ્રમાણે ઉચ્ચાર થતો હોય તે પ્રમાણેજ કરવી; પણ જે શબ્દોમાં હ નો ઉચ્ચાર તેની પાસેના અક્ષરમાં મળી જતો હોય તો પેહેલું તો તેના મૂળ એટલે ધાતુ તપાસવો, પણ તેના ધાતુમાં ને તે શબ્દમાં ધણો તફાવત પડી ગયો હોય તો જે અક્ષરની સાથે તે મળી જતો હોય તો તે અક્ષરમાંને હમાં એકજ સ્વર મેળવીને મંડાય છે. જેમ મેહુરખાની (એ) મેળવીને મોહોર, ચાહાવું ઈં.

જે ફ ની પછી હ આવે ને તે બંનેનો ઉચ્ચાર મળી ગયા જેવું લાગે તો તે બંને અક્ષરને ઠેકાણે ઢ લખાય છે. જેમ સોહડું ને બદલે સોહડું મોહોડને બદલે મોહ, ઢેહોડને બદલે ઢેહ.

છ—છ, શ, ષ, સ, એ ચાર અક્ષરોનું જૂડું જૂડું ઉચ્ચારણ થાય છે. ને છ, શ, એ તાળુ સ્થાની છે તે બંનેના ઉચ્ચાર તરત જણાઈ આવે તેવા છે. શ એ ધણું કરીને બિવિધ કાળના અંતે આવેછે, ને ષ એ મુદ્દ સ્થાની છે ને તે તો શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દોમાં કોષકવાર જોડાએતો હોયછે, ને કોષવાર એકસો વપરાય છે. જેમ—સંતોષ, પુષ્કળ, મનુષ્ય, ઔષધ, ને સ નો ઉચ્ચાર દાંતમાંથી થાય ને તે ધણીયાર શબ્દોના આઘયમાં વપરાએતો હોયછે. સુકૃત, સદ્-યુગ્મ, સાસંગ.

છઠ્ઠી ઓપડીમાંના ડિક્ટેશનને માટે અથવા પાઠોની નોંધ.

૩૬મા પાઠનો છેલ્લો પારિઆદ, ૧૮ મા પાઠનો પેહેલો પારિઆદ ને છેલ્લો, સિંહલદ્વીપના પાઠનો પાંચમો પારિઆદ, ૧૧૦ મા પાઠનો પેહેલો પારિઆદ, ૧૧૬ નો પેહેલો, ૧૨૧ નો પેહેલો ને બીજો, ૧૨૮ મા પાઠના પેહેલા બે, ને છેલ્લાની ઉપરનો, ૧૨૯ માંનો ૪થો, ૧૩૧ નો છેલ્લો પારિઆદ.

ફાઇલ વાંચવા માટે સુચના.

પરીક્ષક સાહેબ ધણીખરીવાર નિશાળમાંની સરઝુલરની કે બીજી કોઇ ફાઇલ વાંચાવે છે, તે વખત તેમાંના કોઇ સંક્ષિપ્ત શબ્દો તથા તેના અર્થ વિધાર્થી સમજતા નથી તે હરકત દૂર થાય માટે આ નીચે કેટલાક તેવા શબ્દો અર્થ સાથે જણાવ્યા છે.

ખ. નં.=ખવક નંબર. એટલે મેહેતાજીઓએ કરેલા રીપોર્ટોના નંબર.

આ. નં.=આવક નંબર. એટલે મેહેતાજીઓ તરફ કોઇ અધિકારી કે બીજા સ્કુલમાસ્તરે તરફથી આવેલા કાગળોની તેટલી સંખ્યા.

સ.નં.=સરઝુલર નંબર-ઉપરી અધિકારી સાહેબ તરફથી ધણી સાયુસોપર મોકલાવેલ આજ્ઞા પત્ર અથવા હુકમ.

સબ. ડે. એ. ઈ.=સબ ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર-એટલે કેળવણી ખાતાની તપાસ રાખનાર ડેપુટીથી ઉતરતા દરજ્જોનો અધિકારી ને ડેપુટી પ્રતિનિધિ, અથવા એકની તરફથી કાગ કરનાર. એજ્યુકેશનલ-કેળવણી ખાતું. ઇન્સ્પેક્ટર-તપાસ રાખનાર.

(૧૭૨)

અ. લે. નં.—અંગ્રેજી લેટર નંબર એટલે ઇંગ્રેજી ભાષામાં લખાએલ કાગળ.

મેમો. નં.—મેમો, એટલે ઉપલક્ષ ખબરની યાદી, પણ પૂર્ણ હકીકતનો કાગળ નહીં.

આસિસ્ટન્ટ—મેહેતાજીના મદદગાર. કંન્ડીજન્ટ—ડેડસ્ટોકમાં નોંધાએલી નહાં એવી પરચુરણ ચીજો યોડી મુદત ટકી શકે તેવી.

સ્કાતર શીપ—વિદ્યાર્થીના ગુજરાનને માટે જે અમુક રૂકમ આપવામાં આવે તે.

સર્વિસ—સરકારી નોકરી અથવા સરકારી ઉપયોગનું. વર્નાક્યુલર—દેશી ભાષાની. સ્કૂલ—નિશાળ. આંગ્લો-વર્નાક્યુલર—ઇંગ્રેજીને દેશી ભાષાની. પાકીટ—પરખીડીજી, અથવા કોથળી.

ઇ. આ—ઇજત આસાર=આખર બરેલા આ. તા. સ્કૂ. મા. =આજમ તાલુકાસ્કુલ માસ્તર. મોટા શેહેરની સ્કુલના માસ્તર. ફંડ—સંગ્રહ કરેલું. ચર્જ—સ્વાધીન કરી દેવું. રીપોર્ટ—કોઇ બિના જાહેર કરવી. દીગર—ચળી, ખીચું. કમિટી—તપાસ રાખનારી સભા. મેમ્બર—સભાસદ. લોકલ—કોઇ અમુક ઠેકાણાનો, હિંદુસ્તાનની ઉપ-જમાંનો નહીં. પત્રક—આંગ્લેસ કાગળીઆ. કાષ્ટક—જયાબંધ ગોઠવેલા કાગળીઆ. સુપીરિયર—ઉપલા વર્ગની. ઇન્ફીરિયર—નીચલા વર્ગની અથવા ગામડાંની. સેન્ટ્રલ—મધ્ય. ડીવીઝન—ભાગ કોપી—નકલ. નેમબુક—કોઈ જગાએ મુકરર થવું. લાઇબ્રેરી—પુસ્તક શાળા. ડેડસ્ટોક—ટકી શકે એવા સામાનનો ચોપડો. કુલસકેપ—સારા ઉંચા સહાઇદાર કાગળ. પ્રાંચ—એક નિશાળની પેટા નિશાળ. દુપ્લી-

કેટ—એવડી. સટિકિકેટ—ખાત્રીનો કાગળ. ફિદવી—સેવક, ચાકર.
રસીટ—પહોંચ. ઑફીસ—કામ કરવાની જગા. લિસ્ટ—ટીપ. પબ્લીક
—જાહેર. ડીરેક્ટર—દોરનાર અથવા રસ્તો બતાવનાર. ફેલો—યુનિ-
વર્સિટીનો એક ખેતાબ.

લેખાવળી.

કાગળ લખવો એપણુ એક નિબંધછે, સારા કાગળ લખ્યો
એ કહેવાય કે જેથો વાંચનારના મનમાં જે બિના લખેલી હોય તેનો
તાદૃશ ચિતાર આવીજાય, ને પોતાના મોઢા આગળજ બનાવ બનતો
હોય એવું ભાસે. એમ થવાને માટે કાગળ લખવામાં સારા અક્ષર,
યથાસ્થિત જોડણી, ભાષા, ને જે લખીએ તેનો અર્થ બરાબર સમ-
જાવે. જોઈએ; તથા વાંચનારને સારુંલાગે માટે જેમ બને તેમ
રસિકતા લાવવી.

કાગળ લખતી વખત વારંવાર “ ખીન્નું ” લખવા કારણુ એ
છે જે ” એમ ધણા લોક વાપરેછે તેમ ન લખવું, પણ વાક્ય પૂરું
થયા પછી જ્યાં જેમ ધટે તેમ અને, તથા, કે, જો, એવા ઉબયાન્વી
અવ્યય વાપરવા. ને જે માણસને જેમ ધટે તેવીજ ઉપમાથી લ-
ખવો. અને જોતું કારવતું મંગાવજો વજોરે નિરૂપયોગી શબ્દો કેટ-
લાક દેશી રીતના કાગળમાં વાપરેછે પણ ધટીત શબ્દો વાપરવા.
કોઇ કોઇતો પોતાના મિત્રોનાં અગર સગાં વહાલાંના નામ ને તેમને
રામરામ, કે નમસ્કાર, કે સલામ કહેજો એવી ઢબથી લખી આપો.
કાગળ બરીને મિથ્યા ટપાલ અર્થ કરેછે માટે તેવી કાગળ લખવાની

રીત રાખવી નહીં. ધણીખરા કાગળમાં સામા ધણીના માનની ખાતર બહુ બહુ અતિશયોક્તિ કરેછે જેમ બૂખ્યાના બંડાર, તરશ્યાના સરોવર, ખારા સરોવરમાં મીઠી વીરડી, વગેરે અનેક શબ્દો વાપરેછે તે પણ ઠીક નહીં કેમકે જેટલું ધટીત હોય તેટલુંજ શોભે, એવા કાગળ સુધરેલા લોક વાંચીને મગ્નક કરે માટે જેમ બને તેમ સરસ પત્ર લખનાર થવું. ઔરંગજેબ પાદશાહ સરસ પત્ર લખનારો હતો, તે તેના દીકરાપર લખેલા પત્ર ખરેખર વાંચવા યોગ્યછે. કેટલાએકને ઈશ્વરે સ્વભાવિકશક્તિ આપેલી હોયછે કે તેની વાણી રસમયજ્ઞ થાય, આકી તો સારાં સારાં પુસ્તકોતું લક્ષપૂર્વક અવલોકન કરવાથી, તથા બાપમાં રસ આણવાનો આગ્રહ તથા મહાવરો રાખવાથી તેમાં સુધારો થતો જશે. કાગળમાં પોતાને ઉપયોગી બિના લખવા પછી છેવટે નવીન સમાચાર લખવાનો રિવાજ રાખવો.

ખત—વેચાણ ખત, ધરેણાઉ ખત, અંગાઉ ખત, વગેરે, પણ તે લખનારી ઢળ ધણું કરીને એકજ તરેહની છે. ખતમાં ધણું કરીને નીચેની બાબત આવવી જોઈએ. (૧) પ્રથમ ચાલતો સંવત તથા માસ ને તિથિ. (૨) પછી જેની સાથે આપણે કરાર કરવાનો હોય તે શેઠ સાહુકાર અગર આશામીતું નામ ઠેકાણા સાથે. (૩) પછી કરાર લખી આપનાર શબ્દસતું નામ, ઠામ, લખવું. જોગ લઃ અથવા જત ગૃહિતા એવા શબ્દો જેવું ખત તે પ્રમાણે તેના નામની પેહુલાં લખવા. (૪) પછી જે બાબત આપણે રૂપીઆ લેવાના હોય તે સંબંધી તથા તે રૂપીઆની સાનમાં અથવા થાણમાં જે સોંપવાનું હોય તે તથા અમુક ટકાનું બ્યાજ પૂરતી હકીકત લખવી. (૫) ત્યાર

પછી સાનમાં મૂકેલું તે કેવી રીતે ક્યારે છૂટે તથા રૂપીઆ ક્યારે દેવા તે સંબંધી. (૬) આ ખત લખતી વખત તખીયત ઠેકાણે હતી તથા રાજી રજમંદીથી લખ્યું છે તે બાબત. (૭) ખત પૂરું થઈ રહ્યા પછી ડાખી તરફ કરાર કરી આપનાર શખ્સનું મતુ કરાવવું તેને લખતાં ન આવડતુ હોય તો બીજા પાસે લખાવી તે ઘણીની નિશાની કરાવવી. જમણી તરફ બે સારા આબરુદાર માણસની સાક્ષી જોઈએ. તે દરેક સાક્ષીનું નામ લખતાં પેહુલાં એકડો કરાવવો.

આવા કરાર કોઈ દુલ્સકેપ કાગળ ઉપર અથવા ચોપરીમાં અથવા પોતાના રાજ્યમાં ચાલતા સ્ટાંપ ઉપર લખેછે અમુક મુદતે ખત રદ થાય છે. અથવા ફેરવી આપવું એ સંબંધી જેવો પોત પોતાના રાજ્યમાં ચાલતો કાયદો. ખતમાં પ્રથમ સંવતના ખત વખતે ઈશ્રિજી તા. માસ સન નાખવો એટલે મુદત ગણવાને સુવલ પડેછે.

કેટલાક લોકો પોતાના ચોપડામાં જમા ઉધાર પાડી મથાળે તે ઘણીનું ખાતું ને સંવત લખી ઉધાર તરફ પાછળ કહી તેવી બધી વિગતો નાંખે છે વગેરે અનેક રીતો છે સારાંશ એ કે આજના જમાનાને કાયદાને અનુસરી ગરજવાન માણસને જેવા બંધનમાં આપણે લઈએ તેમ આવી શકેછે અને બનતાં સુધી તેવી ચોં ફસાઈ કરવામાં ચૂકવું પણ નહીં.

ઉપયોગી શિખામણ.

(૧) પોતાનું ધોરણ, તથા શિક્ષકે પોતાના વર્ગનું બાંધેલું ટાઇમટેબલ, સૌએ પોતાની નોટ બુકમાં ઉતારી લેવું.

(૨) નિશાળના ટાઇમ પ્રમાણે વેળાસર હાજર થઇ, ટાઇમમાં લખેલાં લેસન તૈયાર કરીને પોત પોતાના વર્ગમાં બેસવું.

(૩) પાઠ ચાલતી વખત આગ તેમ જોવું નહીં, કોઈ જોડે વાત ન કરવી, ને તે બાબતમાંજ સંપૂર્ણ લક્ષ આપવું, તથા કંઈ શિક્ષક યાદ રાખવા જોવી કે નવીન બાબત કહે તે લખી લેવી.

(૪) દરરોજ હાજર રહેવું, વિના કારણ ગેરહાજર રહેવું નહીં, ઉપર નંબર રાખવા મહેનત કરવી. ને સૌ નિશાળીઆ જોડે માયાળુ પણું, ને વિવેકાઈ રાખવી.

(૫) નિશાળમાં ચાલેલી બાબત કે કોઇ સારી શિખામણુ દે તે એક કાને સાંભળી બીજે કાને કાઢી નાખવી નહીં, પણ તે વીશે મનન કર્યા કરવું.

(૬) છૂટી થયા પછી ઘેર જઇ કોઇ જોડે તોફાન કરવું નહીં, ને શરીર ગંદુ જોખરું રાખવું નહીં, ને મા બાપની આજ્ઞા પાળવી.

(૭) રવિવાર કે તેહેવારના દિવસમાં પોતાનાં પાછલાં લેસન સંબાળવાં, કાગળમાં નકશો ચીતરવો, વિગેરે કરતાં વખત મળે તો કોઈ બાબત વિષે વિચાર ચલાવવો, ને તેમાં જેટલી સમજણુ ન પડે તેટલી નોંધ રાખી પોતાના શિક્ષકને એ વિષે ખુલાસો પૂછવો.

(૮) જૂઠું બોલવું નહીં, ચોરી કરવી નહીં, ખરાબ વ્યસન ખાડવું નહીં, ને નવરા બેસી ન રહેવું, કોઈને ગાળો ન દેવી, ને નહારી રગત રમવી નહીં, ખરાબ સોબત કરવી નહીં.

(૯) શરીર સ્વચ્છ રહેવા માટે સાંજ સવાર અમુક વખત સુધી ઠસરત કરવી.

(૧૭૭)

(૧૦) હમેશાં અમુક વખત ઈશ્વર ભક્તિને માટે પણ મુકરર કરવો.

(૧૧) પરીક્ષા અગાઉ પોતાને જે બાબત કાચી કે અધુરી હોય તે, તથા બધા વિષય ફેર તપાસી ખાકા કરી પરીક્ષામાં ઉંચે નંબરે પસાર થવા ઉમેદ રાખવી.

(૧૨) પરીક્ષક સાહેબે લખાવેલા સવાલ પ્રમાણે જ ધીરજ તાથી વિચાર કરીને જવાબ આપવો, ઉતાવળા કે ગભરાઇ જઈને ગમે તેમ બોલી કે લખી ન નાંખવું. પરીક્ષા વખતે ધીરજ, ઉત્સાહ, સમયસુચકતા, વાપરવી.

(સંપૂર્ણ.)

ધતિહાસના સવાલનો વધારો.

(૩૫) દુષ્ટી ને કલાર્ધવ, સુરાજઉદ્દૈલા ને મીરકાસમ; વારન હેસ્ટીંગ્સને માર્કિવસ આવ વેલેસ્લેય.

ઉ—દુષ્ટી ને કલાર્ધવ એ બંનેએ દેશી રાજ્યના કલ્યાણમાં પડ્યા માંડ્યું હતું, પણ તેમાં દુષ્ટીનામાં કલાર્ધવ જેવું યુદ્ધ કૌશલ્ય નહોતું. તે તેનામાં મોટી ખામી હતી તેથી તેની હિંદુસ્તાનમાં પાદશાહી સ્થાપવાની તથા ઇંગ્રેજોને કાઢી મૂકવાની ધારણા રદ ગઈ. તે બંનેની તુતુરાર્થ, કપટીપણ્ય, અને યુક્તિઓ સરખી હતી પણ દુષ્ટીમાં દીર્ઘ દૃષ્ટીપણ્ય અને અગમ એતીપણ્ય કલાર્ધવના કરતાં કમી હતું એમ તેના કૃત્યપરથી જણાઈ આવે છે.

સુરાજઉદ્દૈલા ને મીરકાસમ—સુરાજઉદ્દૈલા અવિચારી ને મિત્તજી ને બહુ ઉતાવળીઓ હતો પણ તેથી ઉત્તરો મીરકાસમ વિચારવંત ને હોશિઆર હતો; પણ તેણે ઇંગ્રેજથી સ્વતંત્ર થવાને બહુ ઉતાવળ કરી. સુરાજઉદ્દૈલા બ્રહ્મમાં બહુ બીકણ હતો, પણ મીરકાસમ તે ખાતે બહુ ચાલાક હતો પણ તેની હોંશીઆરી ઇંગ્રેજોને આગળ શાવી શકે તેમ નહોતું. વળી તે વખતે કલાર્ધવ વિલાયત હતો તો તે અરસામાં મીરકાસમ એટલું યુદ્ધ કરવાને શક્તિવાન થયો, નહીંતર એ વિચાર એને ઉઠવા પામત નહીં.

વારનહેસ્ટીંગ્સ ને વેલેસ્લેય એ બંને દેશી રાજ્યના હકમાં તુક સાન કરનાર હતા પણ તેમાં વારનહેસ્ટીંગ્સનું કૃત્ય જાહેરમાં આવી ગયું, ને વેલેસ્લેયનું કામ ગુપ્ત હતું. તે બેમાં વેલેસ્લેય વખણાયો. અને પોતાના લાગ સમજામાં કુશળ હતા તેવાજ વિચારવંત હતા તે બંનેને મેસુરના ઇજ્જામાં પડ્યું પડ્યું હતું તેમાં વારનહેસ્ટીંગ્સે હૈદરને નરમ પાડ્યો ને વેલેસ્લેયે ટીપુનો નાશ કર્યો. વારનહેસ્ટીંગ્સે કંપનીનું દેવું ફિટાડી ચોખવટ કરી તો વેલેસ્લેયે રાજ્ય બંધારણ બાંધી

ઈમ્પ્રિજની મહત્તા વધારી ને તે દિવસથી ઈમ્પ્રિજ રાજ્ય ખીલવા માંડ્યું.

(૩૬) દેશી રાજાઓમાં પરદેશી સાથેની લડાઈમાં શા કારણ થી હાર પામતા ?

ઉ—દેશી રાજાઓમાં ક્વાયતી લશ્કર નહોતું, ને પરદેશીઓને સારું ક્વાયતી લશ્કર હતું, વળી અગાઉના રાજાઓ લડાઈના સાધનમાં હાથી કે રથ રાખતા તો હાથી જેવું જંગલી જનાવર ઉલટો પોતાનાજ લશ્કરનો નાશ કરે તથા રથ કોઈ કાદવવાળી કે તેવી અડચણવાળી જગામાં ખુંચી જતા. જેમ પૌરસરાજાને સિકંદર સામે લડવામાં થયું હતું તેમ. વળી દેશી રાજાઓના લશ્કરમાં એવો રીવાજ કે જે પોતાનો સરદાર નાશી જાય, અથવા ગુજરી જાય કે તેને ન દેખે તો તમામ લશ્કર વિખેરાઈ જઈને નાસવા માંડતું અને ખીમના લશ્કરમાં તેમ જનતું નહીં. એટલે ઉપરનાં બે કારણ તથા ખીજાં લડાઈનાં કેટલાંક શાસ્ત્રોની ખામી હતી. દેશાભિમાન તથા શૌર્ય પણ કમી થઈ ગયું હતું અને યુદ્ધ કળામાં પ્રવીણ નહોતું એવા કારણોથી લશ્કરની બહુ મોટી સંખ્યા છતાં હેમનો પરાજય થતો.

“બાર સારી શીખામણો”

- ૧ વખતસર અને નિયમીત રીતે હાજર રહેવું.
- ૨ શરીર તથા કપડાં ચોખ્ખાં રાખવાં.
- ૩ વિવેકથી ને નરમાસથી વર્તવું.
- ૪ પોતાના વર્ગમાંજ રહેવું, આમતેમ ફરતા ફરતું નહિ.
- ૫ પાક આલતી વેળા વાત ચિત્ત કરવી નહિ.
- ૬ દફતર પાસેનું પાસે રાખવું.
- ૭ જે લખવાનું હોય તે સંભાળીને લખવું.
- ૮ પાક આલતી વખત જનતાં સુધી વર્ગમાંથી જવાની રજા માગવી નહિ.

૯ વગર રજાએ શિક્ષક સાથે કંઈ બોલવું નહિ.

૧૦ જેમ બને તેમ ઉપર નંબર રાખવા મહેનત કરવી.

૧૧ શિક્ષક કહે તે પર ધ્યાન આપવું; અને તેમની મર્યાદા રાખવી.

૧૨ હમેશ પોતાના પાઠ સારી રીતે સમજીને તૈયાર કરવા.

ઉપયોગી કહેવતો.

૧ સત્ય મેવ જયતે.

૨ સત્ય સદા શ્રેષ્ઠ છે.

૩ ખાનગી દેવું એક ઘણીતું રાખવું.

૪ અતીશે લોભ તે પાપતું મૂળ.

૫ ધડી ધડી વિદ્યા શીખવી; કણે કણે ધન સંઘરવું.

૬ મોટાની સાથે ખાધ બીડવી નહિ.

૭ કર્યું એ કામ.

૮ લખાણું તે વંચાણું.

૯ એસવાની ડાળ લાંગવી નહિ.

૧૦ મળતો નફો નહિ ખાય તેને માથે જુલિયાં.

૧૧ ખાડો ખોદે તે પડે; વાવે તેવું મળે.

૧૨ ધીરજ મોટી વાતહે; સજૂરીનાં ફળ મીઠાંછે.

૧૩ લાંબા સાથે ડુંકો જાય તો મરે નહિ તો માંદો થાય.

૧૪ સમજી સ્થિતિમાં સંતોષ રાખવો તે સોનાથી સરસ છે.

૧૫ ઉદ્યાગથી ધન નહિતો ધાન્ય પણુ મળે.

૧૬ સ્મરને આંચ શાની?

૧૭ લાખની પાણુ તે સોનાની ખાણુ.

૧૮ ભુખ ન જીએ એટલે ભાત; અને તરશ ન જીએ ધોખી ધાટ.

૧૯ સંગત કીજે શ્વાનની દો પાંતીકા દુઃખ; ખીજ્યા કાટે પાજી ને રીઝ્યા ચાટે મુખ.

૨૦ ખોળામાં પાણું પાણુ બુખ વિના લાવે નહિ; ગળામાં ગાણું પાણુ ઉત્તર વિના આવે નહિ.

૨૧ આજ કરી શકાય તે કાલ કરવા ઉપર રાખવું નહિ.

ઉપયોગીસાર.

“ તમાકુ વિષે—ખાય તેનો ખૂણો, પીએ તેનું ધર; સુધે તેનાં લૂગડાં, એ ત્રણે બરોબર.”

“ આરોગ્ય વિષે—સાચું હોય શરીર તો, સઘળીવાતે સુખ; નહિ તો નાણું બહુ છતાં, દિનદિન પ્રત્યે દુઃખ. (૧)

વૈદકથી આયુષ્ય વધે, સુખમાં રહે સદાય;
ભાટે વિદ્યા વૈદની, જરૂર જેવી જણાય. (૨)

જો ધન છે ધરમાં ધણું, હોય શરીરમાં શુભ;
તો તેના મનમાં ગણે, ધન સઘળું તે ધુળ. (૩)

મિતા અહારજ રાખજો, દીવસ ને વળી નીશ;
વિવેકી એમ વર્તશે, થાશે લાભ અતિશ. (૪)”

“ જગત કોણે જાણ્યું? જેણે મન જાણ્યું તેણે.—શૂરામાં શૂરો ક્યો? જેણે કામ જાણ્યું તે. જીવ લેનારે તાવ ક્યો? ચિંતા.—દુઃખીને કોણ? જેને વિશાળ તૃષ્ણા હોય તે.—જીવતો મુઓ તે કોણ? જેને લઘમ નહિ તે.—મોટું તિર્થ ક્યું? પોતાનું મન શુદ્ધ તે. મોટો આંધળો ક્યો? કામાતુર તે.—પારકી આશ તે સદા નિરાશ.”

રાતો+પીળો=નારંગીઓ—રાતો+વાદળી=ભાંગો નાંખુઓ; પણ વાદળી વધારે પડે તો ખાસ નાંખુઓ થાય.—વાદળી+પીળો=કીસો.

“ કાળી શાહી—સારું કાળજ અને ૧૦૦ ગ્રેન લાખ એ બંને ને સારી પેટ મેળવીને તેમાં ૨૦ ગ્રેન ટંકણુપાર તથા ૪ ઓંસ પાણી નાંખવું. અને થોડીવાર રાખવાથી સારી ચીકણી દેશી કાળી શાહી બનશે.”

ખાનગીના વખતનું વખત પત્રક.

દાતણપાણી.	૫ થી ૬	સીગાર્ક.
ફવું તથા કરારત.	૬ થી ૭	
સ્કૂલમાં ભણવું.	૭ થી ૧૦	રવિવાર, સુખવાદ કે ત્રિહિતારની છટીઓમાં પાછલાં વસંતો પાકાં કરવાં.
નહાવું ને જમવું.	૧૦ થી ૧૧	
અંકગણિત.	૧૧ થી ૧૨	
સેખાં.	૧૨ થી ૧૨.૫	
કવિતા.	૧૨.૫ થી ૧	
વાંચન.	૧ થી ૨	
સ્કૂલમાં ભણવું.	૨ થી ૫	
વ્યાકરણને વ્યુત્પત્તિ.	૫ થી ૬	
ઈતિહાસ.	૬ થી ૭	
જમવું.	૭ થી ૭.૫	
ભૂગોળ.	૭.૫ થી ૮	
લેખાવળી તથા ડિક્ટેશન માટે શબ્દો એવા.	૮ થી ૯	
સૂવું.	૯ થી ૫	

નોંધનાં નામ

જાહેર ખખર.

કિંમત

પૌસ્ટેજ.

ગજરાતી પ્રાર્થનાશી નિશાળના આ. વર્ગની સ. આ. યુ. નોટ.	૦-૧-૬	૦-૦-૬
"	૦-૨-૦	૦-૦-૬
"	૦-૬-૬	૦-૦-૬
"	૦-૮-૦	૦-૦-૬
"	૦-૧૪-૦	૦-૧-૦
"	૧-૪-૦	૦-૧-૦
"	૧-૧૨-૦	૦-૨-૦

કાઠિયાવાડ ઈલાકાનો —મું. ઇ.—હિં.—એ. ખં.—યુ. ખં.—
આ. ખં.—અ. ખં.—પૂ. ગો.—પ. ગો.—એ વિગેરે નકશા જો
કોઈ છૂટા મંગાવે તો દરેકની કિંમત આઠ આઠ પાછ તથા પોસ્ટે-
જ છઠ્ઠ પાછ; ઉપરની તમામ નોટો માટે દસથી વધારે મંગાવના-
રને પોસ્ટેજ માફ ને સેંકડે દશ ટકા કમીશન પચાસથી વધારે
મંગાવનારને પોસ્ટેજ માફ ને સેંકડે પંદર ટકા કમીશન મળશે.

ફક્ત નકશા છૂટક દસથી વધારે લેનારને પોસ્ટેજ
માફ ને સેંકડે દશ ટકા કમીશન મળશે. આ નોટો કેવી ઉપયોગી
ને ક્યાં તે તે વિગેરે માટે સન ૧૮૮૭ ના અક્ટોબરનું તથા સન
૧૮૮૮ ના જાન્યુઆરી, ફેબ્રુઆરી ગૂ. શા. પત્રની જાહેર ખબર
વાંચવી. ઉપરની નોટો તથા નકશા અમારી પાસેથી તથા મુંબાઈ
ઈલાકાના મુખ્ય મુખ્ય સ્થળોમાં અમારા એજન્ટો પાસેથી રોકડી
કિંમતે મળશે. ઉધાર મંગાવતી તરફી તો કોઈએ લેવીજ નહિ.
ખુલાસો જોઈએ તેણે રીપ્લાય કાર્ડથી લખવું.

પ્રસિદ્ધ કર્તા.

પ્રાંત કાઠિયાવાડ { મોણપુર સ્કૂલ માસ્તર કુંવરજી ગગળ
તથા પિતલ તાલુકાસ્કૂલમાસ્તર છગ-
નલાલ મોતીરામ.

(૧૮૪)

“પ વાંચનું ધોરણ.”

૧૦૦—૧ એ વિષય—પાછલા ધોરણ ઉપરાંત.

૬૦ (અ) દશાંશ, ચક્રવર્તી વ્યાજ તથા મુદત કાપવાના હિસાબ.

૪૦ (બ) લેખાં, દેશાલિસાબ ભાગ બીજો. આણપાણ સહિત

અથવા લેખાનું પુનરાવર્તન તથા વ્યાજ.

૧૦૦—૨ નો વિષય.—૭૦ (અ) છઠ્ઠી ચોપડીનું વાંચન સંબંધી

અર્થનો સાથે ચોપડીનાં વિતાની અસે પચામ

(૫૫) ત્રીટીના મુખપાઠ સંબંધી સાથે. કેમી જાતનું પદ-

અદે તથા ક્રિયાપદનાં રૂપાખ્યાન વિગેરે કોઈ નાના વ્યાક-

રણમાંથી વાક્ય વિચાર સિવાય હોય વ્યાકરણ પૂરું. સહે-

લી શબ્દ વ્યુત્પત્તિ.

૩૦ (બ) સાધારણ વ્યવહારી અક્ષરનો કાગળ પરીક્ષક લા-

વે તે વાંચવો.

૧૦૦—૩ નો વિષય.—૪૦ (અ) ડિક્ટેશન વાંચેલી ચોપડીમાંથી

ચાર લીટી ગૂંજરાતીમાં તે ૪ લીટી બાળબોધમાં.

૨૦ (બ) વ્યવહારી અક્ષરે લખેલી પૂરી ચોપડી અભવવી.

કોપીશુક નં. ૪.

૪૦ (ક) એક સહેલો કાગળ લખવો. ખાનગી કાગળો, ખત

પત્રો; વિગેરે લખવાની રીતો જાણવી.

૧૦૦—૪ થો વિષય.—૫૦ (અ) પાછલા ધોરણ ઉપરાંત હિંદનો

ઈતિહાસ સન ૧૮૦૦ સુધીનો.

૫૦ (બ) પાછલા ધોરણ ઉપરાંત એશિયા તથા યુરોપના

નકશાનું પાછલા ધોરણના જેવું સામાન્ય જ્ઞાન. ઈલાકાનો

નકશો ચીતરવો.

